

Tartalomjegyzék

- 3 **Fehér Renátó:** Philtrum V; Csonk; Duolingo (versek)
- 6 **Bíró Tímea:** Olyan jó, hogy te nem látod; Február elseje (versek)
- 10 **Horváth Florencia:** Anyám orgonabokrok és barackfák között; Csokor anyámnak; Gurul tovább (versek)
- 15 **Szirony Brigitta:** vissza, újra; hirtelen felnőtt; de most; a gyermekkor költészete (versek)
- 19 **Vikor Györgyi:** Szürkülő fényben; Annak van bokra (versek)

- 21 **Tillmann Ármin:** Görbék (novella)
- 42 **Kovács Rita:** Aranymetszés (regényrészlet)
- 51 **Somogyi Tibor:** Pegazus a padlón (novella)
- 55 **Oláh Péter:** Vakondot rúgtam álmomban (regényrészlet)

- 59 A nyomot hagyás mint evolúciós ösztön – **Bezzeg Gyula** fotográfust **Berényi Emőke** kérdezte

KISEBBSÉG AZ IRODALOMBAN

- 67 Szénási Zoltán:** Mélymagyar kisebbségtudat vagy kismagyar elgondolás – Németh László és Babits vitája a *Kisebbségben* című esszé kapcsán (tanulmány)
- 81 Széchenyi Ágnes:** Trauma, elfojtás, gyógyulás – Hatvany Lajos első „feleségének” regénye: *Árva Mariska napjai*. Nyugat kiadás, 1911 (tanulmány)
- 94 Földes Györgyi:** My little Gólem – A gólemalak megjelenései a magyar irodalomban (tanulmány)
- 104 Faragó Kornélia:** Aszimmetrikus relációk – fordított viszonylatok. Tandori Dezső levelei Ács Károlyhoz (tanulmány)
- 118 Marko Čudić:** Márton László kisebbségi koncepciója: *M. L., a gyilkos; A mi kis köztársaságunk* (tanulmány)
- 133 Kappanyos András:** Rémusz bácsi, avagy a mások rasszizmusa (tanulmány)
- 144 Baráth Tibor:** Szerepjátszás felsőfokon (kritika) (Kiss Judit Ágnes: *Szlalom*)

A fedőlapon és a számban Bezzeg Gyula *Vajdasági vagyok* című fotósorozatának darabjait közöljük.

FEHÉR RENÁTÓ

Philtrum V

A megpattanó gerincnek végül nincsen hangja,
a meszesedés lassú átvonulásánál pedig
az idegrendszer zümmögése és
a vérkeringés is kihallhatóbb.

Elfüggönyzött, süket szobádba
(48 Cours de Vincennes, Paris 12)
emigrálok vissza a hivatalos nyelvből:
suttogni is nálad tudok legjobban magyarul.
Így vagyok itt – dehogy egy ország,
csak pár vers maradéka. Philtrummal
sújtasz le a hiú mellébeszédre.
Eleget mondani a legnehezebb.

És épp a suttogás hajlatai (enjambe-
ment) miatt nem felejtjük el, hogy
soha nem gyengülnek némává kintről a jelek.
A városban karikaturistákat mészárolnak le,
s amikor a hajtóvadászat harmadnapján újra
kihajolunk az ablakon, idelátni, hogy túszokat
ejtenek egy kóser boltban (hyper cacher).
Három nyelven üvölt utca és hírfolyam,
és egy negyedik nyelven elsuttogva
történik mindez meg velünk.

Csonk

A fájd. A küszk. A sajk. A rázk. A gyötr. A senyv. A sínyl.
A sínyl. A fájd. A küszk. A sajk. A rázk. A gyötr. A senyv.
A senyv. A sínyl. A fájd. A küszk. A sajk. A rázk. A gyötr.
A gyötr. A senyv. A sínyl. A fájd. A küszk. A sajk. A rázk.
A rázk. A gyötr. A senyv. A sínyl. A fájd. A küszk. A sajk.
A sajk. A rázk. A gyötr. A senyv. A sínyl. A fájd. A küszk.
A küszk. A sajk. A rázk. A gyötr. A senyv. A sínyl. A fájd.

Duolingo

nyelvtanfolyamok

Megtanulni

magyar.

angol.

cseh.

latin.

jiddis.

lovári.

eszperantó.

sindarin.

newspeak.

C++.

jelnyelv.

raccs.

dadogás.

afázia.

BÍRÓ TÍMEA

Olyan jó, hogy te nem látod

kétszer haladtunk el aznap az a ház előtt
és mindkétszer ugyanott ült
nem ülhetett máshol
a faház előtti területen kétoldalt
pocsolyák terebélyesedtek
csak az a keskeny sáv maradt
a két kiskorú tó között
csak az a vékony száraz sáv
amin épphogy elfértek a lábai
mozdulatlanul mint egy szobor
ha nem akarta hogy a barna víz
a bőréig tolkodjon
olyan jó hogy te nem láttad
a lánchoz kötött fogságot
eltakart a kendő de ha te mégis ébren
akkor a tenyerem

nézed majd eleget tehetetlenül
az összepréselt életet amiben
a kutyának már ugatni sincs kedve
kinövöd a kendőt kinövöd a tenyerem
és sírva jössz majd haza
a könnyeid ráfolynak az almáspitére
órákon át vigasztallak magyarázom
hogy nem menthetünk meg minden állatot
persze te ettől a naptól kezdve minden
uzsonnádat neki viszed

egy idő után már én se teszek
salátalevelet a kenyérszeletek közé
amikor arra járok látom hogy
úsznak a poccsolyák felszínén

nem menthetünk meg minden állatot
mondom amikor bámuljuk az üres udvart
az arcod elé teszed mindkét tenyered
a poccsolyák összefolynak maguk alá
temetik a magára hagyott szigetet

Február elseje

nem erről akartam írni
de ahogy az egyik kezemmel
a babakocsit toltam a csendesnek
nevezett utcán a másikkal pedig
a telefonomba kezdtem írni egy verset
balra fordította a fejem a jól ismert csilingelés
a rövid lábú mackó testű kölyökkutya
nyakában rázkódott a csengő
a még sosem látott öregasszony
– nem szépkorú nem néni öregasszony –
egy hóvirágért hajolt le épp
a négy lábú pedig hogy társa legyen
a kincs felfedezésének
az orrával megerősítette a létezését
a sietséget hiszen február elsején még
nem szokták hóvirágok díszíteni a kertet
az asszony a jobb kezével a virágért nyúlt
a következő másodpercben ugyanazzal
a kézzel a kutyát verte
az egyik élőlény felülírta a másikat
– jó hogy nem te szeded le a virágot –
és a kutya keveset élt teste ránehezedett
a földre
miután szabadjára engedte a keserűséget
a végtagjában az ujjai ismét a virág
leszakítását célozták meg

hogy miért kell rögtön ütni
hogy ha már muszáj miért
nem elég csak egyet
hogy miért nyugszik meg
a sokat megélt szíve ha látja
a fekete földhöz lapulni az apró testet
ha félelmet lát a szemekben
ezt soha nem tudnám elmagyarázni neked
erre sose állnék készen
csak annyit tudnék mondani hogy
ennek az asszonynak biztosan
piszkos a keze piszkos a lelke
lehet hogy megkérdeznéd hogy miért
nyílnak virágok a piszkos emberek kertjében
igen hogy miért ismételném
azt is megkérdeznéd hogy ahány virág
annyi pofon járt a kutyának
mert te megszámloltad mind a huszonnégyet
fagyni fog éjszaka gyerekem
nem lesz reggelre virág nem lesz ütés sem

HORVÁTH FLORENCIA

Anyám orgonabokrok és barackfák között

Az elején úgy féltettem magamat attól, miként fogom szólítani rég nem látott anyám, ahogy kiskoromban féltett ő engem. Most mégis olyan természetesen beszélek hozzá, beszélek róla, mintha itt állna mellettem, mintha együtt sétálnánk, ahogy gyerekkoromban, kéz a kézben. Nem kell válogatnom, nem kell szépítenem szavaim, elég csokorba rendezve mindet átnyújtani. Mint az óvodai műsoron, május első vasárnapján, de most nem kell izgulnom, hogy elfelejtem, eltévesztem a verset.

Attól, hogy több mint egy évtizede nem láttam, lett körülöttem mindörökre tél, hiába olvad a hó, hiába jön el újra, meg újra a tavasz. Úgy szorít valami belülről folyton, ahogy csak az árvákat képes szorítani ez az életteli láz. Mert kivirágzik az orgonabokor és kivirágognak kertemben a barackfák, de szemem előtt anyám menyasszonyi képe lila virággal hajában és szemem előtt a barackfa alatt napozó anyám.

Olyan gyönyörű, amilyen nem lehetett életében soha, olyan tiszta, amilyen mindig is volt. Angyali arca reszket valahol bennem, arra késztet, hogy beszéljek hozzá. Minden utamon, minden hazaérkezéskor az jut eszembe, hogy szólítsam meg, hogy könyörögjek neki, figyeljen rám. Nem szavalhatok neki, nem köthetek bokrétát, a legszínesebb gyerekrajzot sem ajándékozhatom oda, de valahol megszólal bennem a hang, ami szüntelen őt keresi, és így, hogy nincs rajtam vigyázó, óva intő keze, most bármit kimondhatok, végre mindent elmesélhetek neked, rég nem látott anyám.

Csokor anyámnak

Nézd, anyám, ez itt a vers, tudod, az egyetlen, ami pár ruhán, könyvön és fényképen kívül utánad maradt. Nem veszem leltárba, mim van tőled, tárgyaidat hiába érintem, jelentéktelenek. Te döntöttél így, te akartad, te rendezted el, most, évekkel később, de teljesítem. Ezekért a szavakért tanultam sírni, ezeknek a betűknek magját te szórtad el, naponta azon dolgozom, hogy kinőhessenek végre és utána életben maradjanak akkor is, ha nem érintik folyton a talajt.

Van tizenöt oldalnyi útmutató, tizenegy éve őrzöm az ablak melletti polc legtetetjén, könyvek fölött, hogy ez az írólapok feliratú boríték, és benne kézírásod biztosan jól érezze magát. Tudod, felülről néz, ahogy te is kiskoromban és ahogy azóta is, de már nem vádolak, hogy nem engedted meg, elkerüljelek. Azokon az oldalakon van minden, amit tudnom kell, holott nem adsz bennük tanácsot, nem tanítasz, csak megemlíted a nevemet párszor, mégis tudom, mire gondolsz, mégis

mindennek ez a pár sor lett kiváltó oka. Ez lett a vers, amik velem történnek, lettek sorai, és bár nem ápolasz, ahogy te is leírtad, ahogy én is leírtam, fürdök a mocsokban és égek valami hihetetlenül erős és csillapíthatatlan lázban. Abban az egyben biztos vagyok, mindent látsz, abban biztos vagyok, hogy fejem felett tartod vgyázó kezed, pillantásaiddal esténként betakarsz.

Nézd, anyám, ez lettem én, talán ennél nincs is tovább. Így adok hálát, sorolok emlékeket, beleszőlek napjaimba, jelentőséget és figyelmet tulajdonítok neked minden késésemtől, minden hibám és minden sikerem után. Nem magyarázom, inkább elmesélem, mindenekelőtt tudatosítom, belenyugszom, ezt hagytad rám, ezt örököltem és bármi lesz is azután, hogy végre levegőt veszek, te őrködsz verseim fölött, te őrködsz fölöttem.

Gurul tovább

Olyan álmos vagyok, mint azokon a reggeleken, amikor még nem tudtam, anyámnak víz alatt fog lebegni a szíve, olyan álmos vagyok, mint ahogy csak a betegségek tudatától lehet. Közelít felém valami, amit a madarak csendjének neveztem el, közelít felém valami halk, kifordító álmom. Az, amitől nem lehet elaludni, mégis belekerülök folyton, az, amiből kilépni csak éles vágásokkal tudok. Nem lehet a vérvonal átka, a különbözőségé sokkal inkább.

Akkor reszkettem így, amikor hallottam beszélni utoljára, akkor volt ilyen súlyos bennem az ősz és akkor fordult át téllé először a sötét. Azóta megszoktam, belenyugodtam szépen, ahogy jó gyerekekhez illik, de a lehetséges kiutak ismerete után még rosszabb visszakerülni újra ide, a némaságba. Visszakerülni, célként jelenni meg az ismeretlen okból bántó csendes felleg előtt. Nekem már csak ennyi van, a szavak kötele, köldökszinórja, és most végképp nem mozdíthatom meg, nem tekerhetem magam köré, nem vethetem ki másra, most csak várni lehet, ahogy vártam mindig az eltávozottakat, akikről tudni, úgysem térnek vissza, de megígérték mindig és bennem folyton megcsillant a remény.

Körülöttem mindenütt tárgyaim, körülöttem minden, ami kicsit is enyém, de semmi élő, semmi magától mozogni képes, így én is felveszem alakjuk és moccanás nélkül váraozok, hagyom, hogy kiforduljanak belőlem, kitérjenek utamból a mondatok, és a madarak csendje után én is higanyként guruljak tovább.

(A szerző a művek megírásának idején a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz-ösztöndijében részesült.)

SZIRONY BRIGITTA

vissza, újra

hogy szép, és ennyi csupán. önmagáért ad.
beszívja bőröm, pórusaimon át lélegzik a természet bennem,
a csorgó napmeleg,
a füstszagú alkonyat csípi pirosra bütykeimen a bőrt,
középidős az ősz, októberi, még szépbe hajló,
színes lombú fák keretezik az ablakot, ahol kinézek,
csipog egy madár, de éjszakánként, álmomban,
keményre szikkadt csontjaimra szárad a tél,
pedig hiába a sötétbe borulás, a holtponton átesve
végül – vagy csak a számlálás miatt – észrevétlen
újraindul minden, ha engedem, ha nem.

hirtelen felnőtt

Te fogtál össze mindent,
te voltál a láthatatlan szál, az erő,
ami egyben tart, és nem szaladnak százfele a részek.
És most így, ebben a széttartásban
lebegünk céltalan, mágneses meződ híján,
nincs hogyan rendeződnünk,
messze vagy, más rendszerek központjává váltál.

Hajnal, 1 óra 35.

A Hold az ablakból a fák ágain át világlík ránk a szemcsés krém-sötétből.

Miért haltál meg, anya?

de most

ha van elég erőm, vagy könnyűvé válok,
felfekszem a szélre, és úgy sodor el, mint
egy lágy áramlat, messze, hogy kívülállóvá válhassak
magamtól. akkor széppé válik a táj, egyszerre érzem
hogyan izületeimről lemállik a teher, lebegek,
szívemből oldódik a csomó, nem feszít,
puha szervek ölelkezése a torzóm.

de most nehéz.

a gyermekkor költészete

Mindig hajnalban érkeznek.

Léptük hangtalan, nem úgy járnak itt, mint mi.

Csigavonalban tekerednek idegrostjaim köré,

mint a kacs, nem szorít, nem roppant,

csak jelzi: szétkúszunk most rajtad, szívedtől szerveid felé,

szavainktól emlékezni fogsz mindenre.

Boldogan roppan a hó, és szikrázom a visszavert fénytől.

Kövek, sziklák, Nap.

Kiégett képekről visszhangzik ide

a megismételhetetlen.

VIKOR GYÖRGYI

Szürkülő fényben

Mit tanultam, tanulhattam volna tőlük?
Szülének fontos volt a mise, a vasárnapi megrendülés –
a templomkertbe szűk lépcsősoron (részecskegyorsító)
kaptatott fel az ünneplő tömeg,
ettől lett szenvedélyesebb az ima, orrhangúbb a zsoltár,
fontos lehetett neki átadni ezt,
ami ebből megfogant, az önmagam kicsinyítése nem Isten, mások előtt,
Caspar David Friedrich-i pillanatok az ő katarzisa nélkül;
megtanulhattam volna még megóvni a cseresznyét a seregélyektől,
egy cseresznyefa körül körözött velem apó,
bár a cseresznyét én inkább virágjában szerettem,
azóta sem tudok elszakadni a fáktól,
az igazság az, inkább ők ölelnek magukhoz, nem én őket;
hogyan kell jó birkahúst főzni, miután felhúztad a kútból;
meg a különös, égi reggeli:
rózsaszíromból a tea, cukorral, ecettel, a vastag tányér áttetsző tó,
benne a fehér kenyér, az élet elázva,
anyám falujában nem ettek ilyet (man-hu?, mondták volna),
lehet, egyszer több lett az ecet, innen a véremlen az óssavasság;
meg hogy a fityeg (a kutya nyakában a kis érme) az úgy ityeg, ahogy
apám vezet.
Mit még... nem mindegy már?
A kigyúló fényben is egyre sűrűbb a szürkület,
az utolsó apám szíven a nem múltó göröcs.

Annak van bokra

Aggodalom. A családért. A gyerekekért.

Sohasem múlik, mindig készenlétben.

Keserűmandula kollektív.

Keserűmandula privát.

Gázmaszk nem jó ellene, meg nincs is, még világháborús se
fent a padláson. Ebben a por- és sárkultúrában mindig

eszköztelenek voltunk, akár béke, akár sorscsapások idején.

Aggodalom, első személyű, önmagamért, nem létezik.

Az önsajnálát vagy elégedetlenség.

A konyhaablakon túl hever egymáson a világ:

összedobált rőzse, kiszuperált vashordó, rozsdás kerítés.

A mögötti kulisszán virágzó gyümölcsfák, impresszionista paletták

habosítják a sánta látványpanorámát;

néhány nap múlva Monet, Manet meg a többiek szétlökik

majd odaátról az állványokat, a szirmok leperegnek.

De nem a szívre, csak a földre,

legfeljebb a komposztépbe –

azt szeretném, hogy most épp ne

(ha ki tudod mondani, lesz itt egy rím is –

rémes).

Az úgy, ez így determinált.

TILLMANN ÁRMIN

Görbék

Görbéknek mondjuk azokat a pontok összességéből álló vonalakat, felületeket, melyek nem egyenesek, hanem kanyart vesznek vagy görbületük van. Élettörténetre vonatkoztatva ezek olyan idősíkok, események, amelyek, ha nem is hurkolódnak teljesen önmagukba, de visszautalnak egyes eseményekre vagy egy kiindulópontra – úgy is felfoghatóak, mint az önazonosság felidézésére és rögzítésére tett kísérletek.

A horizont egyenes, mert a távlatok görbületei már letűnnek a hegyek mögött. Az én feladatomban ebben a rövid írásban, hogy megmutassam ezeket a letűnő görbéket. Egyenesen visszakanyarodunk.

(1) Hirtelen szomorú lettem. Azért vagyok szomorú, mert magányos vagyok, vagy azért, mert valami rosszat csináltam? Nem tudom. Halkan, sósan gurulnak le a könnycseppek az arcomon. A számhoz közeledve már csiklandoznak is. Még várok egy keveset, majd kinyújtom a nyelvem, és lenyalintom őket, szép sorjában. Egyesével. Csepp. Csepp. De egyre többen lesznek. Ami eddig néma volt, most hangosan történik. Elfog a sírás. Zihálok. Feltör belőlem a fájdalom. Belefúrom magam a kis párnába. Mellettem a mókus. A mókust püfölöm, utána simogatom és engesztelem. Nagyon sajnálom, hogy püföltem. De a mókus nem harszik, megbocsát. Én viszont továbbra is érzem a bűntudatot, hogy püföltem. Feltörnek újra a könnyek. Szidom magam, hogy én vagyok a legügyetlenebb, leggonoszabb ember a világon. Ez rosszul esik nekem, de méltán esik rosszul. Sírok tovább.

(2) A levest kanalazzuk. Mindenki szépen kanalazza a maga levesét. Miért kanalazza mindenki szépen és csendben a maga levesét? Én szeret-

nék mások leveséből is enni. Vajon a többiek levese finomabb, mint az én levesem? Unom a hagymalevest. Csíp, és akkor folyik a könnyem. És rossz az állaga a hagymának. Szeretnék belekanalazni legalább a növérem levesébe. *Hanna, megkóstolhatom a levesedet? De hát neked is van saját levesed, nem? Ez igaz. Jó, mindegy, akkor hagyjuk.* Akkor kanalazom szépen tovább a levesemet. De a leves még mindig forró, és olyankor fújni kell, úgy hűvösebb lesz. Fújom, de túl erősen csinálom, és kimegy a terítőre. Anya rám szól, hogy ezt rosszul csinálod. Fújjad gyengébben. Nem fújom. Csak azért sem fújom gyengébben. Mindenki úgy fújja, ahogy neki jólesik. Nem kell nyüstölni. Kanalazom tovább a levesemet, de most már óvatosabban. Egy ponton lenyalom a kanalat, és leteszem a lenyalt kanalat a szalvétára. Megfogom a leveses tálkát a tetejénél, ahol már lepadt a leves szintje, és a magasba emelem. Hirtelen, mikor senki nem figyel oda, megfordítom a tálat, és érzem, ahogy a meleg hagymaleves végigcsorog a hajamon, le az államig, majd onnan tovább, egyre lejjebb...

(3) Délelőtt van. Tíz óra lehet. A reggeli kör után, mialatt bent vagyunk, kimegyünk játszani. Imádom a homokozót. A János bácsi minden reggel felássza nekünk a homokozót. Soha nem látni, mikor ássa fel a homokozót. Valószínűleg akkor áshatja fel, amíg mi bent vagyunk és rajzolunk vagy körben ülünk a nagy, szürke szőnyegen, és az óvónéni kérdéseire kell válaszolnunk.

Egyik nap korábban jövünk ki az udvarra. Még el lehet kapni az utolsó mozdulatait a János bácsinak. Élvezettel nézem, ahogy lapátolja a homokot. Szeretnék én is olyan nagy lenni, mint a János bácsi, és ezt a munkát csinálni. Lapátolni szeretnék én is. Jó, hogy felássza nekünk a homokozót a János bácsi, mert a homok délutánra a sok játszástól, túrástól-ásástól egészen elfárad. Kiszikkad a homok. A nap úgy kisüti, hogy semmi nedvesség nem marad benne. A kiszáradt homokkal viszont nem lehet jól játszani. Nem lehet formákat készíteni vele. Csak szórni lehet. Egymás szemébe vagy szájába. A János bácsi keze nyomán viszont a homok nedves lesz. A homokozó teljesen átrendeződik. Egy hatalmas, nedves homokkupacot látok most. De a János bácsi ezután fogja a gereblyét és

elsimítja a homokot. A homokozó körül levő fák árnyékot adnak nekünk. Nagyon jó a nedves homokban ásni, várat építeni, a csillagformával csillagot kisütni a homokban. A fák csendesek és lombosak. Szeretem a fákat. Némelyik fára fel tudok kapaszkodni, bár ez általában nagyon nehezen megy. Van, hogy bakot kell tartunk egymásnak, hogy elérjük a fa első ágát. Ilyenkor homokos vagy sáros lesz a kezünk. Azt nem szeretem. De mégis megfogjuk a fa egyik ágát. Aki ügyesebb, fel tud mászni több ágra is. De szeretek homokvárat is építeni. Először mélyen leásunk a homokozóba. Itt már agyagos a föld, és nehéz ásni. A körünk alá megy a homok. Az a cél, hogy átássunk a Föld túlsó felére. Kínánál fogunk kilyukadni. Sajnos nem tudunk olyan mélyre ásni, hogy elérjük Kínát. Az agyag után már a fák gyökereit kaparjuk a földben. A gyökerek vastagok és nem akarnak elszakadni. Közben a szemünkbe megy a homok. Néhány homokszem a számba is jut és harsog a fogaim alatt. Csupa homok lett a ruhám is. Kitérdeltem a nadrágom is. Nem tudom elszakítani a fák gyökereit. Ma sem fogok eljutni Kínába. Akkor építsünk várat! Visszatehetjük a lyukat, ahogy volt korábban. A még megmaradt nedves homokból formázunk várat. A száraz homok nem jó, mert széthullik a vár. A vár attól vár, hogy van bejárata és vannak folyosók is benne. Üreges. Úgy kell kifúrni a lyukat, hogy a vár közben ne omoljon össze. Két oldalról próbáljuk meg kifúrni a lyukat. Ahogy fúrok, egyszer csak valami meleget érzek, ami mozog is. Ahogy tovább fúrok, formálódni kezd ez a meleg valami. Ez a meleg valami meg is fog engem. Ez egy kéz. Igen, ez a Dani keze. Összeért a kezünk a fúrás közben. Úgy érzem, mintha két külön világ találkozna ebben a pillanatban.

(4) A rácsos ágyban fekszem. Apa szép álmokat kívánt nekem, és elment aludni. Nekem rácsos az ágyam. Ez az én kuckóm. A többiek nem alsznak rácsos ágyban, csak én. Mindentől megvéd. De néha úgy érzem, fogva is tart. Amikor ki kell mászni belőle, olyan, mint egy ketrec. Fehérre van festve ez a rácsos ágy. Csak úgy tudok kimászni a rácsos ágyból, hogy átvetem rajta a lábaimat és leugrom a parkettára. Nem könnyű ez a művelet. Hiába gyakorlom, a heréimet mindig megnyomom közben. Nagyon fájnak a heréim ilyenkor. Alighogy befeküdtem az ágyba, jobban

mondva, beestem a lábaim lendületétől az ágyba, máris ki akarok mászni belőle. De most délutáni pihenő van. Nem tudok elaludni. Izgatott vagyok. Kellene csinálni valamit. Addig nézem a plafont. A plafon deszkákból készült. Nagyon szeretem a deszkák mintázatait. Mindenütt máshol foltos. Göcsörtösek ezek a deszkák. Megpróbálom a göböket és a köztes tereket egy képpé formázni. Van, hogy sikerül egy kis képet kirajzolnom belőlük gondolatban. Közben a Nap elé egy felhő settenkedik. Hú, hirtelen de sötét lesz! Akkor elfog a vágy, hogy aludjam egy jót. Behunyom a szemem. Egy perc múlva elvonul a felhő, és újra nagyon világos lesz. Kinyitom a szemem. A szememmel anya könyvespolcára tévedek. Nem tudok olvasni. Nagyon jó lehet olvasni. A szüleim nagyon jól olvasnak. A nővéreim már évek óta tudnak olvasni. Jó lenne elolvasni, mi lehet ezekben a könyvekben. Sejtelmem sincs, mi lehet ezekben a könyvekben. Ha el tudnám olvasni ezeket a könyveket, nagyon okos lehetnék. De egyelőre nem tudom elolvasni, mi van ezekben a könyvekben. Majd ha nagyobb leszek, én is megtanulok olvasni. Az egyik polcon ül viszont egy fehér szobor. Ez egy faragvány. Buddha-szobor. Olyan törökülésben ül, amilyet én sosem tudnék. Annyira nevet, hogy már vicсорít. Nagyon jó kedve lehet, engem mégis megijeszt inkább. Soha nem szeretnék olyan boldog lenni, mint ő. Magam elé képzelek egy rakás szomorú jelenetet. De még akkor is ugyanígy nevet ez a szobor. Hihetetlenül dühít, hogy akkor is nevet és jókedvű, amikor én szomorú vagyok. Nincs rám tekintettel. Megunom ezt a folyton nevető alakot. Egy kicsit megrángatom a fehér cölöpöket az ágyon. Ebbe az ágyrácsba mindig beverem a heréimet. Nesztek! Hát én nem tudok most aludni, apa. Kikászálódok a délutáni pihenőidőben az ágyból, és a telefonhoz osonok. Felveszem a kagylót: egy monoton hang búg csak. Szeretnék beszélni valakivel. Elkezdek tárcsázni. Folyton azt mondja egy női hang, hogy a hívott szám nem kapcsolható. Hány számat kell megnyomni egymás után ahhoz, hogy valaki kapcsolható legyen? Próbálkozom tovább. Amíg nem sikerül, visszabeszélek a nőnek. Hihetetlenül idegesít ez a nő. Káromkodom. Előhívok minden csúnya szót az emlékezetemből, amit eddig tanultam az óvodában. A legjobbakat többször is elmondom egymás után. *Kurva. Fasz. Kurva. Fasz. Szarházi.* A nő mindig ugyanazt mondja a telefonban.

Mikor én káromkodom neki, még akkor is. *A hívott szám nem kapcsolható. Kérjük, ismétlje meg hívását később.* Dühösen lecsapom a kagylót. Meg kell tudnom, hány számot kell leütnöm ahhoz, hogy valakit el tudjak érni. Szeretnék én is telefonbetyárkodni, mint a többiek.

(5) Ebédidő van. Már túl is vagyunk a sóska-főzeléken. De összehúzza a sóska a számat! Szeretem ezt a zöld színt. De olyan savanyú az egész. Túró Rudit kapunk. Túró Rudi a desszert. Nagyon szeretem a Túró Rudit. De két baja van: nem tudom kinyitni a papírját. Nem tudom, hogyan kell úgy megfogni, hogy kinyíljon. A srácok ügyesebbek, mint én. Nekik sikerül. Már majszolják a Túró Rudijukat. A másik baj az, ha sikerül is, rögtön nekiesem, és úgy hamar elfogy az egész. De van, aki beosztja. Egyesek előbb leeszik a finom csokis kérgét a Túró Rudinak, és utána harapják a túródarabokat. Valaki kinyitja nekem a Túró Rudimat. Rögtön befalom. Szeretem, ahogy szétmállik a túró és összekeveredik a nyállal a számban. Csokis-túrós massza. Majd legközelebb talán én is olyan beosztó leszek, mint a többiek.

(6) Nyár van. A rácsos ágyban fekszem. Olyan meleg van, hogy apa kinyitotta az ablakot. Bukóablak. Pont annyira bukik, hogy még ne törjön össze. Mintha a tücskök pont erre vártak volna. Rázendítenek. Hihetetlen ez a ciripelés. Cirpegnek. Prrrrrrrr-prrrrrrr. Prrrrrrrr-prrrrrrr. Prrrrrrrr-prrrrrrr. Prrrrrrrr-prrrrrrr. Jó, hogy ma este nem rakott be semmi zenét apa a lejátszóba. Ma élő zene van. Az ablakom alatt hegedülnek. Fejest ugrom ebbe a mozgó hangáradatba. Pont annyira merülök el benne, hogy... Kisütött a nap. Elaludtam a tücsökzenére. Most viszont ki kell kászálódni az ágyból.

(7) Egy hatalmas körben ülünk. A szürke szőnyegen. Nem szeretem Éva nénit. Nagyon hangos. A többi óvónéni sokkal halkabb. Kedvesebbek is. Éva néni valamiért üvölt velem. Megsemmisülten ülök ebben a körben. Előző nap azt kaptuk feladatul, hogy mindenki kérdezze meg otthon az anyja leánykori nevét. Elfelejtettem megkérdezni anyát, hogy hogyan hívják. Most eszembe jutott, és bánt, hogy nem kérdeztem meg. De

amúgy nem is értem ezt a feladatot. Nekem anya mindig is anya volt. Nem szorul magyarázatra. Nem kell semmiféle kiegészítés. Nem kell, hogy nevet viseljen, ha egyszer ő anya. Mondom Éva néninek, hogy anya az anyám. Éva néni elvörösödik, és egy újabb üvöltés következik. Tíz perc múlva a mellettem levőt faggatják. Egy kicsit megizzadtam ebben az üvöltőzésben. Bence pontosan megmondja, hogy az anyját hogy hívják.

(8) Ominál vagyunk. Csendespihenő. Már megint nem tudok elaludni. Oma horkol. Talán emiatt sem tudok elaludni. Nagyon hangosan horkol. Folyton ezekre a hangokra figyelek. Nem tudom kizárni őket a fejemből. Figyelem, ahogy ereszkedik és emelkedik a lélegzetvétele. Nagyon kell pisilnem is. Óvatosan kitakarózom. Nem akarok elosonni a fürdőszobáig, mert a konyhától kezdve hideg csempe van. Ha rájuk lépek, fázik tőlük a talpam. Ajtókat is ki kell nyitni hozzá. A kilincsek nyikorognak. A nagyszobában, ami a konyha és a fürdőszoba előtt van, egy gyönyörű leander áll. Lehúszom a nadrágomat, és belepisilek. Szép lassan adagolom, nehogy túlsorduljon a húgy a tálkában. Bár nagyon kell, mégis visszatartom. Oma tovább horkol. Megkönnyebbültem. Igazából nincs kedvem visszafeküdni és hallgatni Oma horkolását. Kiosonok a konyhába. Itt hideg a csempe, de pár szökkenés után már Rézi oma szobájának lábtörlőjén állok. Lenyomom a kilincset. Benyitok. A szobában Bibi ül Rézi oma ágya mellett. Rézi oma meglát, és elmosolyodik. Most nincs a kezében a botja. Pedig, ha akar valamit, mindig megmarkolja a botját és mutogat vele. Te erre menj, te azt hozd nekem, te maradj itt. Most senki nem mozdul, csak én állok a szoba közepén. Rézi oma mellett ott fekszik a légycsapó. Letolom a nadrágom és azt szeretném, ha Rézi oma vagy Bibi csapkodná a légycsapóval a fenekemet. Ez talán csak egyszer vagy kétszer történik meg, de elégedett vagyok. Azután a rekamié párnáiból hajókat gyártok, és a padlón ezeket magam elé vetve végigcsúszom. Két menetnél tovább nem juthatok, mert Oma beront, hogy én meg mit képzelek, és miért nem alszom. És hogy kerülök ide egyáltalán? Pucér fenékkal meg pláne! Oma visszaparancsol a szobába. De jó volt itt paskolósat és hajósat játszani.

(9) Szürkület van. A szomszéd Marcival vagyok, a Tárkony utcában. Közvetlenül a házunk mellett, egy villanyoszlopnál csigákat gyűjtök. A szomszéd Marci megkért, hogy gyűjtsek neki csigákat, mert azokat fel fogja robbantani. Így hát gyűjtök neki csigákat. Nemrég esett, ezért rengeteg a csiga az úttesten és a fűben. Nagyon sajnálom ezeket a csigákat. Roszszulesik, hogy fel fogjuk őket robbantani. A petárda nagyon veszélyes lehet, ha a csigák meghalnak tőle. Gyűjtök egy halomnyi csigát. Elszomorít, ahogy óvatosan, félnéken behúzzák a szarvaikat és visszavonulnak a házaikba. A kerítés aljához tesszük őket. A szomszéd Marci bekésszíti a petárdákat és meggyűjtja őket. Futok, ahogy csak a lábam bírja. Élvezem a futást, ahogy elfutok a robbanás elől. Mire visszatérek, nem fogad szép látvány. Egy halom nyálkás csigatörmelék fekszik ott. De a szomszéd Marci mondja nekem, hogy gyűjtsek még csigákat egy újabb robbantókörhöz. Hát gyűjtök neki csigákat...

(10) Este van már. Az ágyamban fekszem. Már nem a rácsos ágyban alszom, mert azt már kinőttem. Nagyobb lettem. Lett egy saját szobám. Ezüst betűkkel kiragasztottam az ajtóra, hogy *Ármin kuckója*. Éppen ezért ez nem is egy szoba, hanem egy kuckó. Keskeny, L alakú. Sokszor átszívít a szél a deszkákon, meg hallani az utcáról, amikor egy autó begyorsít vagy egy nagyot fékez, de én így is szeretem ezt a szobát. A falon egy nemezelt életfa lóg, amit a keresztanyám készített nekem. Próbálok elaludni. Rossz érzésekkel bújtam ágyba, mert feszült volt a hangulat a szüleim között. Anya Berlinbe fog menni, és rágta apa fülét, hogy menjen vele Berlinbe. Apa viszont nem akar most Berlinbe menni. Talán nem csak a berlini utazás megszervezése lehet itt a baj. Nem tudom, mi lehet itt a baj. Fekszem a hasamon, homlokom a kispárnámon. Egyszer csak hatalmas zajt hallok odalentről, a konyhából. Csörömpölés, égháború. Rögtön tudom, mi lehet az, úgyhogy elkezdek sírni, aztán elbőgöm magam. Üvöltözés, ordibálás. Apa tört-zúzott a konyhában, ebben egészen biztos vagyok. Lerohanok, mert már nem bírom ezt itt egyedül. A nagyszobában gyéren ég a lámpa, mindenki ül egy-egy fotelben. Szörnyű a hangulat. Mindenki teljesen levert és anya zokog. Hanna és Lili is sírnak. Anyát életemben először látom sírni. Megdöbentő. Nagyon megijeszt

és elszomorít. Apa is ül egy karosszékből. Ő is magán kívül van, de nem sír. Haragszom rá. De egy idő után magához hív és az ölébe ültet. Aztán benézek a konyhába. Apa lerántott egy egész polcot tányérostul-üvegestül. Leírhatatlan a látvány, úgyhogy le sem írom.

(11) A nagyszobában ülök, a szőnyegen. Sötét a nagyszoba. Senki nem mondaná erre, hogy gyér a fény. Egyszerűen sötét van. Bámulok magam elé. Gondolkodom. Csak Hanna van otthon. Anya nincs otthon, mert dolgozik. Apa nincs otthon, mert valami dolga akadt a városban. Lili persze, hogy nincs otthon. Majd éjjel jön csak haza. Nemrég Hanna szobájában jártam. Bekopogtam hozzá, hogy nincs-e kedve játszani velem. Az íróasztalánál ült, és azt mondta, hogy most nem tud, mert tanulnia kell holnapra. Szomorúan becsukom az ajtót. Egy darabig pakolok a nagyszobában levő íróasztalomon, rendezem a papírokat, az összes ceruzát beleállítom szépen sorjában a ceruzatartó dobozba. Ki-behúrom az íróasztal fiókjait. Rendet teszek. Nagyon nehéz felhúzni azt a redőnyt, ami a fiókokat zárja le. Be is akad, mert elkezdett vetemedni. Meg is unom, úgyhogy leülök a nagyszobai perzsaszőnyegre. Belefúrom a sötétbe a tekintetem. Így nem zavar, hogy milyen tárgyat nézek. A sötétben bambulni nem zavaró, mert nincs élesség, tárgyak, mélység. Elhatározom, hogy mindig ki kell találnom valamit az unalom ellenére. El kell tudnom foglalnom magam, mert gyakran fordul elő, hogy senki nincs itthon. Vagy ha itthon is vannak, akkor is mindenki elfoglalt. Csak a cica van, meg én. De én okosabb vagyok, mint a cica, úgyhogy mindig ki kell találnom valamit ezekre az esetekre. És az is előfordulhat, hogy a cicának más dolga is akad, mint folyton dorombolni, amikor simogatom.

(12) A logopédus szobájában sötét van. Ez a szoba nagyon kicsi. Pont akkora, hogy a logopédus és én elférjek benne. A logopédus feladatokat ad, amiket szeretek megoldani. Ami nem megy, azt is megpróbálom. A logopédus kedves, de kihívások elé állít. Nem tudom, mit jelent az a szó, hogy logopédus. A sötétségen áthatol a logopédus néni asztali lámpája. Nekem nagyon nehezen megy az 's' és az 'sz' hangzók megkülönböztetése. Ha 'sz'-t mondok, hirtelen, találmra szökik a levegő a

két elülső fogam közt. A két elülső fogam közt nagy a hézag. Csúnya a két elülső fogam. Csúnyán ejtem az 'sz'-t és az 's'-t is. A logopédus néni segít a kiejtésükben. Azután jön az 'r'. Nagyon hosszan kell ejteni az 'r'-t, görgetni, pörgetni, mert az 'r' pergő hangzó. Rrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrrr. Nem racsolok, de nehezen megy ez is. Nem tudom olyan szépen görgetni az 'r' hangzót, ahogy azt a logopédus néni kívánja. Egy idő után viszont megy az 'sz', az 's' és az 'r' is. Nem tudom, mennyi idő telhetett el, de fejlődtem. Egyik nap a mászókan hűsölök az árnyékban. A logopédus néni odajön hozzám, hogy kellene gyakorolnunk. Azt érzem, hogy minden próbát kiálltam már, és meg is mondom a logopédus néninek, hogy már nem szeretnék többet hozzá járni, mert készen vagyok. A logopédus néni beleegyezik és visszatér a sötét szobájába.

(13) Újabban Kelenföldre járok, logikaórára. Jó messze van tőlünk, úgy-hogy apu kocsival visz ki. Ő addig tesz-vesz, amíg vége nem lesz a logikaórának. A múltkor könyveket vásárolt egy antikváriusnál. A tanár a Mensa HungarQa társaság tagja, amit nem ismerek, de okos emberek lehetnek. Azt mondja, hogy a Mensa-tagok a világ legintelligensebb 2 százaléka tartoznak. Abban a reményben ülök a padban, hogy ha jól dolgozom, én is ebbe a 2 százaléka tartozom majd. Az órákon bonyolult logikai feladatokat kapunk, és a fiúk legtöbbször gyorsabbak nálam. Lányok nincsenek. Nekem nehezen mennek ezek a feladatok. Később azt is megtudom, hogy a feladatok megoldásához kell egyfajta pihenség és rossz humor is. Például nem tudom elhinni, hogy hogyan képes ez a tanár átlátni a falon. Azt mondom magamban, hogy ez nem lehetséges! Senki nem képes átlátni a falon. Később a felismerés laposan kúszik be a tudatomba, hogy tényleg ez a megfejtés: a tanár az óra elején egy Á betűt rajzolt grafittal a falra, és azt nézte, miközben azt mondta, hogy Á-t lát a falon. Minden helyesen megoldott feladatért pontot is oszt a tanár. Az óra legvégén jutalomban részesülünk. Ezt úgy kell elképzelni, hogy a tanár különféle csokikat borít a tanári asztalra, és abból lehet válogatni. Persze a legtöbb pontot szerzők elsőként válogathatnak, így hamar lenyúlják a jó csokikat. Nekem csak Kapucíner meg Amerikánó marad. Keserűen harapok bele az egyik ilyen csokiba. Sanyarú a sorsa a maradék 98 százaléknak.

(14) Délután van az óvodában. Unatkozom, de kigondoltam valamit. Elhátározásra jutottam, mert régóta izgat, hogy nézhet ki egy puncsi. Szeretnék valamit kérni Enikőtől. Enikőnek barna a haja, és nem különösebben szép. Odamegyek Enikőhöz és a fülébe súgom, hogy megmutatná-e nekem a punciját? Nagyon kíváncsi vagyok arra, hogy néz ki egy puncsi. Enikő nem mond nemet. Enikő azt mondja, hogy megmutatja, ha én is megmutatom neki a fütyimet. Nem sokkal később kikéretőzünk a vécére. Enikő letolja a nadrágját és megmutatja nekem a punciját. Ezután én is letolom a nadrágom és megmutatom neki a fütyimet. Azt érzem, hogy rosszat csináltam. De nem tudom megosztani senkivel, mert valami igazán rosszat csináltam. Apa délután jön értem, amikor vége az óvodának. Felültet a biciklire, mert van nekem külön ülés. Felteszi a szokásos kérdést, hogy mi volt ma az óvodában. Hazudok neki, és azt mondom, hogy jó volt. Semmi különös nem történt ma. Nagyon rosszul esik neki hazudni, mert tudom, hogy apa semmit sem sejt, és mindig olyan jóindulatú velem. Így telik a hazaút.

(15) Zongorázni tanulok. A Waldorfba új zongoratanár érkezett. Apával mentem a megbeszélésre, az új zongoratanár Kuba Róbert, és hangosan kiabálja az időpontokat, hogy milyen sávokban legyenek az órák. A szülők kézfeltartással jelzik, hogy mi jó nekik, és bekiabálással, hogy az nekik meg nem jó.

*

Az első zongoraóráim kezdődik Robival. Robi a nyírfa erezetű pianínóról leveszi a fedőlapot, és megmutatja, hogy mi teszi a zongorát. Itt vannak a kalapácsok, a nemezlap, a húrok stb. Rettentő érdekes és bonyolult gépezet ez a zongora. Korábban úgy mondtam, „bonyorult”, de kijavítottak, hogy bonyolultnak kell mondani. Robi fantasztikusan zongorázik. Talán emiatt nehéz is olyan egyszerű darabokkal kezdeni, mint a *Zongoraiskola I.* Itt is vannak jó darabok azért. Népdalfeldolgozásokat tanulunk (*Sötétes az erdő*), vagy műdarabokat, például Kabalevszkij *A bohócát*. Az ujjaim cse-nevészek, nem úgy mozdulnak, ahogy szeretném. Mire a fehér billentyűkkel megbarátkozom, jönnek a feketék. Nagy a távolság a kettő között, és

nehezen tudom megjegyezni az egyes hangok neveit. Kottát jó pár évig nem tudok olvasni, így mindig ellesem Robi mozdulatait. Emiatt nagyon gyorsan megtanulok egyes pozíciókat, kézfelrakásokat. Ha unatkozom, Robi játszik velem. Előkapja a zongoráját, amire körben egy Mozart-darab részlete van rávésve. A ceruzát forgatva eljátssza nekem az egyszólamú dallamot. Mire megszokom, hogy jobb kézzel el tudok játszani már egy egész egyszerű dallamot, jönnek a kétkezes darabok. Traumatikus egyről a kettőre ugrani. Nem tudok lépést tartani ezzel az ugrással jó darabig. Mindkét kezemre kell figyelni, és még a kottára is. Gyakran előfordul, hogy a két kéz nem unisono játszik, utánozva egyik a másikat, hanem a bal kéz szólamában valami egészen más van leírva, mint a jobb kézben.

(16) „A lélek a test láthatatlan testrésze.”

(17) Az oviban délután csendespihenőt tartunk. Ilyenkor mindenki kivesz magának az ágytartóból egy ágyat. Az ágyak egyszerű szerkezetek, mégis nehezek és kényelmetlenek. Vasból vannak, és X alakban szétnyithatóak. Ekkorra kifeszül a rájuk húzott fehér vászon. A feszes vászonra lehet lepiheneni. Az óvónénik mindig azt mondják nekem, ha nem tudok elaludni és jelzem, hogy nem megy az alvás, hogy hunyjam le a szemem, mert akkor jön az álommanó és a szememre álomport hint. Lehunyom a szemem, de nem jön senki, aki álomport hintene a szemhéjamra. Hazudósak az óvónénik. Amikor egy időre kimennek a teremből, rögtön mindenki elkezd beszélgetni vagy zsebkendővel az orrát túrni. Sokkal jobban érezzük magunkat, hogy nem kell elaludni. Addig szemügyre veszem a játéksarokban a teásdobozokat: Lipton, Ceylon, olvasom. A lányok a babaházzal játszanak, és már főzni is tudnak. Szeretnék főzni tanulni, de én autókkal szoktam játszani, vagy az ovi újdonságát böngészem, a dínós magazint. Ebben az újságban dínókról szóló történetek vannak, és lehet hozzájuk matricakártyákat is gyűjteni. Szeretném, ha a szüleim befizetnének erre a lapra nekem. Ovi után egyszer közlöm ezt a kívánságomat anyuval, de ő azt mondja, hogy ez hülyeség.

*

Egyik nap megjelennek az oviban az új típusú ágyak. Ezek már nem vasrudakból készültek, hanem műanyagból. Szép kék a huzatuk, lyukacsosak, hogy szellőzzenek, és műanyag lábaik vannak. Amikor elérkezik a csendespihenő, ezekért megy a harc. Ezek után különösen utálok a vaságyakat. Nehezek, és ha nem vigyázok, becsípi az ujjaimat, mert összecsuklanak. Délután megint nem tudok elaludni. A hasamon fekszem, és valami újat érzek a hasam alatt. A fütyim megkeményedik, és a hason fekvés még jobban ingerli ezt a keménységet. Szeretnék megdugni egy lányt ebben az állapotban. Szeretnék észrevétlenül egy lány mellé osonni ezzel a könnyű, műanyag ággyal, és azt kívánom, bárcsak lenne ez a hajó egy könnyű bárka, ami a tengeri szélben Csenge mellé úszik. Az ágy nem változik hajóvá. Így viszont ügyelek arra, hogy az óvónénik ne vegyék észre, hogy feláll a fütyim. Magamra húzom a takarót és alvást színlelek.

(18) Horvátországban vagyunk. Novi vinodolski az a kis falu, ahova mindig felkanyargunk a Ladával. Imádom ezt a kis falut. Magas hegyek övezik, és látni paraszt néniket meg bácsikat. A nénik és a bácsik kedvesen mosolyognak vagy maguknak valók. Mind a két fajta embertípust kedvelem. A falu jellegzetessége, hogy csodálatos elhagyatott autóröncsok vannak itt. Az egyikben ugrálok, egy elhagyatott autóba benyitok: az ülések helyén már megkopott a szivacs. Beülök a kormány elé, és képzeletben vezetem. Persze, az autó nem indul. Indexelek.

Délutánonként lekanyargunk Rijekába. Autózás közben mindig megy valami vagány úti zene. Rijekában szoktunk fürdeni. Imádom ezt a strandot. Igaz, nagyon sziklás, úgyhogy vigyázni kell a sziklával, mert cakkosak. A hullámok a part közelében elég erősek, és ha nem kapaszkodom erősen, odavernek a sziklához. Egy kis öbölben szoktunk fürdeni, de most az ugrótoronyhoz kirándulunk. Az ugrótorony a legmenőbb dolog a strandon. Negyedóra, mire odasétálunk az apró kavicsokon. Kipróbálom mezítláb is a járást a kavicsokon, de a kavicsok élesek, fájnak a talpamnak. Visszaveszem a fürdőpapucsom. Negyedóra múlva odaérünk az ugrótoronyhoz. Félelmetesen néz ki ez az ugrótorony. Egy betonkolosszus. Két szintje van. Az első szintről csak a kezdők ugranak meg a

bénák. Ez olyan másfél, maximum három méter lehet. A második szint csak a menő! Hosszan tart a létrázás. A létrán zöld algacsomók himbálóz-
nak ide-oda. Gusztustalanok, és nem szeretném, hogy hozzám érjenek. A létra borzasztó rozsdás. A létra is gusztustalan, de azon fel kell mász-
ni, különben nem jutok fel a második szintre. A második szint olyan hat méter magas lehet. Ha lenézek a párkányról, borzasztó a mélység. Félek a mélységtől, illetve megijeszt ez a magasság. Nagyon félek attól, hogy nem rugaszkodom el eléggé a párkánytól, megcsúszom, és közben beverem a fejem az ugrótoronyba és szörnyethalok. Ez nem történik meg. A horvátok azt kiabálják mindig az ugráskor: ájde szkoccs! Han-
nával mi is azt kiáltjuk, hogy ájde szkoccs. Sokan befogják ugrás előtt az orrukát, hogy ne menjen bele a víz. Én nem fogom be az orromat; nem így szoktam. És nem szeretem, ha nem kapok levegőt. Utálom, ha nem kapok levegőt. Inkább csípje az orromat a sós víz, és menjen bele az orromba. Lenézek a mélybe, és veszek egy mély levegőt. Ugom. Fe-
gyelmezetten próbálom tónusban tartani a testemet, hogy lábujjhegyre érkezzem a becsapódáskor. Úgy simulok bele a hullámokba, mint angyal a viaszba. Ha sarokra érzek, megcsap a víz, mintha beton lenne. Egy nagyobb ugrásnál egészen leér a talpam a fenékiig. Megijeszt ez a leér-
kezés.

(19) Dömösön vagyok a kis Gáborral. Gáboréknak a Dunakanyarban van egy nyaralójuk, szép kilátással a Dunára. Gábor nagyon szereti a focit, és ismeri a focicsapatokat is. Nekem fogalmam sincs a focicsapatokról, de a bőrt én is szeretem rúgni. Kimegyünk a kapu elé, a poros útra vagy a kertjükben rúgjuk a labdát, passzolgatunk. Gábor ügyesebb, mint én, mert tud cselezni. Én csak megindulok a labdával és gyorsan futok vele. Nem tudok cselezni.

*

A reggeliket imádom Gáboréknál. Mindig van nagyon finom olasz keksz, ráadásul jókora adagok. Muolino bianco. Roppanós, kövér kekszek, amiket tejbe vagy teába lehet mártogatni. A kekszből jól befalok. Gá-

bor gyakran eszik chipset vagy ropit. Engem is megkínál, úgyhogy én is eszem belőlük. Mindkettőt borzasztó sósnak találok; a ropi, vonzó külseje ellenére néhány pillanat múlva a számban sós péppé válik, amit jobb nem vizontlátni.

*

Este felosonunk az emeletre. Viszünk magunkkal elemlámpát, és a fent levő matracokból sátrat alakítunk ki. A háromszög alakú tetőtérben háromszög alakú sátorba bújunk, és az elemlámpával látjuk egymás arcát. Gábor mesél a titkairól. A Pasába jár, és szerelmes egy lányba. Előrehaladt az ügy, mert egyszer már meg is csókolta Sárít. Kérdezem, milyen volt csókolózni, de nem tud pontosan beszámolni róla. Én is nagyon szeretnék csókolózni valakivel, de elmegy a kedvem tőle a Gábortól. Miért csókolóznék, ha nem tudom később valakinek elmondani, hogy milyen érzés volt?

*

A nyaraló teraszán ülünk, és ropogatunk valamit. Gábor a *Magyar Narancsot* olvassa, ebből felolvass egy apró hírt, ami engem nagyon megráz: a 13 éves Franciska hüvelyébe kisserácok szöges botot szúrtak, aminek következtében a 13 éves Franciska meghalt. Nem tudom pontosan, mi az a hüvely, de szörnyű hangzása miatt arra gondolok, hogy ez valami rémséges tett lehetett. Később megtudom, mi az a női hüvely. Egy darabig nem szeretnék *Magyar Narancsot* olvasni.

(20) Felszínes álomból ébredek. Elővett a köhögés. Nem is köhögés ez, hanem a roham. Borzalmasan száraz, és minden köhögésnél nagyon fáj. Szorítja a torkomat, és nem kapok levegőt. Köhögnöm kell, de nem tudom kiköhögni a köhöghetnékemet. Uगतok, mint egy kutya. Kutya lettem, nem vagyok ember. Felkelek, és átrohanok anyuék hálósobájába. Nem kell mondani nekik, elég csak zajt csapni, mert tudják, miről van szó. Kruppos rohamom van. A fürdőszobába megyünk, anyu előkészíti a

perlátort. A perlátor egy szerkezet, amibe ha vizet töltünk, kis idő múlva párává alakítja. Ez a pára egy csövön jön ki, amit jól beszipok és belélegzem a kiáramló párát. Életet lélegzem. A köhögés még mindig fáj, de egy kicsit enyhül. A leopárdmintás pokrócot teríti rám anya, apám is melletttem figyel. Tudják, hogy túl fogom élni, az életem nem forog kockán, de érzik, hogy nagyon fáj. Ez már ki tudja, hanyadik roham. Szeretnék már mutálni, mert anyu azt mondja, hogy akkor kinövöm és nem jön több roham. Vannak, akik fordítva pipáznak.

(21) Kettes sorokba állítanak bennünket az óvónénik. A kiscsoport terme előtt vagyunk, a lépcsőházban. A sor végén állok egy barátommal. A kijárat felé fordítanak minket, mert arra fogunk elindulni a színházba. Eddig utolsók voltunk, most elsők leszünk a sorban. Utolsókból lesznek elsők, elsőkből pedig utolsók. Erre jövök rá. Úgy könyvelem el, mint a saját felfedezésemet, de talán már korábbi szentmiséken is hallhattam ezeket a sorokat. A felfedezés mindenesetre revelatív.

(22) Anyuval biciklizünk. Dimbes-dombos a vidék a tó körül; a tavon apró szigetek, földpötyök; az egyiket, amit Dzsungel-szigetnek neveztem el, és ami a Csigá-sziget mellett fekszik, egyik nyáron felderítettem. A földnyelvet sűrűn benötte a nád és a szúrós csipke, térdig ért a gaz. Tojásbéjakat találtam, ezenkívül nem sok érdekeset. Mikor kiúsztam a tóból, anya azt mondta, annyira össze van karcolva a hátam, mint egy térkép. Akkor sikerrel jártam és feltérképeztem a szigetet! Most elhagyjuk az apró dombokat, és a Hónig-pusztához érünk. Hónig egy zsidó volt a II. világháború előtt, akinek volt elég pénze vagy ismerőse ahhoz, hogy Svájcba meneküljön a náci elöl. A tulajdonát hátrahagyta, és a környéket róla nevezték el. Az elhagyott istállókhöz érünk, mikor egy kátyún tekerem át, és leesik a lánc. Megfordítom a biciklit, hogy könnyebb legyen visszatenni a láncot. Egy perc múlva már fel is teszem a leugrott láncot a helyére. Nagyon olajos a kezem, de nincs szappan, se víz a közelben. Anyám azt mondja, hogy dörzsöljem be a tenyerem porral. Por az van bőven, sőt, szinte csak az van. Menet közben a biciklik is porfelhőket eregettek. Azt mondom anyámnak, hogy szeretném én is így feltalálni

magamat minden helyzetben. Anyu azt mondja, hogy ehhez kell még némi tapasztalat, de előbb-utóbb menni fog.

(23) Nem tudok masnit kötni. Nem tudom befűzni a cipőmet. Mindig meg kell kérni valakit, hogy kösse be a cipőmet. Nem szeretem a fűzős cipőket, mert nem tudom bekötni a lábamon. A tépőzárásokat és a bebújásokat kedvelem. Szeretem, mikor anyu beköti nekem a cipőmet. Utána ad egy pusztit az arcomra, és elmegy dolgozni. A Bence anyukája mindig a Bence szájára adja a pusztit. Nekem nagyon furcsa ez a szájrapuszi. Örülök, hogy anyu nem ad a szájamra pusztit. A szájamat evésre használom, vagy amikor macikávét iszom, vagy fűtyülni tanulok vele, de a fűtyülés még nem megy. És káromkodni is szeretek a számmal, nyelvemen élvezettel pörgetem, hogy fasz meg kurva, de anyu ne csókolja meg a számat!

(24) „Brümbrüm.“ „Ka.“ Kétéves koromig nem mondtam mást, csak ezt a két szót. Ezek szerint kevés szóval is le lehet írni a világot. Vagy még szavak sem kellene hozzá. Akkor viszont túl beszédes voltam.

(25) Az öltözőben ötpercenként biztonsági pisilést tartok. Meggyőződöm róla, hogy az egyórás edzés alatt bizonyosan nem kell kikéretőznöm pisilni. Egyrészt mindig érzem, hogy van pár csöpp, amit kiadhatnék magamból, másrészt addig sem vagyok az öltözőtérben. Az öltözőben a Czakó ikrek arról beszélnek, hogy milyen technikával tudnak egy perc alatt több faszt rajzolni, mint a másik. Vagy az is előfordult már, hogy a Czakó ikrek és Ágoston az éppen beérkező zsidó Bálintot meg-rángatták. Elvégre zsidó. Miért is ne? Aki zsidó, azt meg lehet rángatni. De azt is megtudom, hogyan kell Molotov-koktélt házilag elkészíteni, ha 2006-ban tüntetni megy az ember. Talán egyszer kipisilem magamból a szorongást. Mindenesetre pár pillanatra megkönnyebbülök. A dzsúdóban megélt állandó fegyelem elterel. Eltereli a figyelmem, addig sincs időm szorongani, és addig sem vagyok magammal, mert sokszor nehezen tudok megbirkózni magammal. Egyedül érzem magam. Új technikát mindig lehet tanulni; azt is érdemes megfigyelni, kinek milyen a testszaga, a járása, ki mennyire agresszív vagy technikás vagy ravasz

földharcnál; állásharcnál mindig elvérzem, mert egyszerűen nem vagyok elég technikás, ellenben merev vagyok, szögletes és nem merek akciót elindítani. Félkörben ülnek a többiek, és néznek, ahogy ügyetlenkedem az ellenféllel. Folyton begyullad az egyik lábkörmöm. Pontosabban nem a köröm, hanem a körömágy. Földharcnál ez különösen kellemetlen, hiszen az ember térden, a két lábával tapossa a tatamit, így áll ellent az ellenfél nyomásának. Zsolt bácsit megkérdem, nincs-e ragtapasza, mert nagyon vérzik a lábujjam. Kis pihenőben részesülök, és Zsolt bácsi hoz a hátsó helyiségből ragtapaszt. Zsolt bácsi személye mindig tiszteletet parancsoló. Szeretem, hogy ő is bemelegít, nem csak vezényel, hogy ő is dzsúdógit hord; hatalmas mellszőre van, ez azt jelenti, hogy nagyon felnőtt. Leápolja a lábamat, és megyek is vissza küzdeni.

*

Újabbán a TF-re járok edzeni. Itt másfél órásk az edzések, sokkal többen vannak, és jóval keményebb is az óra. Az első hetekben iszonyú izomlábam van. Erősítünk, van technikagyakorlás és küzdelmek is. Küzdelmek közben vigyázni kell még arra is, hogy mások ne essenek ránk, mert kicsi a tér, és a felnőttek mellettünk gyakorolnak. Borzalmas testekkel találkozom. Van, aki annyit dohányzik, hogy már én fulladok tőle. Párolog. Van, aki szimplán kövér és undort kelt bennem. Vagy akinek ragyás az arca. Könnyű ellenfél vagyok, mert csak 75 kilót nyomok. Sokan legyőznek. Átmennek rajtam. Olyan egy idő után, mintha úthengereltek volna. Persze ott a tudat, hogy az erősebb ellenfelektől fejlődöm. Próbálgatom a határaitam: tudom-e fél perccig lekopogás nélkül tartani a fojtást vagy a karfeszítést? Nem török el a karom, nem is fulladok meg; egyre erősebbnek érzem a nyakamat, az alkarom pedig vastagszik. Egy év után a girjázás meg se kottyan. A szájhősök elvéreznek, ez öt perc alatt kiderül. Van egy nyújtópad, amihez néha hozzá lehet jutni – ilyenkor édes ám a pihenés! Lefeszítem a lábfejeimet, rögzítem őket, majd átfordulok a paddal együtt, és nyúlik a gerincem, végigropognak a csigolyák. Közben még zihálok az előző erősítéstől, és izzadok, mint egy gebe, csak úgy párolog ki a testhő a hajtókámon.

Edzés vége van, mindenki hullafáradt és kimerült. Le kell feküdnünk a tatamira. Mindenki ledől a szőnyegekre. Bandi, az edző megkéri Gyulát, hogy kapcsolja le a villanyt. Kioltják a neontengert. Csak fekszünk a sötétben vagy öt percig, én álomba is merülhettem röviden. Proletár meditáció. Csodaszép, hogy ilyen mélységei vannak ennek a sportnak. Mert hát nem is sport, az a megfejtés, hanem önvédelmi harcművészet. Ez egy filozófia, nem termékek eladására és a szabadidő profittermelő eltöltésére kondicionálják az embereket. Ezekben a mozgásképletekben gondolatok rejlenek. Büntetést kap, aki eltalálja a játék fozizás közben a terem egyik falán lógó Kano-képet¹. Szentségtörés ez, értem én.

(26) A rácsos ágyban fekszem. Anyám előtttem az íróasztalnál ül és dolgozik. Iratokat rendez egybe, számlákat könyvel, e-maileket ír. Magam elé meredek, és belém hasít a felismerés, hogy egyszer meg fogok halni. Nem tudom, milyen lesz, de akkor már nem leszek. Olyan ürességet érzek, ami fekete és szürke, alakatlan, torz szélekkel, mint a zuhanós álmaid végén. Visszatérő álmom a zuhanás. Felmászom egy magas épületre, és leesek onnan. Tudom, hogy le fogok esni, de nem kerülhetem el az álom végét. Hintázom a magasból, és lezuhanok. Nem tudom, mi a halál. Nem ismerem, de félek tőle. Nem ismerem, ezért félek tőle. Ha ismerném a halált, nem félnék már annyira tőle. Befordulok a falnak és próbálok elaludni.

(27) Logorrhéa. Ha van szó, ami nem illik rám, akkor ez csak az lehet. Szófosástól nem szenvedek. Igaz, az unalmas órákon az iskolapadban imádok diskurálni és csevegni a többiekkel, beszólogatni, félbeszakítani az órát, de ez mégsem se füle, se farka monológ, ez egyszerűen csak az idő elütése, a közösségben rám törő egyedüllét elleni védekezés. Inkább kóros hallgatagságban szenvedek. Egyszer meg is kérdezi Matyi apja Dobogókőn a kocsiiban, hogy én mindig ilyen hallgatag szoktam-e lenni. Nagyon bánt a kérdés, mert tapintatlan. És azt feltételezi, hogy

¹ Dr. Jigoro Kano a dzsúdó megalapítója. A japán harcművészetekből alakította ki önálló önvédelmi rendszerét a 19. század végén.

csak az az értelmes ember és a jó társaságban együtt töltött idő, ami folyamatosan beszédben-locsogásban telik. Hát nem. Inkább szeretem figyelni, mit mondanak az emberek. És azt hogyan mondják. Mik a reakciók. A hallgatás nem jelenti, hogy ne követném a szemem előtt zajló eseményeket és a beszéd menetét. Együtt gondolkodom velük. Egyszer olvastam egy laoszi közmondást, miszerint a szavakkal éppúgy kell takarékoskodni, mint a fonállal a takácsnak. Hogy miért áll fenn ez az analógia, miért olyan kínzóan szükségszerű éppúgy a szavakkal is takarékoskodni, nem érttem. Mert hogy a fonál elfogy, az egyszer biztos. Az is, hogy valószínűleg drága. De a szó nem fogy el. Újratermelhető. Azért maradhatott meg ez ilyen élesen, mert sváb vagyok. Tehát, bár nincs feltétlenül megindokolva, de takarékoskodni kell. Zsigerekig hatolóan be kell osztani. Ha valamiből túl sok van, vagy pazaroltál, jön a lelkiismeret-furdalás. Ami drága, az nem nekünk való. Majd máskor, legközelebb, ami egyet jelent a soha semmikorral. Mégis, mennyivel jobban hangzik, hogy ott lebeg az elváráshorizontunkon, hogy egyszer eljön az az idő, amikor megvesszük ezt vagy azt. Mert megtehetjük. Nagyon hálás és boldog voltam azon emberek társaságában, akiknél ez az önként magamra kényszerített hallgatagság vagy a reflexszé vált hallgatás feloldódott, és el tudtam merülni a saját szavaimban is, mert az illető figyelt rám és őszintén kíváncsi volt arra, mit is gondolok. A barátaim, apu, anyu, Gálja mama, jó tanárok, a szerelmem.

(28) Karcsi bácsihoz járok fel szolfézsórára. A gimiből egyenesen órák után felmegyek hozzá, elhaladok a Vasas előtt, aztán egy meredek utcán felbaktatok. Jó párszor annyira kell már pisilnem, hogy nem tudom megvárni, mire Karcsi bácsi ajtót nyit, úgyhogy a panel oldalába végzem a szükségletemet. Karcsi bácsi pedáns tanítómester, mindig felrója, ha pár percet kések, amit úgy szokott mondani: *Meglesz ennek még a böjtje!* Anyát is tanította hosszú éveken át az általánosban, és azt mondta, hogy a rosszcsont sráccokat a fülüknél fogva húzta fel, hogy jobb belátásra bírja őket. Engem ilyen kiváló pedagógiai módszerekkel nem készítet jobb belátásra. Magamtól is belátom, ami tagadhatatlan: bár sokszor megpróbáltam, nem tudom élvezettel énekelni Tegzes György *Hétfokú olvasó-*

gyakorlatának I. kötetéből az eredetileg-népdal-volt-Tegzes-nyomán-műdal-lett-alkotásokat. A probléma négyes: nem tudok jól szolmizálni (1); éppen mutálok, a hangom elképesztően kiszámíthatatlanul össze-vissza csúszkál (2); Karcsi bácsi zenei ízlése Tegzes Györgytől Bárdos Lajoson át Kodály Zoltánig terjed (3); a negyedik már összefügg a harmadikkal: nem gyakorlom a feladott olvasógyakorlatokat (4). Megtanuljuk, hogy van kupolás szerkezetű népdal, meg ereszkedő. Az ereszkedő szerkezetű népdal a gyakoribb, a kupolás pedig modern inkább. Karcsi bácsi egy hamis pianínón adja meg mindig az alaphangot, majd, miután eltértem tőle, pontszerűen beszúrja az éneklendő hangot. Mivel hamis a zongora, kétszeres a csúszkálás. Gimi után ilyenkor, péntekenként eleve nagyon fáradt vagyok, ezért többször is előfordul, hogy szórakozottan elnevetem magam, annyira nem megy ez a szolfézs. 55 perc küszködés után jön a megváltás, sütemény formájában. Karcsi bácsi mindig összekészít valamilyen gyári kekszet, vagy olyat, amit a felesége sütött. Ezek finomak, édesek. Néha az az érzésem, hogy csak a sütikért járok szolfézsórára. Meg hogy könnyítsek magamon a panel mellett.

(29) Számítógépen tanulok írni. Elkezdek egy szöveget. Előtte a nyáron írógépen tanultam írni; nagyon erősen kellett leütni minden egyes billentyűt, hogy rányomja a gép a betűt a lapra. Itt nem kell ütni a billentyűket, de az egyszerűség kedvéért nem írok szóközöket. Bosszantó, hogy minden egyes szó ürességet von maga után. Apu azt mondja, ezt az írásomat nehéz elolvasni.

(30) Furulyázunk. A főoktatásban mindig elővesszük furulyáinkat és fújjuk. Tehát nem tanuljuk. Le kell utánozni Edit néni mozdulatait, de hogy milyen sorrendben vannak a hangok a furulyán, azt én nem tudom, mert nem tanítottak meg rá. Mivel nem értem, nem is élvezem a dolgot. Hangszernek hangszer, tehát izgalmas – mégsem tetszik a hangszíne, és nem tudom rendesen megszólaltatni. Ezt persze fokozza, hogy a furulyám repedt; ami repedt, az nem szól egészen szépen. Egy ideig utánzom Edit néni mozdulatait, mikor két csoportra osztja az osztályt, hogy kánonba tudjuk fújni, akkor már elveszek a hangkavalkádban. Dühös le-

szek, mert vagy nem megy át rendesen a levegő a furulyán, valami kosztól biztosan eldugult, vagy nem fogom le teljesen a lyukakat. Sehogysé jó ez! A legjobban ilyenkor azt élvezem, amikor össze-vissza fújkalhatom a furulyámat. Ezzel viszont nem vagyok egyedül. Ki várja el tőlünk, hogy egy néhány perc után váltig nyálás fadarabot örömmel vegyünk a kezünkbe és fegyelmezetten fújkaljuk azt? A srácokkal itt renitensnek számítunk, vagy ahogy Edit néni fogalmaz, penetráns ez a viselkedés, de hát sikeresen meghekkeljük a főoktatást – a szorgalmas furulyatanoncok oktatásából teljesen kakofónia lesz. Itt is sípol valaki, meg ott is köpköd valaki a furulyájába, de a lényeg, hogy mindenki fújja a maga nótáját.

- (31) Úszunk a ladományi halastóban.
Csak felpattantunk a bringára, semmi cucc nélkül.
Törölköző nincs, de süt a nap.
Gyorsabban megy a szárítkozás, ha futunk.
Fájdalmas a futás, de hasznos.
Ide-oda himbál, itt is fáj, ott is fáj.
Érthető, miért futnak az emberek ruhástul.
Legközelebb hozzunk törölközőt!

KOVÁCS RITA

Aranymetszés

(Regényrészlet)

Egy borús áprilisi délután, amikor a színekből és a fényekből szinte eldönthetetlen, hogy milyen évszak van – talán csak a hangok árulnák el, hogy tavaszodik, ha nem a zajos villamosmegállóban állnék – a telefonom egy nem fogadott hívást jelzett Bálinttól. Nem örültem neki, gondoltam, valami apró-cseprő ügyben kell segítenem. Tíz nap múlva hívtam vissza. Félig barátian, félig hivatalosan – mintha pár napja találkoztunk volna utoljára – elmondta, hogy azért keresett, mert el akart hívni egy kis galériába a Vár alatt egy olasz professzor előadására a szimbólumok vándorlásáról a képzőművészetben. „Persze, egész biztosan hallottál is a rendezvényről” – tette hozzá. Nevettem magamban, mert úgy éreztem, zavarban van, megint túl hivatalosan kezdett beszélni, és nem győzött szabadkozni, hogy egyébként egyáltalán nem akart a múltkor rosszkor hívni. Amikor már én is hosszabbra nyújtottam a mondataimat, és mély lélegzetet vettem, hogy megkérdezzem, mi van vele, távolságtartó lett, amit egészen apró hangváltozásokból éreztem. Már majdnem befejeztük a beszélgetést, amikor – mintha akkor jutott volna eszébe – megkérdezte, mit szólnék hozzá, ha szombaton találkoznánk. Azt válaszoltam, hogy jó, olyan vidáman, mint aki naponta kezdi újra az életét, mert a tegnapi történetekre már nem emlékszik.

A fogaskerekű végállomásától nem messze, egy kis vendéglőben találkoztunk, mert Bálint a Svábhegyre költözött. Nehezen találtam meg a helyet, ami nemrég nyitott, és a feliratok nem nagyon hívták fel a figyelmem rá. Kicsit előbb értem oda, benéztem a kirakaton át, de Bálintot nem láttam. Nem akartam korábban beülni, ezért inkább tovább gyalogol-

tam a kis utcában, majd egy vele párhuzamoson indultam vissza. Meleg volt, a bőrdzsekit a karomon tartottam, a sálát begyűrtem a táskámba. Amikor a Moszkván buszra szálltam, még fúj a szél, de a hegyen már egy levél se rezdült. A környék kihalt volt, senkivel nem találkoztam. Amikor falun utaztam át, vagy egy, csak lakóházakkal teli, boltok nélküli városrészben jártam, ahol semmi mozgás nem volt, vagy akár a belvárosban, ünnepnapon, kora reggel, mindig Bálint jutott eszembe. Néztem a lefüggönyözött ablakokat, és olyan volt, mintha bennünket rejtegetnének.

Visszamentem az étterembe, és leültem egy jól megvilágított, ablakhoz közeli asztalhoz. Bár az új bútor illatát lehetett érezni a levegőben, anynyi ízléses, meglepő tárgyat fedeztem fel az étterem minden zugában, mintha az már rég üzemelt volna. Kicsit feszült voltam, hogy vajon milyen meglepetés ér, így inkább nem képzeltem el előre a találkozásunkat. Sőt, megpróbáltam otthon érezni magam, mintha én hívtam volna Bálintot vendégségbe.

Ahogy belépett az ajtón – bár igen feltűnő helyen ültem – nem rám nézett, hanem az éttermet vette alaposan szemügyre, mint akinek hivatalos elfoglaltság álcája mögé kellene rejtőznie. Sietősen, kicsit gyanakvóan üdvözölt, most se tudtam eldönteni, ahogy egy évvel ezelőtt sem, hogy velem, saját magával vagy mindkettőnkkel egyszerre bizalmatlan. Miután elmondta, hogy milyen jó kis hely ez itt, a lakásához közel (ő is most járt itt először), kezébe vette az étlapot. Gyorsan, gondolkodás nélkül döntött a pincérrel váltott két mondat után. Rendeltem én is, bár kicsit feszélyezve éreztem magam, hogy nem beszéltük meg a választást. Bárkivel – barátnővel vagy rokonnal – mentünk étterembe, hozzátartozott a hely rituáléjához, hogy megkérdezzük, mit eszik a másik. Helyzetindító, „lelket bemelegítő” téma volt. Próbáltam úgy elkönyvelni, hogy Bálintot sokkal jobban érdekli az én személyem, fontosabb dolgokkal szeretne foglalkozni, mint hogy az étlapról kérné ki a véleményemet. Tulajdonképpen engem sem izgatott, mit fogok enni.

A megjelenése, mint mindig, tekintélyt parancsoló volt, akkor is, ha nem volt minden tökéletes rajta, vagy ha nyáron épp csak pólót vett fel. Ha jól emlékszem, aznap is fehér ingben volt – mintásban sosem láttam.

Igazából nem is figyeltem a ruháját, vagy legalábbis nem választottam el Bálint személyétől, pedig más emberekkel – mindegy, hogy nő vagy férfi az illető – így szoktam tenni. Minden egybenőtt velem, amihez hozzáért, vagy ami rajta volt, amihez egyáltalán köze volt, és ezekről nem tudtam volna elfogulatlan véleményt formálni. Talán leginkább a cipőire figyeltem fel, mert állandóan követtem, ha egyik helyről egy másikra ment. Talán attól féltem, szem elől tévesztem.

Az ebéd első része feszélyezetten telt, mindketten gyorsan bekanalaztuk a levest. Pár mondatot váltottunk közben. „Szóval ide költöztél?” – kérdeztem, hogy általánosságban beszéljek, anélkül, hogy belemennék a részletekbe. Többes számban sem akartam fogalmazni, mert titkon reméltem, hogy Virággal azóta se jöttek újra össze. És ha nem is így lett volna, okulva a múltkori esetből, semmi kedvem nem volt feszegetni a témát. A barátságunkra vagy a kialakulásának a lehetőségére szerettem volna fókuszálni. „Igen, segítettem anyámnak egy öregurat ápolni, és ő most már inkább beköltözött az otthonba, mert nehezen látta el magát, vagy inkább mert társaságra vágyott. A lakást rám hagyta, így beszéltek meg korábban anyámmal! „Ezen a környéken jobb neked?” – kérdeztem, mert korábban azt mondta, hogy az életkörülményeihez sokkal inkább passzol majd az új hely. Szerettem volna tudni, vajon miért, de kitért a válasz elől.

A pincér leszedte a terítéket, és most, hogy semmi sem zavarta a kettőnk közötti látóteret, Bálint kezdett kérdezni a munkámról, komolyan, tágra nyitott szemmel, kezét összekulcsolva, mintha ebből ismerné meg minden hozzám fűződő érzéseimet. „Még mindig Gábornál dolgozol?” „Igen” – válaszoltam kurtán. Eszembe jutott, hogy az utóbbi napokat rutinmunkákkal töltöttem, és hallgattam. „Na és fogadjunk, téged ismerve, alkottál valami titokzatosat. Ne mondd, hogy nem akadt a kezvedbe egy különös kő, ami elcsábított” – kacagott fel. Sértett a nevetése, mert miközben én komoly maradtam, úgy éreztem, ezzel a reakcióval elhatárolja magát az életemtől. Nem velem nevetett, hanem rajtam, egy olyan dolgon, ami őt nem érintette. Úgy éreztem, képtelen lennék megnyílni. És mintha a gondolataimban olvasott volna, komolyabb hangnemre váltott. „Szerintem nagyon jó úton haladtál, hogy megtanultad a köcsiszolást. Per-

sze, vihetted volna mindig valaki máshoz, aki csak ezzel foglalkozik, de nem baj, ha a kezdedben tartod az összes szálat. Sokkal jobban el tudod képzelni, melyik anyagból hogyan lehet a legtöbbet kihozni” – ezt most minden iróniától mentesen mondta.

Egyszer csak, egy kedves mosoly kíséretében összehúzta a szemöldökét – ezt a gesztusát különösen szerettem, mert ilyenkor úgy tűnt, mint ha alaposan szemügyre venne, de valójában egy fontos téma kezdetét jelölte –, és felhajtotta a laptopot. „Szeretném megkérdezni, hogy mit szólna ezekhez.” Weboldalakat mutatott, olyanokat, amelyek már beindultak, az egyik például pont egy iparművész ötvöse volt, aki gyakran fával és természetes anyagokkal dolgozott, illetve volt két olyan oldal, ami még nem volt teljesen kész, és szerettem volna tudni, hogy én módosítanék-e rajtuk valamit. Bár én is dizájnnal foglalkoztam, egy honlapon mindig az információkat kerestem gyorsan, sosem figyeltem meg úgy, ahogy a „nem virtuális” világban egy épületet, egy kirakatot vagy egy ember külsejét néztem. Gondolkoztam, hogy mi zavar az oldalon. A menüpontok logikusan voltak felépítve, az oldal nem volt túl sok információval teletömve. „Azt hiszem, a háttér ezekhez a színes tárgyakhoz kicsit talán harsány” – válaszoltam. Bálint ide-oda kattintott az oldalon. „Igen, én is pont ezt mondtam a megrendelőnek, de egyelőre ragaszkodik a színhez.” Aztán egy-két kattintással lágyított a színeken, és felém fordította a gépet. Még mindig nem volt jó a képernyőre nézni. Milli-méter-pontossággal ugyanolyan távolságra helyezkedett el minden egyes elem egymástól, de nem értettem, mégis mi zavar az oldalon. Bálint fölényesen mosolygott, mint aki pontosan tudja a megoldást, de látja, hogy én még nem jöttem rá. „Az aranymetszés hiánya zavar. Nem az aranymetszés szabályai szerint terveztük meg a honlapot, mert azt a verziót a megrendelő elutasította. Pedig a szimmetria és az aszimmetria váltakozása sokkal megnyugtatóbb a szemnek.”

„Tényleg alkottam valami titokzatosot, a te szavaiddal élve” – mondtam hirtelen témát váltva. Gábor behozott egy hónapja a műhelybe egy opálmátrixot. Nem tudom, hallottál-e róla, az opál, pontosabban a nemesopál szivárványszerűen csillogó kő, gyakran olyan mintával, ami a tengeri élővilágra emlékeztet. A nemesopál rendezett szerkezete miatt a

fényt színeire bontja, a benne lévő krisztobalait ásványgolyók interferenciajelenséget idéznek elő. Az opálmátrix szerintem még ennél is különösebb, összetettebb képződmény." Elővettem a telefonomat, hogy megmutassam neki azt a követ, amit Gábor hozott. „A nemesopál itt beépült az anyakőzetbe, ez adja ezt a csodálatos átmenetet és kölcsönhatást színek és anyagok között." A kövekről, különösen az opálról csak lelken-dezni tudtam, és ez Bálindra is átragadt. Ő volt az egyetlen ember, akinek ragyogott az arca, ha olyan dologról beszéltem, ami különösen foglalkoztatott. „Ennek a kőnek a törékenysége, vagy, talán még jobb szó rá, a tökéletlensége titkos rendszerré áll össze. Olyan, mintha földöntúli fényt árasztana" – mondta. „Gábor rám bízta, milyen ékszert hozok ki belőle. Ezt a gyűrűt csináltam." Megmutattam Bálintnak a telefonomon a fotót. „Nagyon profinak tűnik" – dicsérte kicsit esetlenül, ahogy apák szokták a lányuk rajzát, szinte elszégyelltem magamat, hogy minek nagyzo- lok a munkámmal. Aztán pár perccel később, halkabban, azt mondta: „A gyűrű ugyan profi munka, de szerintem nézd tovább a köveket, mi- előtt bármit is kezdenél velük. Ne akarj mindenáron, mindig dolgozni." Kicsit sértett a megjegyzése, hisz semmit nem tudott a gyűrű születé- séről, de igazat adtam neki. Próbált finoman fogalmazni, mintha szere- tett volna. Amikor az étteremből kiléptünk, még nem tudtam, hogy a buszmegálló felé indulok-e, vagy Bálinttal folytatom a délutánt. A térre érve, mintha épp akkor döntötte volna el, teljesen természetesen közöl- te, hogy a kávé t nála fogjuk meginni, úgyis pontosan tudja, hogy sze- retem. A mondat végén színpadiasan oldalra fordult, mint a kabaréban fellépő színész, aki a poénja után hatásszünetet tart. Ismertem már ezt a gesztust. Az ismerkedésünk elején idegesített, mert tudtam, hogy Bálint ezekkel az „utalásaival" – a többi emberhez képest – semmit sem akart elérni, a viselkedésének a kellékei voltak, ő így szórakoztatta magát, vagy talán inkább azt gondolta, hogy a többi ember számára így lesz szóra- koztató, érdekes. Most viszont megmosolyogtam ezt a gesztust, mert egy kamasz esetlen és ugyanakkor ártatlan viselkedésére emlékeztetett. A hegyen felfelé lépdeltünk a villák mellett, majd befordultunk egy kis utcába, melyet cikkcakkosan mindig újabbak követtek. „Párizsban nincs ilyen kaptató a Montmartre-on" – mondta. „Persze, mert annak a tetejére,

ha egyszer felmész a kisvasúttal, akkor ott már csak sétafikálnod kell, de nincsenek emelkedők” – válaszoltam, bár még sosem jártam Párizsban. A ház, ahol Bálint lakott, az utca többi épületéhez képest jóval beljebb esett. Épp ezért nem is tartozott hozzá kapu. Hosszú lépcsősor vezetett fel a bejáratához, két részletben. A rózsaszínben virágzó fák és a hatalmas fenyő mögött hallgató, csodás panorámára nyíló ikerház szomorúságot árasztott, a homlokzat szürkésfehér színe és a hetvenes évek építészetére jellemző, brutálisan leegyszerűsített formák, nagy téglalap ablakok és téglalap terasz miatt. Bálint a lépcsőkön előreengedett, majd, miután az egyszerű, hagyományos zárszerkezetű faajtót kinyitotta, eltűnt a lakásban, mintha ott se lennék. Bizonytalanul mentem utána, félhomályban, a hosszú folyosó falai elzárták a fényt. A folyosóból nyílt a nappali, Bálintot, aki az üveges szekrényből csészéket vett elő, itt találtam. Tökéletes rend volt. A tompa, sötét színek ellenére az összhatás mégis jókedvet tükrözött a lágy formáknak és a ritmusosan elrendezett bútoroknak, tárgyaknak köszönhetően. Bár másik lakásban találkoztunk, mint egy évvel korábban, megértettem, hogy mit találtam olyan furcsának Bálint viselkedésében most is. Úgy mozgott a saját terében, mintha nem otthon lenne, hanem mintha visszajáró vendég lenne egy jól ismert kávézóban. Tudta, hogy mit hol talál, de bármikor odébbállhatott volna, hiszen mintha semmi sem tartozott volna hozzá, semmi sem lett volna igazán az övé. Eszembe jutott, hogy talán épp ezért kapcsolódott hozzá mindenki olyan könnyen. Nála voltam, azok között a falak között, ahol mindennap felébred, és ahol meztelenre szokott vetkőzni, vagy a díványon váratlanul elaludni, és nem jöttem zavarba, mert egyik tárgyon sem láttam Bálint lenyomatát. Egy másik nőnek végképp semmi nyomát nem találtam a lakásban. A múltkor azért nem éreztem hitelesnek ezt a benyomást, mert költözött, minden cucca dobozokban állt. Mintha a mozdulataival is azt kellett volna bizonygatnia, hogy valóban az övék a körülöttünk lévő tárgyak. Kikeresett a polcra egy könyvet, a fém használati eszközök átalakulásáról a történelemben, és elémtette.

Bármilyen témáról beszélhettünk volna, amit én dobok be, mert Bálint nyugodtan, figyelmesen hallgatta az embert. Ám beszéd közben nem lehetett tudni, mit gondol, vagy érdeklődik-e igazán az adott téma iránt,

mert gyakran nem reagált a mondottakra. Egyszer csak, ha a téma laposra sikeredett, minden átmenet és magyarázkodás nélkül faképnél hagyta a másikat. Tudtam, hogy bármi, ami munkával kapcsolatos, azon belül is valamilyen terv vagy ötlet megvalósításáról szól, leköti a figyelmét. Egyszóval, mintha állandóan a világ előremozdításán munkálkodott volna. Bármit, ami ebben megakadályozta vagy hátráltatta – legyen szó panaszkodásról, zúrós érzelmi bonyodalmakról, politikáról vagy felesleges intrikáról – azonnal ellökött magától. Ezért voltak, akik időnként megharagudtak rá, mondván, hogy nem vállalja fel a konfliktusokat, kerüli a felelősséget, de Bálint nem félt semmilyen „balhétól”, egész egyszerűen azok nem tartoztak a világjobbítás feladatköréhez. Ha azt akartam, hogy figyeljen rám, csak a terveimről beszélhettem, akár a legapróbb részletekbe menően.

Érdekelte, hogyan kell az egyes elemeket összeforrasztani, hogy csiszolom szépre az ékszer felületét, hogyan állok neki egy új darab tervezésének, miről ugrik be a megoldás, de úgy sejtettem, leginkább az, amire nem mert rákérdezni, milyen szenvedély hozott és tart a szakmában. Azt hittem, ha erről bármit is megtud, soha többet nem akar majd velem találkozni. A folyton kielégíthetetlen kíváncsisága ismertette meg újabb és újabb emberekkel, és – most legalábbis úgy gondolom – talán ugyanez volt az oka, amiért nem lehetett hozzá igazán közel kerülni. Az intimitás ismétlődéssel és rutinnal jár. Másrészt a saját intelligenciáját túlbecsülve elég hamar azt hitte, hogy a másik már nem tartogat meglepetést számára, így egy este alatt is egyik emberről a másikra szállt, de ha épp mindenki untatta, a laptopján dolgozott. Valójában én pontosan ugyanígy voltam ezzel. Csak azzal a különbséggel, hogy *többet* láttam a másokban, ezért több időt tudtam egy ember társaságában tölteni.

Vicces volt, ahogy ültünk egymással szemben, mint két tanúhegy, akik azt méregetik, milyen információt vagy rejtélyt szedhetnek ki a másiktól, és mi minden maradt még a felszín alatt.

Este lett, és párszor már eszembe jutott, hogy el kellett volna indulnom. Bálint ugyan nem jelezte, hogy feltartom, vagy más dolga lenne, de afelelől sem érdeklődött, hogy tudok-e maradni, és ha igen, meddig. A vele töltött idő olyan volt, mintha kötélén táncolnék. Visszatartott lélegzettel

próbáltam végigmenni a magam számára kifeszített távon, közben sosem engedhettem el magam, de az érzéshez nem találtam foghatót a kötélén túli, sokkal nagyobb és szerteágazóbb világban. Egyszer csak, mintha órákon keresztül arról akart volna megbizonyosodni, hogy már nem neheztelek rá, felállt, és azt mondta, érzem magamat otthon. Mintha véget ért volna a találkozásunk hivatalos része, kiment a konyhába, és csörömpölést hallottam.

Egyedül maradtam a nappaliban. Megittam az utolsó korty konyakot, és a poharat letettem Bálinté mellé. Az ablakból láttam, hogy a gömblámpák kigyulladnak, és újra körvonalat nyernek az udvar növényei. Olyan volt a jelenet, mint egy emlékeztető jelzés a telefonban, ami mellé elfelejtették rögzíteni a tárgyat. Kis idő elteltével Bálint kikiabált: „Megígérem anyámnak, hogy holnap én viszem át az ebédet, és muszáj most nekiállnom.” Utánamentem. Egy feltűnően nagy lábast tartott az egyik kezében, a másik tenyerét felém fordította, mint aki tanácsot kér. Nem tudtam eldönteni, hogy mit akar. Azt, hogy szó nélkül otthagytott a nappaliban, jelzésnek vettem, hogy idő van, menjek már haza. A konyhában viszont, ahogy hozzám fordult, úgy tűnt, hogy maradásra kér. A lehetőséget, hogy a terhére vagyok, és rám unhat, nem akartam megkockáztatni. Kimentem az előszobába, és levettem a dzsekimet a fogasról, a hosszú sálát meg tekerni kezdtem a nyakam körül. „Én megyek” – mondtam minden átmenet nélkül, a konyhaajtóból félig visszanézve, ami legalább annyira tűnt határozottnak, mint udvariatlannak. „Maradj” – mondta először, mióta ismertem, és a döbbenettől még jobban bebetonoztam magamba a gondolatot, hogy egész biztosan rám unna, ha most nem indulnék el. Olyan erősen kellett magamat győzködnöm arról, hogy inkább lelépjek, hogy semmi más eshetőség nem fért meg mellette. Csapdának éreztem Bálint reakcióját, nem hittem neki. „Mennem kell” – ismételt, és lenyomtam a kilincset, az ajtó nem volt bezárva. Már pár lépcsőfokot megtettem, amikor Bálint utolért. Egymás mellett haladtunk lefelé. Bálint arcán nem volt meglepődésnek vagy szemrehányásnak nyoma. „Örülök, hogy itt voltál” – mondta már egy lépcsőfokkal feljebbbről, mert addigra fél lépés előnyben voltam. Egyre gyorsabban siettem előre, képtelen voltam tudomást venni a jelenlétéről. A kapuba

érve – nem tudom, ő húzott-e magához vagy én borultam a vállára – megöleltük egymást.

Úgy engedett a szorításból hirtelen, ahogy egy gyerek egy hídról vagy a magasból szeretne ledobni egy neki kedves tárgyat, pusztán azért, hogy meggyőződjön róla, az tényleg létezik – sőt még zuhanni is tud – nélküle.

SOMOGYI TIBOR

Pegazus a padlón

Fülledt este volt. Eső lesz, mondta magában István, a sikeres ifjúsági regényíró, és kitérte az ablakot. Akkor repült be. Nagyon váratlanul érte. Nem kései cserebogár volt, nem is denevér, még csak nem is szúnyog, hanem egy egészen kicsi pegazus, ami persze, így is elég nagy volt. A pincsikutya nagyságú, szárnyas fehér ló most ott repkedett körbe-körbe a lakásban, akár egy zavarodott molylepke.

Konsztantinosznak hívták István regényében, ahonnan ideszökött. A történetben kis mérete miatt kiközösítette a pegazusközösség. De itt vajon mi lesz a sorsa? Miután kilépnék textuális világukból, már nem ő írja az életüket. A lakása csak egy állomás számukra. A többiek is mind továbbléptek, bár Ulrika, az unikornis a kertjét díszíti szobor formában. István nyugtalanul nézte a repkedő pegazust. Akármilyen kicsi is, ha rászáll a csillárra, az le fog szakadni.

Néha elgondolkodott, hogy Arany János előtt vajon megjelent-e Toldi. Segített-e neki fát vágni, hogy Janó megírja a folytatást? Vajon Nyilas Misi mennyit nyüstölhetette Móriczot, hogy forrjon a bor? Molnár Ferenc hányszor riadhatott fel Nemecek túlvilági köhögésére? Csukás István mire használhatta a kiszolgált Pom Pomot?

Konsztantinosz egyre kétségbeesettebben verdesett a szárnyaival. Istvánnak lótoklak hullottak a hajába és a vállára. A pegazus lassan elkezdett alacsonyabban szállni, és rámeresztette hatalmas azúrkék szemét. Mit akarhat tőle? A nőknél is utálta, ha elvárták, hogy kitalálja a gondolataikat – lehetőleg még azok megszületése előtt.

– Írj! – nyírította a pegazus – Írj!

Azután tovább repkedett. István leült hát ősoleg számítógépe elé, és írni kezdett. Most valami mást, nem mesét. Egy történetet egy fiatalemberről,

aki mindig elzártnak érezte magát a világtól, és beleszeretett egy székbe. Ahogy pötyögött a billentyűzeten, a feje fölött szálldosó pegazus lassan ereszkedni kezdett, majd a patája a padlón koppant. Ott ült mellette, nézte, ahogy írt, és néha mintha helyeslően bólogatott volna. Mikor befejezte, ásított, összegömbölyödött, és fejét a szárnyára hajtva mély álomba merült. A következő hetekben új életrend alakult ki náluk.

Hétvégén sem tudott délig aludni, mert Koni (ahogy becézni kezdte) már hatkor csapkodott a szárnyaival. Nyerített, és kérte a tejét (kettőnyolcas, félzsíros, UHT dobozos). Koni ugyanis kizárólag tejen élt, és ha megkapta, megnyugodott. Nem engedte, hogy annyi török meg mexikói sorozatot nézzen, inkább folyton eltakarta kiterjesztett szárnyaival a képernyőt, és zavarta a vételt.

– Ílíírj – nyerítette folyton a fülébe. A pegazus tejszagú lehelete ihletforrás lett István számára, amelyben megmerítkezhetett.

És ő írt. A pegazus pedig boldogan nézte, hiszen ő hevítette fel grafófiliját. István érezte, hogy tele van ötlettel. A következő hónapokban olyan szonettet rittyentett a volt feleségéhez, hogy Shakespeare is csettintett volna, de szerzett műballadát Horthy fehér lováról és Rákosi elveszett parókájáról is, sőt megírta a hiányzó magyar őstörténeti eposzt. Írt drámát, balladát, fabulákat olyan háziállatokkal, mint a degu, a kaméleon, a csincilla és a nutria, valamint családregényt is, amelyben a saját családja legtanulságosabb történeteit dolgozta fel. A novellákban több zsánert is kipróbált. Írt krimit, fantasyt és sci-fit, hanyagolta viszont a szokásos műfajait, a mesét meg a „young idültet” (ahogy ő nevezte). Eddig kizárólag ilyeneket írt, ezért most élvezte, hogy másban is kipróbálhatja magát. Csak akkor mozdult ki, ha muszáj volt, és rohant haza, hogy kiadja magából a benne rekedt alkotási vágyat.

Amikor kész lett, fájtak az ujjai, égett a szeme, zúgott a feje. A műveit olyan lapokhoz és kiadókhoz küldözgette el, amelyekről eddig csak olvasott. Este áthívta sörözni Leonórárt, festőnő ismerősét. Ugyanazt a török sorozatot imádták, ez volt a barátságuk alapja. Két rész között cigiszünetet tartottak, pontosabban csak Leonóra dohányzott, István pedig talán a harmadik sör hatására, talán felvágásból, kiengedte a spájzból Konit, akit két flakon tej társaságában bezárt oda.

– Ez egy csoda. Látnod kell – mondta büszkén nézve, ahogy Koni elstartol, és nem megy neki a csillárnak.

Leonóra undorral nézte a szárnyával csapkodó, kistermetű fehér lovat.

– Ez gusztustalan. Ocsmány. És te bent tartod ezt a szörnyszülöttet a lakásban?

István mentegetőzött:

– De hát, ez egy mitológiai lény, nagyon hasznos, ihletadó, szobatiszta....

– Ez egy medúza nyakából ugrott ki, ismerem a sztorit. Főrtelem. Megyek is. Töltsd inkább az estéd ezzel a csirkeszárnyú lovacskával! Na, jó éjt!

Istvánnak csak később jutott eszébe, hogy a nő meg sem lepődött azon, hogy szembe találta magát egy pegazussal.

Ez volt az első intő jel, hogy mások talán nem találják annyira elbűvölőnek ezt a mágikus lényt, mint ő. István mégis azt szerette volna, hogy más is örömet lelje az általa alkotott teremtményben. Az *Írók egymás között* levelezőcsoportban felajánlotta, hogy aki szeretne némi írásserkentőt, írjon neki privát üzenetet. Noha a legtöbben valamilyen drogra gondoltak, ömlöttek az érdeklődő üzenetek, és beindult a pegazuskölcsönzés. Konit mindig öt napra adta bérbe, és az általa ihletett kötetet kérte érte cserébe. Jött a romantikus írónő, a thrillerpápa, a fantasymesster és a harcos posztmodern költő. Először persze azt hitték, megőrült, de hallottak már róla ezt-azt, úgyhogy végül komolyan vették.

A pegazus inspirálta az íróársakat, mindegyik olyan stílusban, zsánerben kezdett írni, amelyben addig nem, és ez számukra nagyon izgalmas volt. Minden bérlője elégedett örömmel adta vissza Konit, aki továbbra sem volt bőbeszédű, annyit mondott csak, hogy „íírj”, de úgy látszik, ez elég is volt.

A negyedik kölcsönzés után a pegazus nagyon kimerült, ezért István pihenésre ítélte. És elkezdtek érkezni a szerkesztőségek válasza a szövegeire. „A szonettje édeskés, közhelyes. A mai olvasónak emélyítően giccses.” „Az eposz elavult, már a 19. században is nevetséges műfajnak számított, ma még annak sem.” „Tipikus szélsőjobbos elfogultsággal nyúl a magyar őstörténethez.” „Horthy-ábrázolása vérbeli liberális elfogultságot feltételez, a műballadát utoljára Aranynak néztük el.” „Balladáit, fabuláit olyan

naivak, hogy egy ötéves gyerek se venné őket komolyan.” „Családtregénye kevés élettapasztalatot feltételez, képtelenségek, irracionális elemek halmaza, a figurái valószerűtlenek.”

István maga alá került, napokig alig kelt ki az ágyból, üveges tekintettel kapcsolgatta a tévécsatornákat. Koni csak feküdt a padlón, szeme fátyolos volt, szárnya lekonyuló. Csak egy kis aludtتهjet volt hajlandó enni. Nemsokára a bérlői is jelentkeztek, hogy őket is mindenhol elutasították. A pegazus teljesen padlóra került. Már az aludtتهj is kifordult a száján. A szárnyain kopasz foltok jelentek meg, a farkáról összecsomósodva hullott a szőr.

István aggódni kezdett. Ugye a pegazusok nem halhatnak meg? Rákeresett az interneten, mit lehet kezdeni egy beteg pegazussal, de sehol sem talált megfelelő tanácsot. Közben eszébe jutott a székebe szerelmes férfiról szóló novella, minden mindegy alapon ezt is továbbküldte egy kevésbé ismert folyóiratnak.

A következő napokban injekciós fecskendőből táplálta az enervált mitológiai lényt, és elkezdett neki énekelni. Nem úgy tűnt, hogy ettől jobban lenne.

Egy hét múlva jött a válasz, hogy leközik a novellát, bár honoráriumot nem tudnak fizetni. István ennek ellenére örült. A pegazus is lábra állt, és megbökte:

– Tejeet – lehelte. Ez volt az első alkalom, hogy nem azt mondta, „íírj”. Megivott egy liter tejet húzóra, majd repkedni kezdett. István levonta a tanulságot: a pegazust az általa mentorált írók legkisebb sikere is egészségessé és boldoggá teszi.

Koni mintha foszforeszkálni kezdett volna, aztán a vállára ült és arcon nyalta.

– Továáább – súgta neki vidáman. Az ablakhoz repült.

István kinyitotta, és csak nézett utána, ahogy eltűnt a messzeségben. Visszament a gépéhez, megnyitott egy új Word-dokumentumot, majd elindított egy számot a YouTube-on a Pegazusok nem léteznek nevű együttestől.

OLÁH PÉTER

Vakondot rúgtam álmban

(Részlet)

4.

Galambcsőr csíp a kalapomba. Szédülök, ide-oda mozgat, húz, és nem tudom megállítani, nem engedi, hogy visszakapjam a látásom. Igyekszem türelmes lenni, de egyre többet csíp, kicsi lyukak keletkeznek, nem tudom, hogy mivel fogom betömni, hogy milyen virágsebtapasz jó rá, de majd kitalálok valamit. Nem tudom, mit akar ez a galamb, de menjen innen, nem vagyok finom, sem eledel, egyen mást, amúgy sem vagyok ehető.

Negyedjére már nem hagytam, hogy megcsípjen. Odaszóltam neki, hogy hagyja abba, ha érti a nyelvemet, ha nem, mert nem vagyok ehető, és a gyomrában főleg nem leszek az, és ezeket nem azért mondom, mert nem szeretném így végezni, nyugodtan nézzen arra a tobozra, és ha nem lát körülötte fekete lét, akkor biztosra veheti, hogy nem hazudok. Na végre, hogy észrevetted magad, azt hittem már, hogy szét kell csipkedni téged, hogy hozzám szólj. Különben nem ettelek volna meg, ki-köptem azokat a nyálkás cafatjaid, tudom, nem láttad, mert kicsit imbolyogsz még most is, de ne aggódj, mire elrepülök, elmúlik. Nehéz ízeddel együtt beszélni, legszívesebben minden szó után köpnék egyet, de sajnós még nem vagyok olyan jó színész, hogy ezzel nagyobb hatást fejtsék ki bárkinél is. Majd egyszer eljön az én időm is, és bevesznek a társulatba, és fellépek majd mindenhol, és elismer mindenki, és nem lesz egy bűdös szavuk sem, hogy nem érek semmit, hogy lopom a napot. Egyébként nem erről akartam veled beszélni, igazából meg akarlak kérni, hogy beszélj a barátoddal, hogy ne legyen önző, hogy ennyit köteles

megtenni értünk, az én szép fenyőimért, hogy a távolban se halljuk őket, hogy ne kelljen még egyszer odarepülnöm hozzájuk, hogy elmondják, mennyire fáj nekik, hogy kivágták őket, hogy a földön feküdnék, mert ti el sem tudjátok képzelni azt a megaláztatást és azt a kint, amit ők kényszerből elviselnek, mindezt azért, mert egy toboz nem akar elporladni, és még azzal áztatja magát, hogy érte jönnek, hogy megint jó lesz neki, mert ha itt porlad el, akkor csak sötétség vár rá, nem élet.

Nagyon szépen kérek, beszélj velem, ne hagyd, hogy mások is úgy járlanak, mint a távolban a fenyők, hogy ott kell lenniük a földre tapadva, kiszolgáltatva az állatoknak, amíg nem jönnek értük. És akkor sem áll meg ott a dolog, hogy csak úgy elviszik őket, hanem ott vágják még apróbb darabokra, ti el sem tudjátok képzelni azt a helyzetet, amikor a földre hullanak a részeid, és nem hagynak egészben, hanem darabokban visznek el, és még a port is, amit a fájdalomtól kiizzadtál, még azt is elviszik, hogy nyoma se legyen annak, hogy egyszer te is ott álltál, és hunyorítottál a napra.

Ne játssza ezt a színjátékot, mert tudja meg, ő sem született színésznek, és ha eddig nem szólt, mint ahogy mondta is nekünk, mikor beszélgettünk velem, akkor mondd csak meg neki, hogy most is fogja be a pofáját, és ne sértegesen senkit, főleg ne az én lucfenyőmet, hiszen tudok én nem kedves is lenni, és úgy elrepülök velem a számban, hogy egyenesen a tengerig elmegyek, és odadobom a hullámoknak.

Elrepült. A szárnyacsapkodásától, mintha erős szélfújásban dülöngélnék, de már újra élesen láttam, nem mozgott, nem húzott sehova a szemem. Nem fogom elmondani Tibinek, ő a legjobb barátom, nem hagyom, hogy még több fekete lét izzadjon, meg amúgy is, ha elmondanám neki, túláradna, kapnék belőle én is, inkább legyen az előbbi látomás, úgysem tudom, mi az.

5.

A fűnek sem tanították meg, hogyan kell együtt élni a korallgombákkal. Innék, de ezzel a hanggal van tele a kalapomtól a fonalamig minden részem, teljesen beborít. A fűt hallom, emelgeti a bogarat, egyre erősebb lökésekkel. Nem szólok nekik, úgysem értenék, amit mondok, mert

csak egymással foglalkoznak, nem vesznek észre mást. Innék, de sikamlós lévé válik a nyelvcsövemben, inkább nem iszom, még bosszankodni sem fogok, pedig lenne miért, hogy több napja vártam egy kis csapadékra, és amikor megkapom, ezt kell hallgatnom, nem szólok, próbálok mosolyogni, ahogy tudom, nem élnek örökké a cserebogarak.

A tobozhoz beszél a fű, sosem gondoltam volna, hogy Tibi mindenkivel el tud beszélgetni, hogy neki megvannak azok a kommunikációs eszközei, amelyek belőlem teljességgel hiányoznak, vagy csak nagyon ritkán tudom előhívni őket. Megkérdeztem tőle, amikor befejezték a beszélgetést, hogy mit mondott, hátha tud valamit arról, hogy meddig kell hallgatnom őket, hogy mikor lesz végre csend, hátha még arról is tud, hogy mikor lesz eső, mert azt hallottam, hogy ezt megérik a fűszálak.

Tibi, én annyira szerelmes vagyok, el tudod nekem ezt hinni? Nem bírok magammal, legszívesebben csak vele foglalkoznék, ha nem lenne más dolgom, ha nem kellene folyamatosan figyelnem az időjárást, és kérnem arra, hogy az én kedvem szerint alakuljon. Ma is annyira aranyos volt, jött és hozott a szájában nekem hangyát, azt mondta, hogy nagyon nehéz volt megfognia, mert a hangyák nagyon fürgék, de ő akkor is igyekezett, megfogta, és most ide lerakja a fűszálamra, mert tudja, hogy azt szeretem, ha csikiznek, mászkálnak rajtam azokkal a puha ízelt lábaikkal.

Ő mondta nekem, ami miatt megszólítottalak, és tényleg nem akarlak zavarni, mert tudom, hogy nagy erővel dolgozol, tulajdonképpen arról van szó, hogy az én cserebogaram rájött valamire, felfedezett valamit, azt mondta, hogy ő már nagyon régóta tudja, de azzal, hogy vagyok neki, hogy annyira különleges fűszála van, aki nem más fűszálba szerelmes, hanem belé, így most már el meri mondani, mert ez tényleg ritka, és ő annyira szerelmes belém, hogy nem tudja tovább magában tartani, én sem bírtam magammal, hozzásimultam, és hallgattam, és elakadt a föld a gyökereim között.

Kilyukadt a föld, és ez nem vics, szerinte csak arra lehet magyarázat, hogy lángol az erdő, hogy nem repülnek madarak, valaki kilyukasztotta, és ettől megéget mindent a nap, hogy ő is azért fog elpusztulni hamarosan, mert nem tudja befogadni a szervezete ezt a roncsolt levegőt, és itt azért meg kell állnom, mert ez tényleg nem volt szép tőle, és azóta

is szidom, mert ezt nem így kellett volna elém tárnia, még akkor is, ha olyan szépen tud beszélni, hogy csak hajlok ide-oda érte. Azt is mondta még, hogy ne féljek, mert a fűszálak örökké élnek, hiába perzseli meg őket a nap, hiába égnek el, egyszer újra feltámadnak, és kibukkannak a földből, ne aggódjak, minden rendben lesz, de mondjam el másoknak is, hogy tudják, hogy már nincs sok hátra, hogy közeleg, de én ne féljek, nekem nincs miért, mégis azért mesélem el ezt neked, hogy tegyél valamit, hogy ne hagyod, hogy elpusztuljunk.

Tibi azt mondta, hogy nem tud mit mondani erre, és azt sem érti teljesen, hogy miért tőle várják a megváltást, mikor ő csak egy toboz, hogy nem tud semmit csinálni, ez tőle magasabb dolog, még a fenyőknek is hiába szól, mert ők is érzik, mert ezért vitatkoznak vele, hogy csináljon már valamit. Tibi nem izzadt, nem bugyborékolta körülötte a fekete lé, innen tudom, hogy nem hazudtak neki, és ő sem hazudott.

A nyomot hagyás mint evolúciós ösztön

Bezzeg Gyula fotográfust Berényi Emőke kérdezte

B. E.: „Nosztalgikus idöket élünk, s a fénykép jócskán táplálja is a nosztalgiát. A fényképezés elégikus, alkonyi művészet. Minden fénykép egy-egy memento mori” – írja Susan Sontag A fényképezésről című esszéjében. A honlapod tanúsága szerint te is nosztalgikus alkat vagy: gyerekkorodban a padláson régi holmik után kutattál, és egyszer elástál száz üveggolyót, hogy egy hét múlva kincsként találj rájuk. Melyek azok a saját képeid, amelyek meghatározó emlékeket idéznek fel, és sokszor nézegeted őket? Valóban múltba vezető alagútként működnek, előhosszák az egykorvolt érzéki ingereket, színeket, szagokat, ízeket is? Mitől függ szerinted, hogy bizonyos fotók felélesztik ezeket az érzéseket, mások pedig nem?

B. Gy.: Nagyon izgalmas az, ahogyan feltetted ezt a kérdést. Susan Sontag idézetével kezdted, ahol a fényképről mint memento moriról beszél (kicsit meg is álltam itt gondolkodni), majd úgy fejezed be, hogy a fotók „felélesztenek bizonyos érzéseket”. Nagyjából ezt akartam mondani. Közben a fénykép az elmúlt, „megboldogult” időnek állít emléket, fel is támasztja azt. Természetesen nem hozza vissza, nem képes időutaztatásra, de segít felidézni az elmúlt pillanatot, érzéseket, eseményeket és emlékeket.

Igen, nosztalgikus típus vagyok, de ki nem az? Ki az, aki nem vágyik vissza a gondtalan gyermekkorba, ahol olyan emberekkel volt körülveve, akik most nincsenek mellette? Ki ne szeretné látni, miként változtunk meg? El tudom képzelni, hogy valaki teljesen hátat tud fordítani a múlt-

nak különböző okok vagy az attitűdje miatt, és csak előre nézzen, de én nem vagyok ilyen. Nekem nagyon fontos a múlt. Talán túlságosan is ragaszkodom hozzá. A sors fintora az, hogy alig tudok megjegyezni valamit, ráadásul az emlékeim is kopnak. Nem nézegetem a régi fotóimat. Inkább az szokott előfordulni, hogy keresek egy képet, mert fel szeretném használni valahol, és akkor a keresés során belebotlok olyan felvételekbe, amelyek lavinaként zúdítják rám az emlékeket, embereket, érzéseket. Van egy fénykép, ami mindig eszembe jut, ha a gyerekkori fotókra gondolok: az udvar közepén egy vízzel megtöltött, olajzöld katonai gumicsónakban állok fürdőgatyában, ez volt a „bazen”, és a kezeimet az ég felé tartva, mérhetetlen boldogsággal spriccelem a vizet.

B. E.: „Fényképezni annyi, mint részesévé válni valaki (vagy valami) halandóságának, sebezhetőségének, változékonyágának. Minden fénykép – éppen, mert kihatja és megdermeszti a pillanatot – az idő mindent fölemésztő kerülhetetlenségéről tanúskodik” (Susan Sontag). Különösen igaz ez az esküvői fotókra, amelyeket évtizedek múlva nézegetve a család mint történeti képződmény érhető tetten. Te magad is foglalkozol esküvői fotózással, amelyről a művészeti szcénában igen rossz véleménnyel vannak: valóban nehéz nem tucatképeket készíteni erről az életeseeményről. Te miért vállalsz mégis esküvői fotózásokat, és mit teszel a lagziipari giccs elkerülése érdekében?

B. Gy.: Ez minden fotóra igaz, ha valamilyen módon közel állunk a fotó által megjelenített eseményhez, nem csak az esküvői fotókra. Igaz viszont, hogy az esküvő egy nagy életeseemény. Gyakran találkozom olyan fotósokkal, akik szégyellik, hogy esküvőt is fotóznak néha. Vagy legalábbis nem büszkék rá. Degradálónak érzik. Vannak azok a fotósok, akik nem szeretnek esküvőket fotózni, mert tegyük fel, nincs affinitásuk hozzá, macerásnak gondolják stb. De most nem róluk van szó, hanem azokról, akik csinálják ugyan, de nem örülnek neki. Nem tudom, ez miért alakult így, de nem is akarok ennek a részleteibe túlságosan belemenni, mert nehéz is lenne egy szuszra megválaszolni. Több tényezője lehet ennek: esztétikai, gazdasági, etikai, ideológiai... Különbséget kell tenni a szolgáltatói és alkotói fotózás között. Ha esküvőt fotózok, akkor a megrendelő kérése és az aktuális trendek alapján dolgozom. Hozzáadódik nyilván a személyes stílusom és látásmódom, illetve az esküvő milyensége is a

végeredményhez. S akkor itt szóba lehet hozni az általad említett giccset. Sokakkal ellentétben nem tartom az esküvőket giccsesnek. Az egy ünnep, ünnepekkor mindenből több van a kelleténél, minden nagyobb és színesebb és mindenki vidámabb, mint általában. Ettől még nem kell giccsezni. Tény, hogy vannak túlzásba esések, az esküvő és a fotók terén is, amikor átlépik a jó ízlés határát. Ilyenkor kikerekednek a szemeink, majd pislogva továbbmegyünk. Azt hiszem, sosem volt kreatívabb az esküvőfotós szcéna.

Bennem nincs rossz érzés, amiért esküvőket fotózok. Azt a célt tűztem ki, hogy fotózásból szeretnék megélni. Ez mostanra össze is jött. Ennek az életnek a felét a szolgáltatói, a másik felét az alkotói fotográfia képezi. Más művészeti ágazatokban nincs ilyen jellegű szolgáltatói lehetőség. Lehet, hogy egy festőtől nem rendelnek portrét, ezért neki szüksége van a megélhetéshez egy másik állásra is. S ez rendben is van. Én örülök, hogy csak fotózással kell foglalkoznom. Hogy befolyásolja-e a szolgáltatói az alkotói munkásságomat és fordítva? Valószínűleg igen. De nem hiszem, hogy ellentétben állnak egymással.

B. E.: „Ha szavakkal is el tudnám mondani a történeteket, nem kellene fényképezőgépet hurcolnom magammal” – írta a fotózásról Lewis Hine. Neked szokott olyan érzésed lenni, hogy a szavak nem elegendőek, képekkel sokkal többet el lehet mondani egy-egy személyről, tárgyról vagy eseményről? Melyik az a téma, amelyre szerinted különösen igaz ez a megállapítás?

B. Gy.: Ha jobban megnézzük, ma már nem nagyon kommunikálunk szavakkal. Na jó, túlzás ezt állítani. Mégis, mikor hallottál legutoljára egy viccet? Sőt: mikor olvastál egy jó viccet? Mémeket láttál, képsorokat, gifeket. Már lassan száz éve győzedelmeskedik a kép a szöveg felett. Leggyakrabban a fotó dönti el, hogy egy újságcikket elolvasunk-e vagy sem. Úgyszintén: inkább a képnek hiszünk, mintsem az írásnak. Sokszor belefutok abba, hogy az olvasó számon kéri, hogy a fotó nem releváns a szöveghez képest. Az olvasó látni akarja azt, amit olvas. Mert ha nem azt látja, akkor el sem hiszi. Viszont a fotó is lehet ugyanolyan csalóka, mint a szöveg. Sőt, a fotóval még hatékonyabban lehet manipulálni. Hisz az ember saját szemével látja. Ki nem hisz a saját szemének?! Nagyon komoly tanulmányok születtek a kép és a szöveg viszonyáról. Minden-

esetre én sosem éreztem azt, hogy azért fotózok, mert nem tudnám elmondani. Ha dokumentarista fotós lennék, mint Hine, akkor ezt nyugodt szívvel mondhatnám. Ők valóban látnak és lefotóznak olyan eseményeket és jeleneteket, amit el sem lehet mesélni, de még el sem hinném, ha csak hallanám és nem látnám. Az I. világháború fotós tudósítói nagy hírnévnek örvendhettek. Ők voltak azok, akik egészen közel hozták a háború részleteit az otthon maradt anyák, feleségek és gyerekek számára.

B. E.: Nincs két személy, aki egyforma képet készítené ugyanarról a dologról – szól a közhely. Hogyan tudnád összefoglalni, mik a te jól felismerhető stílusjegyeid, amik igazán egyedivé teszik a Bezzeg Gyula-fotókat?

B. Gy.: Többször mondták már, hogy a fotóim könnyen felismerhetőek. Olyan is volt, hogy egy nem általam exponált fotót „olyan gyulás”-nak jellemezték. Nem igazán tudok válaszolni erre a kérdésre. Szeretem az egyszerűséget, a letisztultságot. Ezekre törekszem. Minden más ösztönös, és gyakran a körülmények határozzák meg. Egyszer valaki azt is mondta, hogy a fotóimban van valami szomorú.

B. E.: Kik a fotóművészeti példaképeid, és vannak-e olyan kortársaid, akiket a rokonodnak érzel a fényképezéshez való hozzáállásotok vagy a stílusotok tekintetében?

B. Gy.: Ez a példaképdolog nem jellemző rám. Soha senkit nem éreztem példaképnek. Ennek ellenére nagyon sok ember munkáját csodálom, és sokaktól tanulhattam közvetlenül vagy közvetetten. Ha neveket kérdeznél tőlem, minden héten mást mondanék. Nem azért, mert ilyen képlékeny az ízlésem, hanem mert annyi jó fotós van, hogy közülük bárki nevét mondanám kapásból, nem tudnék rosszat mondani. S engem nem kizárólag e fotósok felvételei nyűgöznek le, hanem a munkamoráljuk, az inspirációs forrásuk, az ötleteik stb. Mert ha azt mondom, hogy Korniss Péter és Nobuyoshi Araki, akkor jogosan merülne fel a kérdés, hogy ez mégis miért? De még akkor is, ha Jan Scholzot és Kása Bélát említem, vagy Richard Avedont és Neogrady-Kiss Barnabást. Szóval nincs példakép, mert mindenki az.

B. E.: Filozófia szakot végeztél, brácsásként pedig szívügyed a népművészet – szerintem e két terület (a saját identitásunk megfogalmazásának fontossága és a múltból a jövőbe menekítés szándéka) találkozik a Vajdasági

vagyon-sorozatodban. Mi alapján választod ki a portréid alanyait? Miért osztasz meg rendszerint két képet, egy közelit és egy távolabbit róluk? Mennyiben tesz hozzá szerinted a képekhez a velük együtt megosztott rövid önéletrajz? Van-e koncepciód például arra, hogy milyen sorrendben add közé a róluk készült képeket? Van-e olyan alany, akit jó ideje próbálsz becserkészni, de még nem sikerült lencsevégre kapni? Hány részesre tervezed a szériát? Vannak-e köztük személyes kedvenceid, amelyeknek a keletkezéstörténetét szívesen megosztanád az olvasókkal?

B. Gy.: No, pont ezt kezdtem volna mondani az előbb. Hogy kvázi én is két párhuzamos világban élek, amelyek a végtelenben metszik egymást. Vagyis távolról úgy néz ki, mintha metszenék egymást. Talán néha meg is történik ez a kereszteződés. Ez a két világ a népzene és a fotográfia. A filozófiai végzettségemet csak egy stabil talajnak élem meg. Úgy kell ezt elképzelni, mint két sor szőlőt: az egyik vörös, a másik fehér, s mindkét sor egy ásványokban gazdag talajból fejlődik, én pedig hol az egyikből, hol a másikkból csipegetek. Az egyik a konzervatív énem, a másik a liberális. Itt most semmilyen politikai ideológiákra nem kell gondolni. Egyrészt hagyománytisztelő vagyok, a „régén minden jobb volt” szlogenbe bele tudom élni magam, és ezzel szemben áll az újdonságok befogadásának hajlama, a kíváncsiság, a korral való haladás vagy bármi, ami egy mozdu-lattal ketté tudja hasítani a személyiségemet. (nevet)

S hát jól ráéreztedél, ez a kettősség szintézisének eredménye a *Vajdasági vagyon* portrészorozat. Ez is az örökségről szól. Arról, hogy mi kerül a stafírungra. Most jut eszembe, hogy milyen jó cím a *Láda fia*! Az is ugyanerről szól. Mit hagyunk az utókorra? Vajdaságban egyre csak fogunk, és sajnálatos, de az elmúlt években kizárólag csak a számokról beszélünk, mennyiségekben és százalékokban gondolkodunk. A minőség másodlagos lett. Nem tudom, megállítható vagy visszafordítható-e a lélekszám csökkenése... Jelenleg erre nem sok esély van. A legtöbb, amit tehetünk a megmaradásunkért, az a nyomot hagyás. Minőségi szellemi értékeket hagyni magunk után, a nyomot hagyás olyan, mint egy evolúciós ösztön. A sorozatommal leginkább a tiszteletemet szeretném kifejezni az alkotók iránt. Megköszönni az alázatos munkát és a befektetett energiát.

Az a helyzet, hogy mindenkit fontosnak tartok. Olyasféle ok-okozati viszonyként szemlélem a projektet: mindenkinek a legapróbb mozdulata is számít, befolyásol és hozzátesz az életünkhöz, a kultúránkhöz. Ezért van az, amit valahányan már kritizáltak: hogy kerülhet „egy lapra” egy életművet maga mögött tudó alkotó és egy művészeti pályát kezdő suhanc? Többször hangsúlyoztam már, hogy a sorozat nem akar rangsorolni, értékelni és véleményezni sem. Ezt talán az idő majd megteszi. Valaki egy pályakezdőre ugyanolyan rajongással tud nézni, mint más a karrierje csúcán lévő művészre. Ha mindketten meg tudnak indítani valamit az emberben, akkor az már szerintem említésre méltó. Nos, valahogy így választom ki a sorozat résztvevőit. Nem vagyok kompetens eldönteni és meghatározni, ki a művész. Ki az, aki ezt megmondhatja? Véleménye természetesen mindenkinek van.

Mindenkiről egy távolabbi és egy közelebbi kép kerül bemutatásra. Az elején nem így volt, de később rájöttem, hogy gyakran nem tudom eldönteni, melyik képet válasszam. Az egyikben látszik az alkotó karaktere, a másikon nagyon erős a tekintete. Így lett két fotó. A távolabbin jobban látszik a személyisége, a stílusa, a közelebbin a szemébe tudunk nézni. A bemutatkozó szöveg a sorozat lényege. Valaki mondta, hogy előbb megnézi a fotót, mivel az jelenik meg először, majd elolvassa a szöveget, s amikor újra megnézi a fotót, már mást lát rajta, mint előtte. Ez a fent említett szöveg és a kép viszonya... Az alanyok így egyben társszerzők is. A bemutatkozások nélkül a képek nem érnek semmit. Én az arcukat mutatom meg, ők pedig a lelkükből egy darabot.

Még nem gondolkodtam, hogy milyen módon fogom véglegesen közléteni a sorozatot. Közel sem tartok a végénél, hosszú a lista. Vannak városok, ahol még egyáltalán nem jártam, aminek kizárólag logisztikai okai vannak. Jó lenne külföldre is valahogy eljutni. Szóval sok a terv, és sok munka van még hátra. S persze olyan művészek is vannak, akik nem igazán elérhetőek, többszöri megkeresés után sem, illetve akik nem írták meg a bemutatkozó szöveget. Szóval nem olyan felhőtlen a munkafolyamat, mint ahogy kívülről látszik. Van, akit lefotóztam és a szöveget is elküldte, de várok vele, taktikázok. Budapesten nincs stúdióm, itt például ez a legnehezebb. Haladok, csak lassan.

B. E.: A Vajdasági vagyok-sorozatod nagy siker a közösségimédia-felületeken. A visszajelzések és a saját elképzelésed szerint mi teszi ezeket a fotókat igazán vajdaságivá? Egyáltalán: milyenek vagyunk mi, vajdaságiak a Bez-zeg Gyula-portrék tanulsága szerint?

B. Gy.: Nincs olyan, hogy vajdasági fotó. A felvételek kizárólag a tartalmukról szólnak, azaz a portréalanyokról. Nem a fotósról, aki elkészítette őket, és még csak nem is arról, hogy ezek a fényképek milyenek. Igen, tudom, az utóbbtól kicsit nehéz elvonatkoztatni. Ha a kreativitásomat helyeztem volna előtérbe, akkor nem egy egységes fekete háttér előtt fotóznék le mindenkit. Ahogy egy kedves ismerősöm mondta, ezek olyan „falhoz állított” portrék. Biztos sokkal izgalmasabb lett volna minden művészhez személyesen elmenni, és a saját házában, környezetében, stúdiójában, műtermében, íróasztalánál, munka közben lefotózni. Számomra az egy másik műfaj és egy másik korszakra emlékeztet. Én nem egy megfelelő, dinamikus pillanatot akarok elkapni. Nem azt a kisfilmes korszakot akarom megidézni, amikor a fotográfus zsebre vágta a kamerát, és elment pillanatképeket készíteni valakiről. Hanem az ezt megelőző korszakot, amikor a fotózás ünnep volt. Az emberek felöltöztek szép ruhába, és elmentek a műterembe, hogy elkészüljön róluk a portréfelvétel.

B. E.: A számunk borítóján lévő, üres székről készült képet egykori főszerkesztőnk, Patócs László tragikus hirtelenségű halála után tetted ki a közösségi oldaladra. Beszéltetek Lacival egy fotózásról, mielőtt elhunyt? Kik azok, akiket rajta kívül már nem tudsz lefotózni, de nagyon szerettél volna?

B. Gy.: Mindegyik fotózáson készül egy ilyen kép. Kép a székről. Miután felállítottam a „műtermet” és beállítottam a fényeket, lövök néhány próbafotót. Ekkor még nincs jelen senki, ekkor kezdődik a várakozás és az izgatottság. Mivel nem mindig ismerősöket fotózok, gyakran elképzelem, milyen lesz majd a fotózás egy olyan alkotóval, akivel még sosem találkoztam. Patócs Lacit sem ismertem személyesen. Előfordult, hogy egy térben voltunk, de sosem mutatkoztunk be egymásnak, és nem is beszélünk. Számomra a fotózás szempontjából is megrendítő volt a halála, mert emlékszem, azokban a napokban terveztem felvenni vele a kapcsolatot. Két dolog jutott akkor eszembe: nincs időnk mélni, és

nem tudunk versenyt futni az idővel. Nagyon rossz érzés, hogy valami felett nincs kontrollunk. Valójában nem a kontroll hiánya rossz érzés, hanem az, hogy ezt nem tudjuk megérteni és elfogadni.

Mégis azt hiszem, az üres szék nem a le nem fotózott vajdasági művészeket szimbolizálja, hanem azt a helyet, ahova bárki beállhat. A szék az egy meghívó. Invitálás az alkotásra, a nyomot hagyásra, a minőségi létünk építésére.

B. E.: Jelenleg a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasa vagy. Milyen projekttel pályáztál? Mik a közeljövőbeli terveid fotósként?

B. Gy.: Ideje most már egy tisztességes kiállítást csinálni *(nevet)*. Ennek is eljön az ideje hamarosan. Csak most úgy érzem, hogy változáson megyek keresztül, egy új szakasz kezdődött a fotós karrieremben és úgy eleve az életemben is. 2021-ben beiratkoztam a Budapesti Metropolitan Egyetem fotográfia mester szakára. Szerettem volna jobban elmélyülni a fotográfia világában, és inkább az elméleti része érdekelt, mintsem a gyakorlati. Ugyanebben az évben nyertem el a Magyar Művészeti Akadémia alkotói ösztöndíját, ami összesen három évig tart, és ez alatt kell megvalósítani a pályázatban benyújtott projektet. A vajdasági és a volt jugoszláviai szórványtelepüléseken szolgálatot teljesítő papságról, a hit és a vallás közösségmegtartó erejéről készítek egy átfogó sorozatot. Ez lesz a második dokumentarista sorozatom. Nagyon nehéz műfajba kezdtem bele, és nehéz témát választottam, viszont bízom abban, hogy az utamon segíteni fog a jó emberek szándéka. Eddig így volt.

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Mélymagyar kisebbségtudat vagy kismagyar elgondolás

Németh László és Babits vitája a *Kisebbségben* című esszé kapcsán

Monostori Imre emlékének

Ki van kisebbségben, és milyen kisebbségben van Németh László mélymagyar–hímagyar ellentétpárjáról hírhedtté vált esszéjében? A szöveget végigolvasva a kérdést könnyen megválaszolhatjuk: „a kisebbségi létre ébredt magyarokról” van szó (NÉMETH 1992c: 899), de nem – miként Grezsa Ferenc feltételezte – a „többség alávetettségé”-ről, „a nemzet alatt, a történelmen kívül élő magyar nép függő helyzeté”-ről (GREZSA 1985: 64), hanem arról az írócsoportról, mely „a parasztság képviselőjét az irodalomban megteremtette” (NÉMETH 1992c: 902), azaz a népiekről. Nem kisebbségi létről beszélünk tehát elsődlegesen, abban az értelemben, ahogy egy társadalmon belül nemzetiségi, vallási vagy egyéb kisebbségekről beszélhetünk, noha az ezzel összefüggő problematika, az asszimiláció Németh érvelésének is kulcskérdése.

Németh László a *Kisebbségben* című írásában „voltaképpen alternatív irodalomtörténet”-et (VÁRI 2008: 85) ír, mely azonban szervesen illeszkedik a harmincas évek különböző disszimilációs és disszimiláló törekvések által befolyásolt identitáspolitikai diskurzusába is. Azt az alkalmat, amire Németh könyvterjedelmű esszéje készült, a bevezető meg is nevezi: Szekfű Gyula a *Magyar Szemlé*ben Ravasz László, Babits Mihály, Horváth János és Bethlen István mellett őt is felszólította, hogy fogalmazza meg véleményét az asszimiláció és disszimiláció kérdéséről.¹ Szekfű felhívásának közvetlen előzménye a szintén nagy vitát kiváltó könyv, Farkas Gyu-

la *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban: 1867–1914* volt. 1939-ben születik Németh esszéje, a magyar nemzetkaraktert újrafogalmazó *Mi a magyar?* című kötet kiadásának idején, Csehország német megszállását követően és közvetlenül a második zsidótörvény hatályba lépése előtt. Mégsem ebben a „történelmi szituációban” látom a *Kisebbségben* problematikusságát, hanem az egész esszé által képviselt gondolatiságban és érvelésmódban,² mai olvasatban pedig kifejezetten nehéz megérteni, hogy miért tartott Németh az esszé megjelenése után a Gestapo megtorlásától (GREZSA 1985: 56).

A *Kisebbségben* tágabb történelmi kontextusa – ahogy erre a bevezetőben Németh szintén utal – az első világháborús összeomlás és az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság bukása utáni válaszkeresések a „Hol romlott el minden?” kérdésére. Németh egyedül Szekfű *Három nemzedék* című könyvét említi, de ezen keresztül, valamint a probléma-felvetés módjából fakadóan a *Kisebbségben* megidézi a húszas évek elejének hasonló irányú, jobboldali radikális politikai diskurzusát is, melynek szintén kimondott célja volt „a magyar hegemonia visszaszerzése tulajdon országunkban” (NÉMETH 1992c: 908). Három lényeges területen azonban Németh más álláspontot képviselt, mint a húszas évek fajvédői: bár a fordulatot a 20. század elején ő is Adyék fellépéséhez köti – csakúgy mint például Lendvai István –, a zsidóság szerepét nem ítélte meg negatívan az irodalmi modernség kibontakozásában: „A zsidóságtól egyet nem lehet megtagadni: a feltörő új magyarság ebben az elkérgesedett társadalomban csak rajtuk át tudott fölhajtani” (NÉMETH 1992c: 878). Bár például Ignópus szerepéről és a zsidóság magyar irodalomra gyakorolt hatásáról az *Ember és szerep Kalangyáiban* sorozatként közölt első kiadásában igen negatívan nyilatkozik,³ előrevetítve a *Kisebbségben* zsidóasszimilációhoz való viszonyulását;⁴ Ady *Korribori* című posztumusz közölt írásában kifejtett vízióját viszont a zsidó és magyar nép egyesüléséről elutasítja, és Szabó Dezsőt úgy üdvözli, mint aki 1919-ben felmondta a „Korribori”-t. A másik lényegi különbség a Trianon utáni szélsőjobboldali ideológia képviselőihez képest Némethnek a kelet-európai népek testvériségéről alkotott elképzelésében keresendő. S ami ezzel összefügg: a harmincas évek végéről visszatekintve gazdasági szempontból a trianoni

békét sem tekinti akkora nemzeti katasztrófának, mint a szélsőjobb vagy általában a korabeli magyar közvélemény, sőt kifejezett pozitívumának ítéli meg a kiegyezéssel kialakult kényszerhelyzetből való kiszabadulást (NÉMETH 1992c: 890), és – ahogy azt Babits a *Kisebbségbenre* reagálva némileg kiélezve megállapítja – a nemzetiségektől való megszabadulást (BABITS 1978: 616).

A mélymagyarság koncepciója Németh esszéiben már a húszas évek közepétől-végétől körvonalazódni kezd, főként az Adyval és a régi magyar irodalommal foglalkozó írásokban formálódik (MONOSTORI 2005: 29), és részben Szabó Dezső hatásának, részben pedig kettejük hasonló protestantizmus-élményének tudható be (MONOSTORI 2020: 23–29), de ahogy Grezsa Ferenc könyvében kifejti: a *Kisebbségben* meghatározó gondolatai a korabeli identitásdiskurzusokban szinte kivétel nélkül másoknál is megtalálhatóak (GREZSA 1985: 54–55). Szekfűhöz hasonlóan a magyar (irodalom)történetet Németh is hanyatlástörténetnek látja, de szemben Szekfűvel és Farkas Gyulával a hanyatlás kezdetét nem a kiegyezés időszakára, hanem a 19. század elejére, Kazinczy korára, a modern nemzet megszületésének idejére teszi: „A baj nem hatvanhéttel kezdődött, ott van az az egész kísérletben, mellyel a magyarság, mint annyi más kelet-európai nép – a német példa nyomán – önálló irodalmat és nemzetiséget akart magának teremteni” (NÉMETH 1992c: 844). A nagy irodalmakhoz képest, melyek „lettek, mint az őserdő”, a német és a kelet-európai népek irodalmát Németh szerint „csinálták”. Hogy ez a félig-meddig metaforikus nyelv pontosan mit jelent, nem könnyű megfejtetni. Feltehetően arról van szó, hogy onnantól kezdve, hogy Kazinczy nyugati, elsősorban német mintára akarta megteremteni a korszerű magyar irodalmat, az elszakadt a 16–17. századi protestáns kultúrától és népi gyökereitől, „felhígult” és a hozzá asszimilálódó „jött-magyarokkal” együtt olyan kultúrát hozott létre, melynek köszönhetően „hatvanhétre a magyar szellem annyira felőrölte magát, hogy az asszimilánsok csak beköltöztek az ürességbe” (NÉMETH 1992c: 844). Németh tehát amellett, hogy eltér Szekfűtől a romlás kezdetének megállapításában, más szempontból gondolkodásmódja hasonlít is a történéiséhez. Mindkető számára adott egy ideál (Szekfű számára Széchenyi, Németh számára

a reformáció és a népiségben benne rejlő mély és ősi kultúra), amiben megtestesíthető az a pozitív értékrend, ami a nemzeti hanyatlásban elveszni látszik ugyan, de – mivel általuk definiálható – vissza is lehet térni hozzá. Németh esetében nem is pontos megfogalmazás hanyatlástörténetről beszélni, hiszen a magyarság „szellemi és erkölcsi roppanás”-ának (NÉMETH 1992c: 871) történetében az 1880-as év fordulópontot jelez. Ekkor kezdődik ugyanis szerinte egy megújulási folyamat, mely aztán elvezet Ady, Móricz és Szabó Dezső fellépéséhez. Németh Farkas Gyula könyvére és Móricz egy szóbeli közlésére hivatkozva állapítja meg, hogy ez volt az „asszimiláció korának” szellemi nullpontja, ahonnan elkezdődött a lassú felemelkedés.

Grezsa Ferenc is elismeri, hogy a *Kisebbségben* problematikussága „az egymással nem férő (részben hibás) elemek »illeszkedéséből« adódik. Erkölcsi-szellemtörténeti kategóriákat (»mély- és hígmagyarság«) valamint etnikai-mitikus fogalmakat (»jött és törzsökös magyar«) rendel egymás mellé, de funkciójukat, jelentésüket nem tisztázza és határolja el eléggé egymástól” (GREZSA 1985: 65). Nagyban nehezíti tehát Németh László írásának megértését, hogy argumentációja gyakran zavaros, önellentmondásoktól terhelt, és sokszor axiómaként hivatkozik olyan állításokra, melyek magától értetődősége nehezen bizonyítható vagy éppen könnyen kétségbe vonható. Az egyik ilyen alaptétele a következő: „De ki tagadhatná, hogy aki lemaradt, szabályszerűen az volt a magyarabb.” Németh nem határozza meg, hogy mit jelent a „lemaradás”, viszont megadja a „lemaradók” névsorát, mely egyben saját kanonikus listájaként is értelmezhető: Bessenyei György, Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Katona József, Szalay László, Kemény Zsigmond, Vajda János, Zilahy Károly, Péterfy Jenő és Ady Endre. Ők tehát a nemzeti irodalom legmélyebb hordozói, akik mégis kevésbé hatnak az utókorra (ezt jelentheti a „lemaradás”), mint a „felületesebbek”. Babits *Pajzzsal és dárdával* című vitacikkében Berzsenyi és Csokonai példáját idézve vonja kétségbe Németh hatástörténeti érvelésének érvényességét (BABITS 1978: 612). Bár a „felületes”, azaz hígmagyar írók esetében Németh nem ad meg újabb névsort, az esszé alapján ide sorolhatjuk Kazinczy mellett Kölcsey Ferencet, Kisfaludy Károlyt, Arany Jánost, Gyulai Pált, Petőfi Sán-

dort, Jókai Mórt, Mikszáth Kálmánt és másokat. A lemaradás–hatás ellentétpár megértése azért is nehéz, mivel Németh esszéjének első részében nem folyamatrajzot ad a magyar irodalom 19–20. századi történetéről, hanem miniportrékat sorakoztat egymás után, így nem is kínál magyarázatot a hanyatlásra, nem tárja fel annak társadalmi és kulturális okait, illetve következményeit, ehelyett gyakran nehezen megfejthető metaforikus képeket alkalmaz. Kemény Zsigmond és Jókai szembeállításánál során olvashatjuk például: „Mialatt Kemény befagyott a tulajdon hatásába, egy másik szerencsésebb tehetség olyan hatalmat ért el a szíveken, amilyent sem előtte, sem utána senki sem” (NÉMETH 1992c: 865).

Ezek közé a metaforák közé tartoznak az esszé nagy hatást kiváltó kulcsfogalmai, a *mélymagyar* és a *hígmagyar* is, de ezek mellé kell tennünk a *jött-magyar* fogalmát is, mely az asszimilálódó idegent jelenti Németh szóhasználatában, s így a fogalom jelentését tekintve – legalábbis első olvasásra – kevesebb kérdést vet fel. Németh László maga is tisztában volt fogalomhasználatának bizonytalanságával, a kritikák hatására írt védőiratában elismeri: „Mi írók szeretjük a hasonlatokat, de nem szeretünk terminus technikusokat fabrikálni. A hasonlat egy alkalomra készült ruha, használtad s ellillan; a műszavak kényszerű munkaruhák: rád adják akkor is, ha régesrég meguntad. A »mélymagyarság« is hasonlatul jött” (NÉMETH 1992b: 916). Ezt a „földtani hasonlatot” saját vallomása szerint a budai hegyek geológiai képződménye ihlette, ahogy „lebuknak a Rákos homokja alá s artézi kútjainkban újra fölüzennek” (NÉMETH 1992b: 916). A hasonlat első, minősítő tagja Németh értelmezésében nem kizárólag a magyarságra jellemző, hanem az ősi kultúrába való beleyökerezettségnek azt a tulajdonságát jelöli, mely más népek esetében is megfigyelhető. Ez alapján beszél „Mély-Franciaország”-ról, de Erdélyi Józsefet is azért tartja mélymagyarnak, mert „a maga román mélyeit is használni tudta” (NÉMETH 1992c: 877). Babits álláspontja ebben a kérdésben nem is áll olyan távol Némethétől, bár a „mélykultúra” nemzetköziségének hangsúlyozása nyilvánvalóan Németh Lászlónak a magyar irodalom autochton fejlődéséről alkotott elképzeléseivel diametrálisan ellentétes felfogást jelez: „Az a »mélykultúra«, amelyet az elfeledéstől még utolsó pillanatban megmentett őszű népmesék és balladák tárnak föl előttünk, nagyjában

közös, vándor és nemzetközi, ahogy mindenki jól tudja, aki valaha tudományosan foglalkozott vele. Nagyon jellemző erre nézve, amit éppen a »mélymagyarság« hirdetője – a magyar szellem fajtisztaságának apostola – mond egy újabb népies költőnkéről: talán azért lett oly mély magyar költő, mert mint román származás, »a maga román mélyeit is használni tudja«. Voltaképp a néplélek nemzetközi vagy inkább nemzet előtti mélyeit »használja« (BABITS 1978: 617–618).

A mélymagyar mint hasonlat eszerint annyit jelent: az a „törzsökös” magyar, akinek kultúrája az ősi magyarságban gyökerezik, ugyanakkor a mélymagyarság nem a származáson múlik, hanem egyfajta alkatot jelent (vö. MONOSTORI 2020: 31, illetve GYURGYÁK 2001: 566). Hogy ennek melyek a leírható attribútumai, talán leginkább az Ady kapcsán megfogalmazottak alapján ragadható meg. Eszerint a „mélymagyar” jellemzői a „komor, realista gondolkozó erő” (NÉMETH 1992c: 880); a magyar sorsnak mint küldetésnek a vállalása (NÉMETH 1992c: 881); a nyugati kultúra megrázkódtatást okoz a „mélymagyar” számára, mely által még inkább felszínre hozza azt, ami benne ősi (keleti) (NÉMETH 1992c: 881–882); a régi (azaz 18. század előtti) magyarság az „életforrása” (NÉMETH 1992c: 882–883); „fejedelmi ember” (szemben a „szellemi emberrel”) (NÉMETH 1992c: 883–884). Ezek tehát azok az alkati, „magyar vonások”, mely a mélymagyarokat, tehát Németh László saját kánonjának kiemelt alakjait jellemzi, s melyek hiánya – esszéjének logikája szerint – a hígmagyarok tulajdonságait meghatározza. Hogy ösztársadalmi kontextusban általában kiket sorol ebbe a kategóriába, a *Kisebbségben* című esszéből nem derül ki egyértelműen, ott leginkább a mélymagyarokkal szemben a felszínes, de „törzsökös” magyarokat jelöli, ők azok, akikkel az asszimiláció során a „jött-magyarok” összeolvadnak. Két évvel későbbi írásában azonban ettől eltérően definiálja a fogalmat: „Ezeket a vívódások nélkül [a kiegyezés után – Sz. Z.] asszimilált magyarokat s ami (ott, ahol nagy többségben vannak) a színmagyarságból is hozzájuk kopott, neveztem el én híg magyarságnak” (NÉMETH 1992a: 944). Ezen a ponton lesz fontos Németh László asszimilációról alkotott elképzelése.

Németh a 19. század kezdetétől két szakaszát különbözteti meg az asszimilációnak. Az elsőt arra az időszakra teszi, amikor az eredetileg német

etnikumú Pest-Buda a magyar irodalom központjává vált. Már ebben is „nemzeti veszélyt” lát, melynek következtében – mint írja – a „magyar irodalom negyven év alatt többet magyartalanodott itt, mint utána száz éven át” (NÉMETH 1992c: 849). Egy lappal később azonban a kiegyezés utáni asszimilációval összevetve mégis úgy látja, a 19. század első felének asszimilációját még a magyar szellem, a kultúra felemelésének szándéka motiválta, 1867-re azonban az a magyar szellem, ami a kiegyezés után meginduló gazdasági és társadalmi folyamatoknak, így az asszimilációnak is a kontrollja lehetett volna, megsemmisült. Az asszimilációt önmagában Németh nem tartja negatív folyamatnak, meghatározása tulajdonképpen ma is akceptálható álláspontot képvisel. Az asszimiláció mintájaként emlegetett Petőfi kapcsán jegyzi meg: „Az asszimiláns nemcsak kap, hanem hoz is. Nemcsak ő asszimilálódik, hanem a befogadó nép is megszerez, asszimilál valamit, ami odáig nem volt meg benne” (NÉMETH 1992c: 856). Esszéjének legkritikusabb pontja azonban véleményem szerint éppen az, amikor az asszimiláció módját és kritériumait megfogalmazza. Már maga a harci metaforika is áruklodó, amivel az 1880-tól jelzett felemelkedést leírja: „Egy idegentől megszállt várba szegényen, egyenként lopták be magukat, hogy Ady nagy nemzedékében krátert nyissanak a mély-magyarságnak, s a birtokukba vett városból kezdjék visszahódítani az országot” (NÉMETH 1992c: 875). Ebben a metaforahálóban azonban nem lehet az asszimiláció pozitívumait kifejezni, viszont megfelelően működik a társadalmi-kulturális folyamatok vélt negatívumainak leírása: „A mi asszimilánsaink szerepe nem ott válik visszataszítóvá, ahol a vákuumba beözönlenek s azt mégiscsak kitöltik, hanem ahol elfoglalt helyeiket védve a feltörekvő, ország-visszaszerző magyarok irtóivá lesznek” (NÉMETH 1992c: 877). Bár Németh is említ pozitív példákat az asszimilált zsidóság köréből (a *Kisebbségben* című esszében Sárközi Györgyöt, máshol Papp Károlyt), és kritikája ugyanúgy érinti a németek asszimilációjának korabeli kudarcát is, az általa javasolt társadalmi beolvadást úgy írja le, mint a „jött-magyaroknak” az „új magyar szellem” tisztasága, fölénye és elsősége általi alávetését. A magyarsághoz való tartozás kritériumaként azonban nem az anyanyelvet, a születési helyet vagy a családi leszármazást határozza meg, hanem azt a követelményt

fogalmazza meg, „hogy a maga fajtája magyarelles hajlamait és alakultait megtagadja, s az igazi magyar szellem fennhatóságát kulturális és sorskérdésekben elismerje” (NÉMETH 1992c: 900).

Mivel Németh a nemzethez tartozásnak sem nyelvi, sem territoriális, sem genetikai kritériumait – tehát azokat, amelyek a statisztikai vagy a jogi eljárások alapjait képezhetik – nem fogadja el, ezért indokolnia sem kell, hogy mi alapján állítja szembe a „jött-magyar” „többséget” a magyar „kisebbséggel”. Monostori Imre Németh László „kisebbségben-tudata” mögött a második világháború előtti német fenyegetést és a nemzeti jelleg felmorzsolódásától való félelmet feltételezi (MONOSTORI 2005: 36). Véleményem szerint azonban ezen a ponton másról van szó, mint „faji szorongásról” (NÉMETH 1992c: 881), és pontosan látja ezt *Pajzssal és dárdával* című vitacikkében Babits is: „A cím nem szerénységet fejez ki; ellenkezőleg! Kisebbségben lenni gögöt jelent, legalább a szerző szótárában, aki szerint, úgy látszik, a magyar kultúra és irodalom egész újabb történetén át mindig a kisebbségnek volt igaza. A kisebbség göggel, támadólag és szinte terrorisztikusan lép itt föl, amint ma a politikában is divat. Kizárólagos jogot formál ítéletre és igazságra” (BABITS 1978: 602). A „jött-magyar” és hígmagyar többséggel szembeállított magyar *kisebbség* alatt Németh az esszé logikájából következően csak a „mélymagyarokat” érti, és nyilvánvalóan azt az írócsoportot, amely „az ötödik rend, a parasztság képviselőjét az irodalomban megteremtette. Ez törte meg a háború utáni ízlés-anarchiát, s parancsolt új klasszikus ízlést nemzeti klasszikusaink és népköltészetünk szellemében. Ez indította meg Magyarország és a magyarság felfedezését. Ez merte vállalni a kelet-európai kis népek sorsszerű testvériségét. Ez alakította át a Nyugat-kor tisztára irodalmias műveltségét a helyhez szabott, sorsnéző műveltséggé. Ez akasztotta a magyar szellemet a »mítosz említi«-re” (NÉMETH 1992c: 902). Bár Németh nem nevezi meg, de ebből a leírásból egyértelmű, hogy a népi írók csoportjáról van szó, az esszében kinyilatkoztatott kisebbségtudat tehát éppen ennek a csoportnak (és feltehetően magának Némethnek) a magyar szellemi élet újjászervezésére, a magyar hegemonia visszaszerzésére való kiválasztottság-tudatát fejezi ki. Véleményem szerint erről szól a *Kisebbségben*.

Németh irodalomtörténeti arcképcsarnokában a közelmúlt áttekintése során Babits is kap egy miniprotrét. Annak okát, hogy Osvát halála után a *Nyugat* Móricz és Babits szerkesztésében „meddő” maradt, leginkább utóbbi hibájának tudja be, akinek műveltségét „szervetlen filozopterin egyetemes”-nek, kedvelt metaforájával „gyökértelessé” minősíti, Babitsnak ugyanis szerinte a „magyar irodalom mély éréhez bámulatosan kevés érzéke volt” (NÉMETH 1992c: 898). Más szóval: Babits is „hígmagyar”, aki ráadásul a Baumgarten-díj kurátoraként a fiatal tehetségek iránti féltékenységgel együtt túlzottan nagy hatalomra tett szert a magyar irodalomban. Ezért történhetett az, hogy „a magyar szellem – mint írja – a *Nyugaton* kívül mozdult meg” (NÉMETH 1992c: 898), s így jut el az esszé gondolatmenete a kisebbségbe szorult népiekhez. Babits feltehetően nemcsak a téma aktualitása (ekkorajt írja a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* kötetbe a *Magyar jellemről* című tanulmányát) és a Németh által kifejtett gondolatokkal szembeni elvi averziója miatt reagált a *Kisebbségben*-re, hanem ez a személyes vonatkozás is hozzájárult az esszé éles kritikájához, de ez a kettő valójában nem is választható el egymástól.

Babits írása erős ironikus felütéssel határozza meg saját vitapozícióját: „Hitviták korát éljük, mint valaha Magyar és Pázmány idején; egymás hitében keressük az »országban való sok romlások okait«! Amit egyikünk imád, a másik elégeti; különös eretnokségek támadnak, s legdrágább szentképeinket jelölik máglyára” (BABITS 1978: 602). Ezekkel a kezdőmondatokkal Babits nemcsak kettejük különböző felekezeti preferenciáit teszi meg az elvi szembenállás alapjának, de vitájukat is abba a korszakba helyezi vissza, mely Németh esszéjében a „mélymagyarság” egyik ősforrása, s melyhez szerinte Babitsnak kevés érzéke van. A felekezeti indexnek ez esetben tehát összetettebb jelentése van, egyértelműen nem életrajzi referenciát jelöl, hanem a szemléletmódok eltéréseit teszi láthatóvá. Bár Németh számára a mélymagyar kultúra alapzatát a 16–17. századi protestantizmus jelenti, ennek ellenére Szekfű katolikus történelemszemléletének kritikája során igyekszik magától elhárítani az életrajzilag értett protestantizmus gyanúját (vö. NÉMETH 1992c: 894). Babits számára szintén nem az így felfogott katolicizmus volt a fontos, hanem

az irodalom- és világszemléletében már kezdetektől fogva megragadható és a húszas évektől megvallott egyetemességigény kinyilvánítása miatt, szemben a partikulárisként felfogott protestantizmussal. Mindazonáltal az életrajzi referencia érvrendszerben való szerepeltetése lényeges különbséget mutat a két író esetében: míg több mozzanatot idézhetnénk arra vonatkozóan, hogy Németh éppen ennek ellenére formálja saját koncepcióját a mély- és hígmagyarságról, Babits, aki érzékenyen tiltakozik az ellen, hogy a neve alapján „jött-magyaroknak”, tehát asszimilánsnak tekintsék, saját vármegyei nemes őseire is hivatkozva a magyar kultúra eredetét a nemesi kultúrában látja, szemben a mélymagyarság gyökeite a paraszti kultúrában felfedező Némethtel. Ez az egyik lényegi nézetkülönbség köztük.

Babits alapvetően tévesnek tartja a *Kisebbségben* kérdésfeltevését és a módszert, ahogy az általa egységesnek tekintett magyar irodalmat Németh bizonytalan és bizonyíthatatlan szempontok, állítások szerint híg- és mélymagyar kategóriákba osztja, de – ahogy azt már fentebb idéztem – leginkább azt az ítélkező pozíciót bírálja, mely alapján Németh bizonyos írókat hígmagyaroknak, míg másokat mélymagyaroknak bélyegez: „Önkényes és öntetszelgő játék!” – állapítja meg (BABITS 1978: 614).

Babits és Németh László gondolkodásmódja két lényeges ponton kerül még szembe egymással: egyrészt a magyar kultúra európai kultúrában elfoglalt helyének, világirodalmi összefüggéseinek és kapcsolatrendszerének értékelésében; másrészt az emögött feltételezhető magyarság-tudatban. A Németh által megfogalmazott kisebbségben-tudatot Babits Szekfű Gyula *Harmadik nemzedékének* 1934-es újrakiadásához csatolt *Ötödik könyvben* kifejtett kismagyar-koncepció felől értelmezi, és mint ilyet „önconkítás”-nak minősíti. Szekfű szerint a magyar nép története során folyamatosan keveredett más népekkel, ezért eleve problematikus szerinte „egységes fajképet” alkotni és mindazokat a hatásokat kiszűrni, melyek az asszimiláció során a magyar kultúrát formálták (SZEKFŰ 1989: 474–486). Szekfű ugyanitt egyértelműen állást foglal a fajbiológiai kutatásokkal szemben, s minden bizonnyal az ő hatására is válik Babits szemében Németh László a „magyar szellem fajtisztaságának apostolá”-vá.

A magyar kultúra ősforrásaiból táplálkozó mélymagyar kultúra koncepciójával szemben Babits a magyar kultúrát az európai szerves részének tekinti, és ebből a szempontból álláspontja megegyezik azzal, amit már az 1913-ban írt *Magyar irodalom* című esszéjében kifejtett, erre hivatkozik, ezt idézi a *Magyar jellemről* című írásában is. A „szellem exogám” – állapítja meg 1939-ben, azaz minden nemzeti kultúra, tehát a „nagy irodalmak” is ki vannak téve külső hatásoknak, másrészt viszont kultúrát a semmiből nem lehet csinálni, ezért Kazinczyék kulturális reformjai is a régi kultúra alapjain történtek. Németh kismagyar-koncepciójából fakadó kultúrafelfogásával szemben Babits sokszínű és receptív kultúraeszményt állít: „A magyar kultúra legbensőbb lényegében sokszínű, tág és tárt; hatásokat és benyomásokat magába olvasztó; különböző fajok lelki hozadékát egységesítő; messze horizontokat átölelő” (BABITS 1978: 617). Az asszimiláció éppen ezért nem jelent problémát vagy veszélyt Babits irodalomfelfogásában.

Ennek a *Nyugathoz* tartozó nemzeti-kulturális karakternek a kialakulását Babits Szent Istvánhoz köti. Nem ok nélkül jegyzi meg tanulmányában Vári György, hogy bár úgy tűnhet, Babits vitacikkében a történetileg változó nemzetkoncepció híveként antiesszencialista álláspontot képvisel, valójában azonban maga is esszencialista nézeteket vall. „Tehát egy alkalommal változott meg kultúránk természete, Szent Istvánnal, attól fogva nem változhat” – írja Vári (VÁRI 2008: 90). Babits számára azonban a magyar kultúrát Szent István óta jellemző és egyben európai karakter a külső hatások befogadására való nyitottság, az asszimilálóképesség, mely a magyar kultúra folyamatos megújulásának is az alapja. Babits irodalomfelfogásának valódi korlátját véleményem szerint a túlzott Nyugat-Európa-központúság jelenti, mely – s Németh koncepciójával szemben ez is világossá válik – eleve leértékeli a környező kelet-európai népek kultúrájával való termékeny interakció jelentőségét és lehetőségét: „Ugyanakkor, mikor szellemünket szűzen akarnók tudni minden idegentől s mintegy fajilag megtisztítani: egyúttal azt is kívánjuk, hogy ez a szellem mégis folytonos kölcsönhatásban legyen apró, idegen fajú népek szellemével, kik véletlenül szomszédunkban laknak, de szellemi kultúránk kialakulására eddig kultúrájukkal alig volt befolyásuk? Ugyanakkor, mikor

megbélyegezzük a német és nyugati hatás asszimilálását, örömmel fogadjuk a balkánit, mely számunkra százszor idegenebb?” (BABITS 1978: 620). Mindent egybevetve azonban még kérdésként megfogalmazva is túlzásnak érzem azt sugallni, hogy Babits írásában „a revizionista, birodalmi államnacionalista eszme hangját” hallanánk, noha tény, hogy Babitsra hatottak Szekfű bizonyos tézisei, ez azonban csak azok számára lehet meglepő, akik nem ismerik a költő és a történész személyes kapcsolat-történetét.

Grezsa Ferenc szerint Németh esszéjében a hígmagyar és a mélymagyar esztétikai értelemben nem jelent értékítéletet, azonban ő is érzékeli, hogy etikailag kirekesztő kategóriákat alkot meg velük Németh (GREZSA 1985: 61), mely alkalmas a magyar írók és költők nem irodalmi szempontú kategorizálására, s mindezt egy olyan írói mozgalom szellemi vezetőjeként teszi Németh, ami kimondottan irodalmon kívüli, heteronóm szempontok szerint alakítja ki saját programját. Nemcsak az effajta kategorizálás előtörténete, hanem a mély- és hígmagyar fogalompár utóélete is bizonyítja ennek a gondolkodásmódnak a problematikusságát. Emellett Németh és Babits vitája a magyar irodalomról és általában a kultúráról alkotott nézetek két szembenálló pólusát képviseli: a keleti kötődésű, de a belső fejlődés elvét valló és a nyugati orientációjú, a magyar kultúra receptív jellegét hangsúlyozó kultúrafelfogások ma is élő konfliktusát.

KIADÁSOK

BABITS Mihály 1978. Pajzsszal és dárdával. In BABITS Mihály: *Esszék, tanulmányok*. 2. kötet (kiad. BELIA György). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 602–621.

NÉMETH László 1934. Ember és szerep. *Kalangya*, 1, 39–47.

NÉMETH László 1992a. Faji hibáinkról. In NÉMETH László: *A minőség forradalma*. 2. kötet. Püski Kiadó, Budapest, 924–935.

NÉMETH László 1992b. Fantomok ellen: A 'Kisebbségben' védelme. In NÉMETH László: *A minőség forradalma*. 2. kötet. Püski Kiadó, Budapest, 911–923.

NÉMETH László 1992c. Kisebbségben. In NÉMETH László: *A minőség forradalma*. 2. kötet. Püski Kiadó, Budapest, 843–910.

IRODALOM

- GREZSA Ferenc 1985. *Németh László háborús korszaka: 1938–1944*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- GYÁNI Gábor 2013. Az asszimilációkritika Bibó István gondolkodásában. In GYÁNI Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 252–278.
- GYURGYÁK János 2001. *A zsidókérdés Magyarországon: Politikai eszmetörténet*. Osiris Kiadó, Budapest
- MONOSTORI Imre 2005. *Németh László esszéírásának gondolati alaprégei*. Kortárs Kiadó, Budapest
- MONOSTORI Imre 2020. Szabó Dezső, az 'Útmutató': Németh László Szabó Dezső-képének változásai (1926–1968). In MONOSTORI Imre: *Kéve és kereszt: Kritikai rajzok*. Nap Kiadó, Budapest, 5–67.
- SZÉCHENYI Ágnes 1997. *Sznobok és parasztok: Válasz, 1934–1938: Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum Kiadó, Budapest
- SZEKFŰ Gyula 1939. Időszerű történeti munkák: Gyalóky Jenő, Miskolcgy Gyula, Farkas Gyula, Illyés Gyula. *Magyar Szemle*, 3, 222–230.
- SZEKFŰ Gyula 1989. *Három nemzedék és ami utána következik*. ÁKV–Maecenas Kiadó, Budapest
- VÁRI György 2008. Egy nevezetes vitáról, hetven év távlatából. *Holmi*, 1, 84–95.

JEGYZETEK

¹ „A magyaros magyarok, vagy »törzsökös magyarok« mozgalma, bár ránk kényszerített és átmeneti, de mégis nemzeti önvédelem, melynek tehát olyan elvi alapokat kellene adni, hogy a magyarság mai kétségtelen birtokállományát ne csökkentse ő maga is azáltal, hogy erőszakkal disszimilálja jó magyarok ezreit. Nem az én feladatomban itt pozitív javaslatokat tennem; hasznos volna, ha a mozgalom elvi alapját illetően független, józan és megvesztegethetetlen érzésű magyarokat kérdeznék meg, minők például Bethlen István gróf, Ravasz László, Horváth János, Babits Mihály, a fiatalok közt Németh László” (SZEKFŰ 1939: 229).

² Vö. „E röpirat tényleges teherterhelését azonban nem ezek a vitatható teherterhelések jelentik. Hanem a *történelmi szituáció* – közvetlenül a második zsidótörvény után vagyunk –, amelyben Németh László éles zsidókritikája megfogalmazódik és publikussá válik” (MONOSTORI 2005: 87).

³ „Ignotus érdemei nyilvánvalók; de a helyén másnak kellett volna állnia. »Megértette« hőseit, de más sorban élt, mint ők; nem volt-e könnyelműség rábízni húsz éven át a magyar tehetségekre szóló sors magyarázatát? [...] Egy helyére szorított és képességei és problémái irányában bontakozó magyar zsidó irodalmi (!) szerencse; egy ránk burjánzó, bennünket is elhamisító zsidó magyar irodalom: csapás” (NÉMETH 1934: 46). Németh László Hatvany Lajossal és Ignotussal folytatott vitájáról lásd bővebben: (SZÉCHENYI 1997: 149–152).

⁴ Ehelyütt nincs lehetőség kitérni részletesen Németh László már a kortárs recepcióban rendre felmerülő antiszemitizmusának kérdésére. Némethnek a magyarországi zsidóságról, a zsidó sorsközösségről alkotott igen összetett és időnként önmagának is ellentmondó elképzelései azonban véleményem szerint nem csak „rossz mondatai” miatt adhatnak alkalmat arra, hogy a életművének hatástörténetében antiszemita gondolatok hivatkozzák

alapjai legyenek. A maga részéről leginkább Gyáni Gábor álláspontjával értek egyet: „Az abszolút kulturális tartalmak változatlanóságát, történelmi állandóságát posztulálva, majd kikiáltva a modern (a polgári és nemzeti) társadalmi folyamatok normatív szabályozójának, vérszesen közel kerül az író a német eredetű völkisch-népiségtörténeti gondolatrendszerhez, amely kedvező táptalaja volt a náci faji ideológiának. Mely utóbbi messze nem azonos persze Németh felfogásával. Németh ugyanakkor szintén és gyakran él a biológiai retorika és metaforika használatával, amelynek a faj (mint közösség) a legfőbb referenciája; a faj (etnikum) elviekben történeti entitás ugyan, végső lényegében azonban a történelmen kívüliként vagy fölöttiként elgondolt nép idealizálása” (GYÁNI 2013: 261).

SZÉCHENYI ÁGNES

Trauma, elfojtás, gyógyulás

**Hatvany Lajos első „feleségének” regénye: *Árva Mariska napjai*.
Nyugat kiadás, 1911**

Aligha tévedünk, ha az *Árva Mariska napjai* című, teljességgel elfeledett könyvet a női trauma talán első magyar szépirodalmi eseményének tekintjük. Az *Árva Mariska napjai* című kötet 1911-ben jelent meg, szerzőjét a köteten nem tüntették fel. A sokasodó *Nyugat*-kiadású könyvek egyike volt¹. Ügyelnünk kell a cím pontos idézésére, mert több hivatkozás, értelmezés, megfejtés csúszott félre a pontatlan írásmódon. Az 'árva' ugyanis nem tulajdonnév, hanem jelző, s ekként kisbetűs. S fontos a 'napjai' is, mert több helyütt 'naplója'-ként hivatkoznak rá. Ez már határozott műfaji besorolást jelentene. Sőt, ami a műfajt illeti, további bonyodalom is van, mert van, aki utóbb *regényként* említi (HALÁPY 1987: 8). Sok apró bizonytalanság, pontatlanság, amit egyértelműen a „névtelen” szerző által közreadott sors indokol. Ki rejtőzik az olvasó elől, és miért? Az utóbbira könnyebb válaszolni.

A 20. század legelején járunk, a fiatal árva, Mariska a fővárosba kerül, előbb egy cukrászdában dolgozik, onnan pedig egy terézvárosi bordélyba minden es cselédnek. Ám olyan szép, hogy romlott főnökasszonya meglátja benne a pénzszerzés lehetőségét, az urak, ifjak és idősek egyaránt kívánják, járnak utána, kérelik, legyen az övék, kérik, szeresse őket. A 'szeretni' szótári értelme erősen redukált, eufemizmus, kizárólag a testi aktust jelenti, amiért pénz jár, szép ruha, s talán jó szó is. Mariska azonban csak menekül, végig, mind a kétszáz oldalán könyvének. Szüzességének elvesztése – 1899. december 8-án – még vidéken történt. Béla, a haverkodó, rózsát is hozó grófivadék, akihez Mariska gyermeki szeretettel vonzódott, erősen, hogy a lány szája vérzett is, megcsókolta, aztán hát-

rakötötte a kezét, a száját betömte egy zsebkendővel és „megbántotta”. Mindezt a sötétben. Mikor a lány feleszmélt, egy vértócsa közepén állt, s a megrázkódtatásból csak két hét múlva lábadozott. Ezt ma erőszaknak, abúzusnak nevezzük, a tapasztalatot pedig traumának. Mariska – ha jól számolunk – nem volt még tizenöt éves. Megbocsátott, mert nem tudta, Béla „milyen kincset rabolt el” tőle, s mert hitegette, mihelyst kikapja örökségét, el is veszi. Így még egyszer megtette a „dolgot” Mariskával, csak hogy megmutassa, mit tesznek a férfiak a feleségükkel, de újból csak fájdalmat okozott, ahogy megdöbbenést is, amikor ez alkalommal már megmutatta, „azt is”, a férfiaságát. Béla állítása, hogy Pesten a lányok is megteszik „ezt” még erősebb félelemmel tölti el. Állomásokon – be nem tartott ígéreteiken át, hogy erre-arra tanítatják majd – kerül Mariska egy rövid „cukrászlányság” után a bordélyba, Budapestre a Nagymező utcába, s ott lesz a férfiak elől rejtőző minden es cseléd. „Kívánatos kis testére, a frissre, a szőkére rávigyorog Pest, a bűn. A fiatal férfi nyálás mohósága, az öreg férfi undorító paráznasága fogják karon, jobbról-balról, akár egy Lucas Cranach-kép” – írja a könyvről Bródy Sándor.² Mariska rejtőzködik, de ez a szó erre kevés, bújik, retteg, egyszer még a bádog bélésű szemetesbe is belefekszik, és eltűri, hogy ráöntik a szemetet. Ezt a megrendítő részt közölte a *Nyugat* előlegképpen a könyvből. Mariska szavaival: „Eljött az este és ismét hazamentem, sikerült bebújni ismét a lépcsőházba, hogy senki nem látott. Alig voltam 5 percig elbújva, midőn hallom, hogy valaki csönget. A B.-né nyitott ajtót, igen kedvesen fogadta az öreget és mondta, hogy majd jövök nemsokára. Most félttem csak nagyon, mert ott volt a szemétláda a lépcső alatt és az öregasszony hozott ki szemetet, és csak bedobta, úgy, hogy szemem-szám tele lett piszokkal és majd megfúltam, mert vissza akartam tartani a köhögést, hogy meg ne hallják, mert akkor bevisznek és végem van. Még jobban bebújtam a sarokba, ha kijönnek, meg ne lássanak. Imámba találtam vigaszomat, sírással meg enyhítettem fájdalmamat és félelmemet. Remegtem, hogy most mi történik velem, ha véletlenül mégis megtudják, hogy itt vagyok a lépcső alatt.”³ De a sírás csak egy-egy pillanatra hoz megkönnyebbülést, a stresszhormonok a szervezetében maradnak, a titkolt patakzó könnyek, az álcázott kisírt szemek így nem ébreszthetnek együttérzést.

Végig egyes szám első személyű elbeszélést hallunk, így idézi a hozzá szólókat is. Beavatja az olvasót a szűk kis világ szereplőivel történülőbe, gyermeteg egyszerűséggel, tanulatlan, naiv narrációval mesélve el az eseményeket, azok hatását. Hat alkalommal találkozunk pontos keltezéssel. Ezek kivételes alkalmak, a sorsfordulás eseményei. Feljegyzésük olyan hatást kelt, mint a réges régi imakönyvek előzékében megörökített születések, keresztelések és halálozások lajstromozása. Árva Mariska sem ijesztgetésnek, sem verésnek, sem hízelgésnek nem enged, többé férfit nem hajlandó „szeretni”, nem bújik ágyba senkivel. A megaláztatások felőrlik a lelkét, de tiszta marad. Visszatérően sír és sír, erősen titkolva azt és imádkozva. A háznál lévő, nálánál is esettebbeket segíti titkon. Ilyen egyértelműen nyilvánosan játszódó történetet Hunyady Sándor írt meg az ugyancsak az 1900-as évek elején, de Kolozsvárott játszódó elbeszélésében, *A piroslámpás házban*. Hunyady technikailag mindentudó elbeszélővel él, perspektívája ebből adódóan tágas, nincs benne monotonitás. Ebben az *Árva Mariska napjaival* szemben ismert, meg is filmesített, a prostituáltak világát bemutató novellában a „mutter” és a „madám” a váratlanul odaérkező édesanya kedvéért átalakulnak kedves szállodává. „Föltartóztatták és a konkurenciához utasították a korán érkező vendégeket, akik félénken jöttek, a fal mellett, mint az árnyék. Pedig éppen az ilyen magányos koránjövők fizetnek a legjobban. Ezek rendesen idősebbek vagy családosak, vagy valami különös kívánság nehéz batyuját cipelik.” Miután Kelepeinek sikerül édesanyját eltávolítani, minden visszafordul a rendes kerékvágásba. „Tíz perc múlva kivilágosodott és benépesedett a szalon. A zongora megszólalt. Megint hallatszott a nevetés, veszekedés, ajtócsapkodás, ahogy a kiöntött vizek loccsannak az udvar kövén. Spiritusz, pörkölt haj szaga érzett. [...] Egy másik lány keresztülment kancsójaival az udvaron. Csak pár lépés útja volt, a szalontól az ajtajáig. Két másodpercnyi magány, amely alatt lelke megszólalhatott. Epedőn és hamisan énekelte, mintha önmagát sajnálná: »Én édes asszonyom, Szibill!« Csak ennyit. Ez egyetlen taktus után belépett szobájába, ahol már várta valami gusztustalan ember, amilyent lehetetlenség szeretni. Szava elhalt, kulcsa fordult a zárban, függőnye kétségbeesetten elsötétedett.” Ebben a kedélyességet sem nélkülöző történetben is van tehát megalázottság,

mély keserűség. Ahogy Krúdy asszonyosságokról szóló történeteiben is. Az *Árva Mariska napjaiban* semmi nincs. Egy szenvedéstörténetet hallunk, magánpassiót, amelynek a főszereplője intakt maradt.

A szerzőiség kérdése – bár Bródy tesz rá utalásokat – csak igen későn oldódott meg. Ki rejtőzik az olvasó elől, és miért? A miéltre magától értetődően tudunk válaszolni. Az elbeszélés helyszíne, a cselekmény megmagyarázzák, a korban miért nem vállalja, vállalhatja a könyvet a szerző. A tematika botránysos, az irodalom témakatalógusában majdhogynem ismeretlen, a felmutatott sors ebben a töménységben mindenképpen példátlan a magyar irodalomban. Ugyanakkor a kiadói vászonkötés Bródy Sándor, az előszóíró nevét szerepelteti a könyv gerincén. Így akarván talán reklámot teremteni a könyvnek, vagy azt sugallni, Bródy talált rá az írásra, szerepe a közvetítőé. A könyvből részletet közölt a *Nyugat*, s ugyanazon szám Figyelő rovatában Bródynak a könyvhöz írt előszavát is közreadták.⁴

Bródy – aki első, *Nyomor* (1884) című kötetében naturalistának vallotta magát, és sokan tekintettek rá mint a magyar Zolára – valóban alkalmas volt a mélységből érkező írás megértésére. „Szkepszissel fogtam kezembe az Árva Juliska napjait, mert még mindig félek a nőtől, aki ír.⁵ [...] A valóban nőiesek, még ha tehetségesek is, belemerülnek, sőt egyenesen beleőrülnek a nemi kérdésbe és a nősténység vak és vad lázában, amikor kimerültek: száználmas módon kapkodnak titkos atmoszférák után. Ide a művészet már nem követheti őket – ügyük a patológusra vár.⁶ Igaz, érdekesek ezek is, így is. [...] Írói készséget már nem is kerestem bennük, hanem szépet a magam számára, és még abban reménykedtem, hogy helyzeteket találok itt, amelyeknek semmi köze az irodalomhoz, amelyekhez mesterségbeli nem nyúl soha. A tizedik lap felé már egyszerű és mohó olvasó lett belőlem, aki egyébként remekmunkának is csak a kötését nézem már, a csinálás módját, az anyagot, amiből készült. Fájdalmas gyönyörűséggel olvastam végig a könyvet, amely a legritkább emberi dokumentumokkal van teli, a léleknek olyan szűzi tájairól szól, ahol soha még senki se járt. [...] [F]élek, hogy lehetnek cinikus olvasók, akik méreggel vagy mosollyal vádolják e könyv kiadóját, mert egy olyan munkát ad kézre, amelynek vannak részei, durvák és kö-

zönségesek, mint maga az élet. [...] Sietünk tehát megmondani, hogy a Juliska (sic!) napjai – téved a címben Bródy, vagy ekkor még nem is volt címe a könyvnek – nem annyira a közönség, mint inkább a beavattottak, a mi kedvünkért lát napvilágot, hogy mi gyönyörködünk benne és tanuljunk belőle.” Árulkodó elszólás, a szerző egyediségét ugyan nem fedi fel, de Juliskaként nevezi meg. (Több ízben is a kritikában.) A beavattottaknak szóló utalás? Az. A könyv egy pontján ugyanis az elbeszélő azt mondja, január 8-án van a névnapja. Ez ismét ködösítés, mert miközben egy a házban élő kislány Mariska névnek szólítja meg, a január 8-i névnap alapvetően nem Mária nap, hanem a Gyöngyvér és Virág nevéük ünnepe.⁷ Nemcsak elszólja magát Bródy, de le is leleplezi „Juliskát”, amikor megírja róla azt, ami a „regényben” nem szerepel: „prostituáltatik egy leány, akin egy egész város megy végig, szűzies, tiszta és nemes marad: erről szól a könyv később és mindvégig”. A könyvben aktusról nincs szó, kivéve a lány szüzességének elvételét, a szöveg az erős, dacos, megalázott menekülés, ellenállás könyve. Vagy inkább mondjuk ki: a vágyott, de a valóságban kivitelezhetetlen háritás dokumentuma. Bródy állítja, mindez megtörtént, Mariska-Juliska prostituált volt. Ugyanakkor – a könyvre vonatkoztatva – mégiscsak elfogadja ezt az állítást. „Honnan meríti az erőt, hogy testének szuverenitását meg tudja védeni? Honnan a tisztaságnak ez ösztöne? Ez már több, mint az erkölcs!” Ne csodálkozzunk tehát, ha a könyvére annak írója soha nem reflektált, nincs tudomásunk, hogy bárhol említette volna. Az egész könyv a sülyesztöbe került. Részleteket nem tudunk, csak annyit, hogy jött a kegyes sors, mégpedig Hatvany Lajos személyében, kiemelte innen a lányt, szerelemmel szerette, áldozatot hozott érte, s törvényesen is feleségül vette volna, ha apja ezt engedte. Kosztolányi Dezsőné – utalva a hosszú és tartós kapcsolatra, amelyből két gyerek is született – egyértelműen Hatvany „első »feleségeként«” említi (KOSZTOLÁNYINÉ 2005: 514). Itt élesen elválik már a könyv és a valóság. A visszaemlékezők a bordélyházi hivatást egyértelműsítik, az *Árva Mariska napjai* csak a bordélyház *lelki* terrorjáról beszél, a fizikai tettlegességet hártja.

Micsoda végletek: Juliska és Hatvany Lajos. Kuncsaft volt, aki meglátta, hogy a lány messze fölötte áll a világnak, ahova kényszerült, és kiemelte

onnan. A szemtanú, ismét Bródy, ekként írja le a szabadulást: „Egy ponton félbeszakad [a szenvedés]. Gyön a kegyes sors és az igazság. Gyön egy férfi, aki értékes és rátalál a ganajdombon a nagy értékre. Könnyében és csókjában megfürdetsi és kitisztogatja. Itten a nő felemeli szép és dacos fejét. És a jó Isten, akit a lány soha el nem hagyott, azt is megengedi neki, hogy mindvégig boldogan és büszkén, emelve tarthassa.” Ez a passzus már nem a könyvről szól, a könyv monológja ugyanis csak félbeszakad, Mariska ott, a szövegben nem tud szabadulni sorsától. A reggeli világozásban meglátja, hogy az egyik erőszakoskodó 20 forintot dugott a ruhájába, ezzel, s az ígérettel mintegy megvásároltnak is tekinthette az irtózó lányt. Mariska összegzi a sorsát, vergődését: „Ó, Istenem, hát mi vagyok én, hogy nekem csak szeretni és szeretni kell, ha egyiket nem, hát a másikat...?” Bródy is leereszkedik Mariskához, illetve az íróhoz. „Biztosítottak engem – és én is biztosíthatom a megértő és jószívű olvasót –, hogy Juliska hitese feleség, úri nő lett, aki élni és írni is megtanult, és jóakarátú mosollyal szánakozik vergődésének e naplóján.” Ebben a mondatban a könyv olvasóját is animálja Bródy, hogy legyen megértő és jószívű, mert másképp nem lehetne elfogadtatni az írást, a sorsot még a *Nyugat* nyitott olvasóival sem.

Ezen a ponton ki kell lépnünk a fikció világából, s fel kell tárjuk a referenciális háttérrel. Bródy szomorú kis parasztcselédről beszél (BRÓDY 1911: 109–111). Kovács Júlia társadalmi státusza így talán nem pontos, bár pontosabban meghatározni magunk sem tudjuk. Abádszalókon született, sógornője emléke szerint 1884-ben (HALÁPY 1987: 8). Édesapja nagybátyja, a világjáró Kovács Mihály festő volt, feltehetően ezen a vonalon örökölte képzőművészeti tehetségét.⁸ 1901-ből van egy fényképünk róla, egy berlini fényképész, Hettie Schüssler készítette róla.⁹ Berlinbe már Hatvany Lajos révén jutott el.¹⁰ Hatvany húsz-huszonegy éves lehetett, amikor megismerte a lányt, akire rendkívül büszke volt. Egy Pygmalion-történetet látat öntudatosan: „[a] nőt nagyszerűen kistafáltam [kistafiroztam – Sz. Á.], illetve kistafálta Drecall [?] őfensége.¹¹ Képzeld Sándor, három inge volt a nőnek. Most megtelt a szekrénye illatos fehérneművel. Olyan lesz, mint egy fejedelelnő, ha megjelenek vele Párizsban. Egészen kivirult a kényeztetésben, jólétben – munka ambícióját, ka-

landvágját, függetlenségi realitását, önállóságját, gőgjét [...] egyenkint, ízenkint elszedtem, magam sem tudom miért? rettenetes ára lesz ennek a kísérletezésnek. Különben úgy látszik, hogy bevallatlanul szerelmes vagyok belé” – írta egy keltezetlen levelében Bródy Sándornak.¹² A leírás kulcsszavai a kistafirozás, azaz a gazdag ifjú pénzből való felöltöztetés, nyersebben fogalmazva ez is a kitartást jelentette, s ugyanakkor viszsztatetsző Júlia munkaambíciójának és a függetlenségi vágyának letörni akarása. (Bár a valóságban mégiscsak hozzájárult tanulásához.)

Ez utóbbi két mozzanat az *Árva Mariska napjainak* is központi személyiségalkotó eleme. A munkaambíció a könyvben a folytonosan ráterhelt feladatok tökéletes elvégzése – a valóságban a művészi ambíciók kiteljesítése lesz. Kovács Júlia utóbb szobrász lett, Kosztolányiné „képzett, jóízű szobrász” írja le (KOSZTOLÁNYINÉ 2005: 514). Addig azonban született két gyermeke, Viola (1902) és Károly (1905). A gyerekeket 1917-ben – anyagi önállóságát elnyerve – Hatvany annak ellenére a nevére vette, hogy ekkor már nős volt, bár a fia esetében felmerült benne a kétely, valóban ő-e a vér szerinti apa.¹³ Az együttélés néhány évet tartott, Hatvany Berlinben tanult, ott élt, Juliska, ha a kapcsolat kezdeti éveiben követte is megmentőjét, gyermekei apját, hamarosan Budapesten élt és nevelte a gyerekeket.¹⁴ Az élet anyagi hátterét Hatvany biztosította, villát bérelt számukra a Gellérthegyen, majd a Kútvölgyi úton. Sőt, felmerült az is, Hatvany inkább építene egy villát Juliskáék számára.¹⁵ Sőt, ennél is többet tett, Kaffka Margitot¹⁶ és saját unokatestvérét, Lesznai Annát, Málit is kérte, tanítsák a lányát, s amennyiben ez bizonyos vonatkozásokban szükséges, kicsit Juliskát is. Hogy a kétgyermekes lány társadalmi státuszát rendezzék, hozzáadták egy derék hatvani iparoshoz, a jóval idősebb Varga Boldizsárhoz, aki beteg lévén, hamar meg is halt (HALÁPY 1987: 8). Ám végül a szűk család, anya és két gyermeke 1912-ben Münchenbe költözött, hogy Júlia Hollósy Simonnál tanulhasson. Hollósynak a Magyar Nemzeti Galériában lévő ismert, 1916-os önarcképe Juliska tulajdona volt (HALÁPY 1987: 8). Megjegyzendő, hogy Hatvany ekkor anyagilag még nem független, s a kapcsolat kezdetén még nem is volt nagykorú.¹⁷ Mindez a döntésére – szerette volna feleségül venni Juliskát – is kihatott. Juliska később sógornője, Halápy Jánosné emlékezése szerint

Hatvany „édesapja – hithű zsidó lévén – nem engedte meg, hogy fia elvegye a református földműves leányát” (HALÁPY 1987: 8). Juliska 1917-ben tért vissza Magyarországra, ekkor került hozzájuk Halápy Jenő a gyerekek nevelése céljából. Gyakran eljött vele testvére, Halápy János festő, aki idővel beleszeretett Violába, s Hatvany ellenkezése dacára, 1923-ban végül feleségül is vehette a lányt (HALÁPY 1987: 6).

Az íróársak tisztelték és becsülték Juliskát. Bródy Sándor, aki az egyik Hatvany által megbízott ellenőr, aki Juliska életét titokban figyelte, elbeszéli egy levélben Hatvanynak a kislány nyolcadik születésnapján tett látogatását. A levél egyik felét bárki láthatta volna, az beszámoló a kislány előrehaladásáról, az olvasástól való viszolygása elmúltáról szól, s hogy a kislány mennyire hasonlít apjára. „Ilyen Deutsch még nem volt a világon. Nagyon fogja ezt maga szeretni és boldog lesz, ha vele lehet. Nagy és izgatott kíváncsisággal kérdezett magára. [...] Az anyja tisztán, sőt elegánsan tartja, mint egy kis comtesse, olyan volt Lili ezen a délutánon, amikor [...] betoppantam. Julika majd kibújít a bőréből örömeiben. Így csak egy ilyen asszony ragaszkodhatik a lányához. Azért a szívében az igazi kanjához is ragaszkodik, és a lányával együtt könnyen vasútra lehetett volna tenni, hogy magát melengessék és szeressék, alkalmasint úgy, mint senki a földön.” A „csak egy ilyen asszony” fordulat csak halvány utalás a múltra. A férfi, Hatvany *kanként* való emlegetése a művészkörök szabados, a szexualitás lélektanában talán járatosabb, jobban értesültek kifejezése, mint egy következő idézetből is látni fogjuk. Bródy azt is bizonygatja, hogy a fiút, Károlyt ő is Deutschnak látja, s az anyját is idézi Bródy: „hiába kételkedik Laczi, ez a fiú az övé”. A gyanakvás elnyomása után saját viszonyát fogalmazza meg Bródy: „összes nőügyeimet odaadnám az egyért, ha ez az egy az enyém lehetett volna. Jelentékeny és szokatlan, a bűbajos nőtény minden puhaságával és vadságával. [...] Nagy mélységei vannak ennek a kis lénynek, aki igen-igen csinos is. Betegségéből, ami az erős nemi és anyai életének hirtelen elvágásából eredt, úgy látszik, teljesen kigyógyult. Most sem él nemi életet, és ezért bizony a színe egy kissé szürke. Ez kiszínesedik még, ez még asszony lesz! Az Ottó-dolog – az a benyomásom – úgy igaz, mint ahogyan ő mondja. Ez az a nő – akármilyen különös legyen is –, aki nem kurva.”¹⁸ Eb-

ben a részben határozottabb utalások vannak a múltra, mint említettük, különösen feltűnő a 'nőstény' és a 'kan' használata az asszony és a férfi megjelölésére. Az Ottó-utalást nem sikerült megfejteni, csak annyi körvonalazódik a levelekből, hogy egy Ottó keresztnévű szobrász többször járt ott, s felmerült az előítéletes gyanú, hogy közelebb áll Juliskához, mint „illő”, s ekként Hatvany pénzéből is részesül. Ennél egyértelműbben is fogalmaznak némely levelek, ezek szerint félő, hogy közvetetten Ottó is Hatvany kitartottja lett volna.

A férfiak közötti beszélgetés árulkodó. Amikor 1913-ban Münchenben bemutatták Hatvany *Die Berühmten* (A híresek) című drámáját, Szomoró írt lelkes levelet a szerzőnek.¹⁹ Ezt írja többek között: „Remélem, s főleg erre gondoltam, az egész család ott volt a premieren, értem Juliskát, Lillyt, és az imádandó Karilingot! És a kecsesen sárló német kisasszonyt szívesen képzelem el izgulva és nemi részeiben a nedvekig meghatva a Künstler Theater nézőterén.”²⁰ Az első mondatok elismerik Hatvany, Juliska és a gyerekek 'család' voltát. A leplezetlen férfifantázia azonban továbbmegy, utal a pikáns helyzetre, hogy a bemutatón ott volt Christa Winsloe is, aki abban az évben lett Hatvany felesége. A 'sárlík' ige a kancák párzási hajlandóságát jelenti, sőt szexuális fantáziája még tovább izgatja Szomorót és az átnedvesedő szeméremajkakra céloz – meglehetősen közvetlenül, a német nő vágyakozását és a társadalmi értelemben vett sikamlós alaphelyzetet egyként jellemezve.

Hatvany emberileg rendre jól vizsgálja a helyzetben. Keltezetlen, de a politikai emigráció éveiben született fiának írt leveleiben többször viszsztatér rá, hogy Pesten nem tud segíteni, amíg távollétre van kényszerítve, csak úgy tudná technikailag kivitelezhetően támogatni, ha Juliska és a gyerekek is külföldre települnének. Ha ezt megtennék, mindent vállalni tudna „megint”. Láthatólag nyomja a megoldatlanság, a segíteni nem tudás. Nem kis tételekről van szó: házvásárlásról, svájci iskoláztatásról. Az apa helyteleníti Viola-Lilly házasságát Halápy Jánossal, mégpedig a Halápyak – tudomása van róla, hogy Juliska és Halápy Jenő között is bizalmi viszony alakult ki – elképzelt, előítéletesen elgondolt kispolgári mentalitása miatt. Azt írja fiának a Juliska körül legyeskedő tanárról, Jenőről és a későbbi festőről, az önálló kiállítással csak 1929-ben előlépő Jánosról:

„Halápyakra vonatkozó véleményem igazát éppúgy be fogod látni, mint politikai véleményeim igazát. Csak idő kell hozzá. De tegyük föl, hogy becsületükhöz nem fér felt, hogy tiszták, mint a ma esett hó. Akkor is úgy áll a dolog, hogy szellem, modor tekintetében Jenő, ez a csinos Jenő nem jó klassziszú legény. (Jánost nem ismerem.²¹) Pesti bugris. Lilly, aki egyben anyai vér, vidéki, szinte dacos paraszti, másrészt *kifinomult zsidó*, gyorsan rá fog jönni erre a vérbeli, áthidalhatatlan különbségre. A paraszt lehet barátom, a szegény ember lehet testvérem – a bugris, a nyárs-polgár nem lehet velem semmilyen vonatkozásban. [...] Majd mikor [Lilly] megismeri azt a kis önző elszámolást, ami ily családokban van, azt az alacsonyrendű és lendület nélküli életet, akkor jaj lesz Halápy Jánosnak. Képzeld el Lillyt [...] El se képzelheted, mert ez lehetetlen! Ha mégis meglesz, Lilly élete lesz az ára.” Figyelemre méltó gondolatok, Hatvany ekkori társadalmi nézeteiről. Azonban a lényegét illetően tévedett. Halápy Jenő és Juliska házassága tartós lett és – sógornője, Halápy Jánosné szerint – kiegyensúlyozott is. A házaspár a Gellérthegy oldalában egy önálló, saját tulajdonú egyemeletes Bauhaus-villában lakott, amelynek ismerjük paramétereit.²² Feltehető, noha erre nincs bizonyítékunk, hogy a lakás megvásárlásához utóbb Hatvany is anyagi segítséget nyújtott, mint ahogyan kárpótolta egy műteremlakással Halápy Jánost is. Halápy János és Hatvany Viola 1932-ben elváltak. De tudott volt Halápyról, hogy felesége Hatvany lánya volt, akinek a bethleni rendszer nehezen bocsátott meg, s ezért, a volt após személye miatt nem kaphatta vissza tanári állását egészen 1938-ig.²³

Kosztolányiné írta már a II. világháború befejezése után, 1948-ban, hogy „ma” Juliska „már képzett, jó ízlésű szobrásznő, nehéz volna felfedezni magatartásán, külsején, de akárcsak önkéntelen mozdulatán vagy álmaiban régi életének nyomait, de paraszti származása kiütözik abban, hogy virágokat nevel, s a legkülönfélébb állatokat gyűjti maga köré, meg abban is, hogy szeret és tud betegeket ápolni. A közepesnél alacsonyabb, de csinos, formás, hamvasszőke hajjú teremtés”. Az „árva Mariska” – Kovács Júlia-történet jó véget ért. Kovács Júlia később gyakran szerepelt az 1924-ben létrejött, magukat a *Nyolcak* örököseinek mondó társaság, a KUT kiállításain Varga Júlia vagy T. Kovács Júlia néven.²⁴ Sajnálhatjuk, de

mélyen megértjük, hogy korai élettörténetére társadalmi indíttatású önvédelemből többet nem reflektált, hogy hagyatéka elmerült a múltban.

IRODALOM

Árva Mariska napjai. Nyugat, 1911

BRÓDY Sándor 1911. Az árva Mariska napjai. *Nyugat*, 1., 109–111.

BRÓDY Sándor 1922. *A szerelem élettana: studiumok.* Pegasus, Wien

BUDA Attila 2000. *A Nyugat Kiadó története.* Borda Antikvárium, Budapest

FEHÉR Judit 2007. *Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai.* Sajtó alá rendezte Kurta Zsuzsa, a bevezetőt, az összekötő szöveget és az epilógust írta Alexander Brody. Ulpius-ház, Budapest

HALÁPY János 1987. *Élettéről, kortársakról írta felesége: Lili.* Budapest: szerzői kiadás

HATVANY, Ludwig 1913. *Die Berühmten.* München: G. Müller; ill. 1913. *A híresek.* Színjáték. Nyugat, Budapest

HATVANY Lajosné–BELIA György (szerk.) 1967. *Levelek Hatvany Lajoshoz.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

HUNYADY Sándor [1937]. *A vöröslámpás ház.* Athenaeum, Budapest

KOSZTOLÁNYI Dezsóné 2005. Írófeleségek [1948]. In *Éjszakai állatkert. Antológia a női szexualitásról.* Szerk. Forgács Zsuzsa Bruria, Gordon Agáta, Bódis Kriszta. Jonathan Miller–Artizánok, Budapest, 514.

JEGYZETEK

¹ A könyvek időrendi felsorolását ld. BUDA Attila 2000. *A Nyugat Kiadó története.* Borda Antikvárium, Budapest, 183–209.

² Utalás például id. Lucas Cranach (vagy iskolája) *Össze nem illő pár* című, a Szépművészeti Múzeumban található festményére. A képnek számos variációja ismert más gyűjteményekben.

³ Ezt a részt közölte a negyedik évfolyamába lépő *Nyugat* (1911/1.).

⁴ *Nyugat*, 1911/1., 90–93. és 109–111. Megjegyezzük, hogy a *Nyugat*-repertórium a szövegközlést nem is rögzítette. Bródy Sándor előszavát és Lesznai Anna később idézendő kritikáját a könyvről az 'Egyes írók' – Kovách (sic!) Júlia alá sorolja. Tudomásunk szerint mindenütt másutt a Kovács Júlia névalak fordul elő.

⁵ Bródy felesége, Rosenfeld Izabella (1869–1908) is író volt, aki a Fehér Judit nevet kapta *A Hét* szerkesztőtől, amikor ismeretlenül beküldött novelláját közölték. Maga Fehér Judit egy levelében úgy idézi fel írósgágát, hogy „írónő lettem, rést vágtam a természet rendjén”. L. FEHÉR Judit 2007. *Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai.* Sajtó alá rendezte Kurta Zsuzsa, a bevezetőt, az összekötő szöveget és az epilógust írta Alexander Brody. Ulpius-ház, Budapest. Bródy Sándor és Fehér Judit házasságát is megterhelte a társadalmi szerepek Bródy által is tudatosan elfogadott kettőssége. A nők és a szerelem „természetrajzáról” alkotott Bródy-gondolatok jellemző (1922-es) dokumentuma *A szerelem élettana: studiumok* című Bródy-kötet (Wien, Pegasus). A természetesnek tartott kettős nemi morálról beszédesen tudósít Bródy egyik levele Bellához:

„...míg maga remete életet él, én meglehetősen világi módra éltem és élek. Magának így kell, de nekem nem lehet így. Amelyik percben nem így élne, otthagynám, ez az én érzékenységem – nem tagadom túlzott és felette önző.” Ebből az idézetből is látjuk, mennyi elfogadás, társadalommal szembeni dac kellett hozzá, hogy Hatvany Lajos elfogadjja, kiemelve Kovács Júliát a bordélyból.

⁶ Igen jellemző mondat, amit a magyar nőírókkal kapcsolatos írások nem ismernek, de legalábbis nem használnak, nem idéznek.

⁷ Az utónévkönyvek az ünnepeltekénél ténylegesen több Mária napot sorolnak fel, jelzik, hogy majdnem minden hónapban van két Mária névnap.

⁸ Kovács Mihály (1818–1892) festőművész, az akadémikus stílus tehetséges képviselője. Tisza-Abád földesura, Orczy László értesült a fiú tehetségéről, és meghagyta, hogy az ő költségén taníttassák tovább. 1833-ban Pesten, majd Bécsben és Rómában tanult. Ol-tárcsképet, arc- és történelmi képeket festett. Külföldi képtárakban (Uffizi, Prado, Szent Márk-templom) olasz, spanyol, németalföldi mesterek alkotásairól számos másolatot készített. Az egri egyházmegye területén több oltárképet festett. Egerben festette meg történelmi festményét, Árpád fejedelemmé választását. Ezt a képét a Pesti műcsarnok-egyenesület műlapjává választotta és könyomatú mása 1854-ben került ki Joseph Lemercier párizsi könyomatódjából. Az eredeti festmény jelenleg a Szépművészeti Múzeum újabb kori műtárában látható, és mind alkotás, mind színhatás tekintetében egyike a jelesebb műre-meknek. Ipolyi Arnold pártfogolta. Hagyatékát, 128 festményét felesége az Egri Érseki Líceum képtárának ajándékozta: ma az anyag az Egri Dobó István Múzeumban található. Az *Ország Tükre* című budapesti (sic! – Sz. Á.) képes közlönyben Maszák Hugó írt róla informatív méltató cikket 1865-ben.

⁹ Hettie Schüssler néhány fényképe megtalálható a világhálón. A képek hátoldala szerint a fotográfus műhelye Berlinben a Lützow rakpart 36. szám alatt, a Kurfürsterdamm sarkán volt. (Ma a rakpart és az utca nem találkoznak.)

¹⁰ Hatvany Lajos (1897-ig Deutsch, 1917-ig Hatvany-Deutsch) író, mecénás. A család csak 1910-ben kapott bárói rangot, megismerkedésükkor „csak” az ország egyik leggazdagabb családjának bölcseszetet tanuló fiatal tagja volt, a kor törvényeinek megfelelően korlátozott önállósággal.

¹¹ Feltehetően Hatvany Lajos egyik írásának szereplője. Az írói honoráriumra tett utalásként értelmezzük.

¹² MTA KK Ms. 377/10. Idézi Borgos Anna: Ismeretlen szerző. Kovács Júlia évei töredékben. In *Az árva Mariska napjai*. Budapest, Noran, 2008, 223.

¹³ Hatvany első törvényes felesége Christa Winsloe (1888–1944) német író. 1913-ban házasodtak össze Hatvanyval, Budapestben telepedtek le, de néhány év után elváltak. Hatvany anyagilag segítette pályáját. Később Berlinben élt, nem titkolt leszbikus kapcsolatban. Részt vett a francia ellenállásban, mégis franciák lötték le élettársával együtt, mert kéme-knek gondolták őket. Magyarországon 1943-ban Palotai Boris fordításában jelent meg *Lányok az intézetben* című regénye, amelyből korábban film is készült. Kosztolányiné nem titkolt ellenszenvvel írt róla: „Fabelhaft, fabelhaft [mesés – Sz. Á.] – mondja halálos unalommal mindenre, amit hall, akár haláleset, akár forradalom, akár művészi alkotás. Fabelhaft. Mindent un, főképpen a férjét. Spleen terült el rajta, de kárörömmel nevetni tudott. Férfiruhában szeretett járni. [...] Úgy rémlett, férfiszerepet játszik, s talán egynémely nőt szeret, de minden valószínűség szerint csakis önmagát szerette. [...] Szobrolt. Többnyire állatszobrokat, ezzel is jelezve, hogy az embereket többé-kevésbé lenézi” (KOSZTOLÁNYI-

NÉ 2005: 514–515). Ld. még: Báró Hatvany Ferenc és báró Hatvany Lajosné Winsloe Christa szobrainak gyűjteményes kiállítása. Rendezte Ernst Lajos és Lázár Béla. Budapest, Ernst Múzeum, 1929.

¹⁴ BIRÓ Annamária 2014. Hatvany Lajos berlini kapcsolatai. In BIRÓ Annamária–BOKA László (szerk): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolatháló, írőcsoporthatások*. Nagyvárad–Budapest, Partium Kiadó – reciti, 201–212. *** 1913-ban a két gyerekkel Münchenben van Hatvany drámájának – *Die Berühmten* – bemutatóján.

¹⁵ Ignotus levele Hatvany Lajosnak, 1908. április 22. MTA KK Ms383/9, illetve Fenyő Miksa Hatvany Lajosnak, 1908. május 25. MTA KK Ms 380/64.

¹⁶ „Ami Lilikénk óráit illeti; nézze, őszinte leszek – én nem lehetek olcsójános. Tudja, hogy az én időm eddig pont így volt felosztva: délelőtt tanítóné, délután író, este dráma (több napszaka nincs.) Kislányunk az egyetlen, aki kedvéért rendet zavarok; őt nagyon kedvelem, érdekes, el nem manerosított, eszes bogár és jó vele foglalkozni. [...] Német nevelőnőt is valószínűleg keríthetnék [...]” Kaffka Margit levele Hatvany Lajoshoz, 1911 őszén, Berlinbe címezve. *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 132.

¹⁷ 1909. október 28-án Ignotus arra kéri egy levelében Hatvanyt, hogy vállalja a *Nyugat* anyagi hátterét magára, mint aki képes vállalni a „kisebb méretű széchenyiséget”. A levélhez hagyatékában Hatvany fűzött megjegyzést: „anyagilag nem voltam független, apám miatt nem vállalkozhattam a »kisebb méretű széchenyiségre«”. *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Válogatta és szerkesztette HATVANY Lajosné. Budapest, Szépirodalmi, 1967, 79. és 623.

¹⁸ Bródy Sándor levele Hatvany Lajoshoz [1910 január]. *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 83–84.

¹⁹ Ludwig Hatvany 1913. *Die Berühmten*. München: G. Müller; ill. A *híresek*. Színháték. Budapest, Nyugat, 1913. A darabot 1913-ban bemutatta a Magyar Színház is.

²⁰ *Levelek Hatvany Lajoshoz*, 172.

²¹ Halápy János (1893–1960) autodidakta festőművész. Művészeti tanulmányait tanára, id. Éber Sándor irányításával kezdte Baján. 1921-ben öt éves hadifogság után tért vissza Szibériából. 1924-ben részt vett a KUT megalakításában, melynek tárlatain rendszeresen szerepelt. 1925 és 1928 között Párizsban működött. Hatvany Violával 1923 és 1932 között voltak házasok. 1929-ben jelentkezett először önálló anyaggal a Tamás Galériában. Ekkor állított ki Genovában is, a Palazzo Rossiban Szőnyi Istvánnal, Vaszary Jánossal és Rippl Rónai Józseffel együtt. A 30-as évektől Füreden is tartott fenn egy manzárd műtermet a mai Aranycsillag Szállóban. Élete végéig fő témája a Balaton lett. 1959-ben a Fényes Adolf Teremben, 1964-ben Tatán volt egyéni tárlata. 1969-ben és 1980-ban a Magyar Nemzeti Galéria emlékkiállítás rendezett alkotásaiból.

²² Somlói út 54. Tulajdonosok száma: 2. Az 1610/1944. ME. rendelet végrehajtásához felvett adatszolgáltatási ívek. HU BFL IV.1420.r – XI. kerület – Somlói út – 54. Az egykori villáról rendelkezem egy fényképmásolattal. Az épületet több bővítették, eredeti formájára már nem lehet ráismerni.

²³ *Halápy János. Életről, kortársokról*, 11, 15, 28. A műteremlakás egy földszintes épület volt a Városmajor utca 13. szám alatt. Ma modern, többemeletes ház áll a helyén.

²⁴ A Magyar Nemzeti Galéria adattára hosszabb ideje elhúzódó költöztetése miatt további pontos adatokat, kiállítási plakátokat és fotókat sajnos nem tudunk beszerezni.

FÖLDES GYÖRGYI

My little Gólem

A gólemalak megjelenései a magyar irodalomban

A zsidó folklór és miszticizmus gólemalakja visszatérő figura nemcsak az irodalomban, hanem a képző-, film- és zeneművészetben is, s persze a popkultúrában (például képregények témájaként) is folyamatosan jelen van. A diaszpórában élő zsidóság számára a gólem – a 17. századi prágai Löw rabbi-verzió óta, bár van számos előzménye is – elsősorban a fenyegetettség és önvédelem szimbólumaként értendő, hiszen a hatalmas erejű sáróriást azért hozta létre a Maharal, hogy megvédje őket a nem épp vallási türelméről híres II. Rudolf császár birodalmában. Szoros összefüggésben olvasható a Bibliával is, mivel a Midrásban a sárból alkotott Ádám – átmeneti, lélekre váró anyagi állapotában – szintén egyfajta gólemként tűnik fel; továbbá a misztikus-kabbalisztikus hagyomány (főként a *Sefer Yezirah* mágikus exagézisére hivatkozva) ugyancsak sokat foglalkozik vele, a létrehozás aktusát főként eksztatikus élményként bemutatva (IDEL 1990).

Ennél tágabb kontextusban a gólem – amint arra bibliográfiakísérlésében Babits Antal is rámutat – egyfelől az ember teremtés- és istenülésvágyának egyik fontos szimbóluma, másfelől a Doppelgänger-téma egyik fontos megjelenési formája (a hasonmást – egyfajta rossz, gonosz énként – a be nem vallott, fel nem vállalt, mert nem civilizáltak érzett vágyak, késztetések kívülre helyezett helyeként szokás interpretálni): Freud szerint például a gólem a libidóval való konfliktusos viszony reprezentációja (BABITS 2011).

Fontos e motívum az etnikai, illetve kulturális idegenség témájának szempontjából is, hiszen a Másikként is érthető. Cathy S. Gelbin *The Go-*

lem Returns című munkájában kifejti, hogy a német romantika idején a gólemalaknak kettős volt a konnotációja, attól függően, hogy zsidó vagy nem zsidó értelmiségi körökben beszéltek-e róla: az előbbiek számára bizonyítékként szolgált arra, hogy a zsidóknak is megvan a saját folklóruk, vagyis a herderi elvek értelmében saját nemzeti lényeggel is rendelkeznek (ez a vonulat egyébként Singerig tartja magát, aki szerint a gólem a zsidó folklór leglényegét adja). A másik csoport esetében – gondoljunk például Jacob Grimm meséjére – a gólempélda a zsidók teremtményének elhibázottságára figyelmeztet, majd a Grimmet követő íróknál mint irtózatos méretű, csendes nem-ember az abszolút különbözőség figurája is lesz, amely példázni képes a zsidók szellemi és fizikai romlottságát és beszédmódját (GELBIN 2010).

Számos külföldi példára szokás hivatkozni az irodalomban, Meyrink (MEYRINK 1915) vagy Singer (SINGER 1969/1989) regényeire, sőt akár olyan távoli adaptációkra is, mint Borgestől a *Körkörös romok* (BORGES 1940), ám a gólem mint magyar irodalmi motívum kevésbé feldolgozott. Scheiber Sándor (SCHEIBER 1978: 347–360), illetve az ő munkájára támaszkodva Babits Antal (BABITS 2011) ugyan összeállított egy sok tételből álló bibliográfiát, de az – jellegénél fogva – pusztán egy lista, különösebb interpretációs vagy kontextualizációs ambíciók nélkül.

Ezen előadás témája egy nagyobb projekt részét képezi, amelyben annak megmutatása a célom, hogy a gólem milyen alakokban tűnik fel a modern és a kortárs magyar irodalomban – ennek egyik „első fejezete” volt egyik esszém az *Élet és Irodalom* Feuilleton-rovatában, amelyben főként – bár ebből a szempontból sem kimerítő részletességgel – a prózában és a drámában próbáltam áttekinteni a témát: a modern irodalomban többek között Szabó Dezső *Nyugatban* megjelent novellájában (*A gólem*) (SZABÓ 1916), illetve Kaczér Illés *Gólem ember akar lenni* című drámájában (KACZÉR 1922), a kortárs irodalmat tekintve pedig Weiner-Sennyey Tibor (WEINER-SENNYEY 2013) és Farkas Péter szövegeiben (FARKAS 1997–2005, 2004) vizsgáltam ezt a motívumot, s vázoltam fel e gólemfeldolgozások egymástól merőben különböző koncepcióit (míg az előbbi, a *Magyar Gólem* egyszerre történelmi-életrajzi regény és

roman noir, addig az utóbbi, a *Gólem* című internetes alkotás egyszerre kísérleti szövegirodalom és számítógépes modell, bár később egy egyszerűsített esszéregény is készült belőle papírváltozatban: *Törlesztés – Kivezetés a Gólemből* címmel). A továbbiakban mindenképpen érdemes még Borbély Szilárd *Haszid szekvenciáit* (*Halotti pompa*) (BORBÉLY 2006) is megvizsgálni e téren, bár ezt Száz Pál már egy alapos tanulmányában elemezte (SZÁZ 2016), vagy éppen Dragomán György *Máglyáját* (DRAGOMÁN 2014) értelmezni ebből az aspektusból – s a továbbiakban mindenképpen szeretnék sort keríteni a Hajas Tibor-féle művészetdefiniációra (HAJAS 2005), amelyre Ladik Katalin is több helyütt reflektált (LADIK 2004, 2007, 2011, 2012), illetve Kozma György regénytrilógiájára is (KOZMA 1989, 1998, 2009).

Most azonban egy színházi kísérlettel szeretném folytatni, a Gólem Színház *My little Gólem* című produkciójával, amely mindenképpen érdemes a figyelmünkre e szempontból – még ha a független színházi státusz bizonyos értelemben a nyilvánosság számára efemerré tette is az alkotást: egyetlen színházi évadban játszották, azóta csak nyomait lehet felfedezni a neten (fotós reklámanyagot, rövid beszámolókat, plakátot), s mivel drámaként nem jelent meg nyomtatásban, a szöveggönyt is úgy kellett elkérni személyesen az alkotóktól. Felvétel tudtommal nem készült az előadásról.

Persze nem érdektelen, hogy már magának a színhelynek, Budapest zsidó színházának a neve is Gólem. Részben természetesen azért, mert a széles körben ismert gólemlegenda felidézése előre utal speciális jellegére, repertoárjára, célközönségére, még ha magának a színháznak mint olyannak az egyetemes jellegét meg is akarják tartani (részlet a honlap bemutatkozó oldaláról: e színházban maga „a színpad az élet, a halál, a szeretet, a gyűlölet, a szerelem és a bosszú birodalma, miközben a darabok egy vallásra, kultúrára, népre, szemléletre vagy mindezekre együtt reflektálnak”). Másrészt azért is választhatták ezt a nevet, mert a Gólem alakja az alapító, Borgula András hitvallásában a színház benső lényegével kerül rokonságba. A színház tízéves fennállása alkalmából kiadott színes, terjedelmes brosúrából idézem: „A Gólem (héber szó, jelentése

alaktalan, élettelen tömeg) idomtalan, agyagból készült emberi alak, mely varázsigék segítségével élővé változik – akárcsak a színház” (BORGULA 2016: IV.).

Bár a Gólem Színház 2006-ban alakult, mondjuk így, „gólemes” drámát először 2013 végétől játszottak, a *My little Gólemet* (és csak egy éven keresztül), másodikként pedig egy gyermekdarabot, *GóleMese* címmel, amely jelenleg is a színház repertoárján szerepel. A *My little Gólem* című előadás egy tizenkét, pontosabban tizennégy kezes mű: Kárpáti Péter független színházi íróiskolájának hat növendéke írta, s aztán a kurzus keretében ezt csiszolgatták, javították tanárukkal együtt. A szerzők (Csizmás Kinga, Gábor Sára, Kovács Zita, Létay Dóra, Tóth Réka Ágnes, Urbán Nóra) mind fiatal nők, s bár a létrejött előadás korántsem dilettantizmusról árulkodik, mind szinte kezdők voltak ezidőtájt. Aki manapság, az elmúlt nyolc évben ismertté, sőt elismertté vált ezen a területen a szerzők közül, az Tóth Réka Ágnes dramaturg, bábos színházi szakember, illetve Létay Dóra, aki már akkor is foglalkoztatott színésznő volt – ami viszont érdekes, inkább populáris alkotásokban, például szappanoperákban szerepelt. Az előadás helyszíne a Jurányi Produkciós Közösségi Inkubátorház volt, rendezte a színház alapítója és művészeti vezetője, Borgula András. A színház reklámanyaga így összegzi a darabot – ezáltal a koncepciót is bemutatva, alapinterpretációját nyújtva az előadásnak: „Mit csinál ma itt a Gólem? Hogyan csinálnak belőlünk Gólemet a társaink, a vezetőink, a szerelmeink? Az elkészült szövegek olyan társadalmi jelenségekről, emberi kapcsolatokról rántják le a leplet, amelyekbe életünk során már annyira belefásultunk, annyira természetessé váltak, hogy már nem is érezzük, mennyire rabjai vagyunk ezeknek a szituációknak. A *My little Gólem* így nemcsak a csodáról, hanem az uralkodásról, a kiszolgáltatottságról és az isten nélküli teremtettség abszurditásáról is mesél.”

Meg egyébként beszél sok minden másról is, de hogy ezeket az – olykor összefonódó, összeszalazódó – jelenségeket, illetve gólemfunkciókat megérthessük, át kell tekintenünk magának a drámának a struktúráját, amely különálló, autonóm jelenetekben vonultatja fel a mester (rabbi)/Gólem reláció verzióit. A keretet adó rész (szerző: Gábor Sári) a Rendező és a Színész kettősét vezeti fel. Ez a hosszabb, részekre tagolt jelenet hang-

súlyosabb a többinél annyiban, hogy az egyes különálló jeleneteket fogja egybe nyitányként és zárlatként, illetve a köztük lévő „szünetekben” magát a színházat is tematizálja, mintegy a „színház a színházban” elv alapján.

A *Loretta* című jelenetben egy komplexebb viszony következik: Igazgató/Táncos/Bábu és Guminő között (szerző: Kovács Zita); a *Reggeli* című részben Férfi/Nő (fotómodell), a két szereplő között (szerző: Tóth Réka); az *Ödön* című jelenetben egy kisfiú, Tibike és képzelte barátja, Ödön figurái között (Urbán Nóra); szintén Urbán Nóra jelenete a *Sanyi bá*, ahol egy bántalmazott, kamaszok által megvert idős gondnok őrzője az általa is elmesélt legenda Góleme, aki külsejét tekintve saját alakmása; a *Kuka* című részben az Orvos Lombikbábiket teremt (szerző: Létay Dóra); végezetül pedig a *Hannában* egy Szobrásztanár/Szobrászhallgató(nő)/Újszülött-szobor viszony mentén bontakozik ki a cselekmény (szerző: Csizmás Kinga). Mint láttuk, vannak többes relációk is, például ahol Tanár/Tanítvány viszony is fennáll, mint az utolsó esetben, hiszen ez egy olyan hatalmi pozíciót tart fenn, ahol az előbbi, a tanár – Pygmalion módjára, bár nem szerelmesként – formálni is szándékozik az utóbbit. A tényleges Gólemet mégis a szobrászlány hozza létre szobra alakjában, aki bizonyos értelemben védelmet is nyújt számára a hatalmi szereplő, a tanár ellen, őt viszont ekképpen felfoghatjuk uralkodói szerepben is (lásd a Löw-legendában II. Rudolf). S ilyen összetett persze a *Lorettában* fennálló szituáció is, amennyiben a Táncos/Báb viszonyt az Igazgató mint hatalmi szereplő felül akarja írni, a nagyobb közönséget hozó Guminőre akarja lecserélni a kopottas Bábót (a jelenet egy adott pillanatában mindkét bábu fent van a színpadon, s ekkor a Guminőt érezhetjük akár az Igazgatóhoz tartozó Gólemnek is, főleg hogy aztán ő is fellázad).

Ha a gólem fentebb emlegetett vonásait és funkcióit vesszük sorra, láthatjuk, hogy az egyes megoldásokban ezekből más-más kap hangsúlyt: a hatalmi és alárendelt pozíció ugyan szinte mindegyikben megvan, s a védelmi-bosszúálló szerep is olykor. Ez utóbbit például a kamaszok által brutálisan megvert Sanyi bá érdekében meginduló Gólem képviseli (itt meg is jelennek maguk az eredeti legendák is, hiszen az öreg az egyik fiúnak mesél is korábban az egész hagyományvonalról; s ami még fontos-

nak mutatkozik ebben a jelenetben, hogy a bosszúálló Gólem Sanyi bára hasonlít a döntő pillanatban, mintha ő maga – vagy az ő sötét oldala/tudatalattija – lenne). A tudatalatti kivetüléseként értett gólemség amúgy leginkább Ödönben felfedezhető, az ötéves kislány, Tibike képzeletbeli barátjában, abban a lényben, aki hajlandó játszani vele, és aki pusztán jelenlétével vigasztként védelmezi basáskodó bátyjával szemben, végül azonban a gyerek énjének rosszabbik oldalát képviselve, vagy inkább azt elfedve, vízbe fojt egy kutyát. Ugyanez – illetve ehhez kapcsolódva a Doppelgänger-alak – a Táncoz/Bábu relációjában érzékelhető, hiszen ott nem csupán arról van szó, hogy az előbbi mozgatja a másodikat, hanem hogy ők lényegüket tekintve egyek:

BÁBU Talán fáradt vagy?

TÁNCOS Talán te! Hiába puffogsz. Mi ez a hajadban? Nem értem, hogy vagy képes folyton összekenni.

BÁBU Ki mozgat, helló!

Az istenesülést, az önmagát istennek képzelő embert a mesterséges megtermékenyítést végző – azaz művi úton embereket létrehozó – nőgyógyász jeleníti meg a legnyilvánvalóbban, különösen hogy már nem is a tényleges egészségügyi problémáknak megfelelően dönt az egyes eljárások megválasztásakor, hanem saját kénye-kedve alapján. Ehhez kapcsolódik az előadás mottója, egy régi vicc is:

„Mi a különbség Isten és egy orvos között?

Az, hogy Isten nem hiszi, hogy ő orvos!”

(Ebben a jelenetben egyébként mindehhez még hozzáadódik egy ösztö-vetségi alak ironikus kifordítása is, amennyiben Éva itt nem az emberiség ősanja, hanem egy steril embriológus, aki család útján magának ültet-teti be mások megtermékenyített petesejtjeit.)

Az anyag alakításának-formázásának gesztusa egyrészt a *Reggeli* című jelenetben kiemelt, hiszen a férfi állandó „testszobrászatot” végez élet-társán, aki fotómodell: gyakorlatilag bántalmazásnak minősül, ahogy a

ráncokat vizslatja annak szerinte öreg (valójában 22 éves) arcán, a zsírle-
rakódásokat a hasán és a derekán, s ezeket megelőzendő éheztetni, holott
már így is bulímiás. Másrészt a gólemmítosz ezen vetülete jelenik meg a
már emlegetett Hanna, a szobrászhallgató esetében is, aki a megfelelő
anyagot keresi az egyetemen kiadott feladat, a valóság-hű emberábrázó-
lás elvégzéséhez, s aztán ezt végül egy szilikon újszülött létrehozásában
valósítja meg (igaz, megoldása nem talál elismerésre). Ebbe a jelenetbe
közvetlenül is bekerül a gólem témája, egyfelől az agyag használata mi-
att – a lány ezzel kísérletezne éppen a zsidó legendában meglévő ős-
kép alapján, de aztán túl primitívnek minősíti –, másfelől mert a gólem
egyébként a zsidó vallásban az emberábrázolás tilalmát is sérti:

CSAJ Hát csak az emberábrázolás miatt... Szóval az apám haragu-
dott, hogy...

TANÁR Az apja művész?

CSAJ Nem, ő zsidó.

TANÁR Rokonszakma. Akkor miért haragszik az apja?

CSAJ Hát az emberábrázolás miatt, nem szabad. De végül megbé-
kél, mert egyszer a zsidóknál is van.

TANÁR Mikor?

CSAJ A gólem. Ismeri a gólemes történetet? Feltámad az agyagba-
bu...

TANÁR És megcsókolja, és királyfi lesz belőle, mi?

Azonban – bár a mester a kisbabaszoborban éppen a valóság-hűség si-
kerületlenségét kifogásolja, szerinte anatómiai szempontból nem kielé-
gítő, túl nagy a feje – az enigmatikus lezárásból úgy tűnik, a lány ennek
ellenére végül istenül: a tanár talál egy fotót a lány mappájában, s azt
megnézve felkiált: „Úristen!” – mintha Hanna mégiscsak megalkotott
volna egy olyan lényt, ami kísértetiesen hasonlít egy létező mintára, s
ezáltal életet lehelt volna belé.

S végül, ami a „színház a színházban” jegyében működtetett keretjátékot
illeti, benne minden igaz, de mindennek az ellenkezője is: a Rendező
és a Színész viszonya többszörösen ki van fordítva, amennyiben ugyan

előbbi formálja gólemként az utóbbit, de ténylegesen Löw rabbi szerepét akarja eljátszatni vele – mikor viszont ez megvalósul, létrejön az eljátszott rabbiszerep által a gólem is. Ez a leosztás egyébként más szempontból meglepő, mert a Rendező zsidó, a fiú nem az – ami önmagában még idomulhatna is a legendához, hiszen egy eredeti verzió szerint Löw azért hozza létre a gólemet, hogy legyen valaki a zsidó közösségen kívül, aki szombaton is elvégezze a házimunkákat helyettük – viszont ezen túl ez a vallási szembeállítás azért tűnik, ha nem is visszásnak, de mindenestre ironikusnak, mert a zsidó Rendező hatalmi státuszából rendszeresen megalázza a keresztény fiút, vagyis ő maga semmilyen tekintetben nem képviseli az elnyomott kisebbséget (még ha ki is derül, az Igazgató nem kedveli, és legszívesebben megszabadulna tőle).

FIÚ Az igazgató úr mondta, hogy mostantól maga rendelkezik velem.

RENDEZŐ És ha én nem kívánok *rendelkezni* veled? Ha valaki egészen mást kértem?

FIÚ Egy lányt?

RENDEZŐ Nem.

FIÚ Énekest.

RENDEZŐ Nem, nem.

FIÚ Nem értem. Bábost?

RENDEZŐ Egy zsidót!! Egy fekete szemű, göndör hajú, karvaly orrú zsidó fiút – ennyit kértem!

FIÚ Küldtek magának egy színészt...

RENDEZŐ Egy bugrist, egy gojt.

Végezetül, a drámaszövegen túl magáról az előadásról érdemes szót ejteni annak hangsúlyozásával, hogy ez egy vegyes, élő embereket és bábokat egyaránt mozgósító rendezés volt, s a hat jelenet hat bábos vonultatott fel, hatféle stílusban. Nem csak tényleges bábokat kell ezen értenünk, másfajta bábuk és maszkok is megjelentek benne, életnagyságúak: ahogy a port.hu oldala fogalmaz, „a *My Little Gólem*ben divatmodellek, bábuk, guminók, maszkok világában tárul fel a gólemség

lényege” (a fotók alapján a maszk mint megoldás köztes – átmeneti vagy hibrid – változat volt, amolyan bohócos cyborg-jelleggel). Mindez adekvát elképzelés, tekintettel a hagyomány továbbélésének történetére, hiszen valójában Gólemnek tekinthető minden android, cyborg – Mary Shelley *Frankensteinjétől* a *Terminátorig*, a robotokig –, továbbá per definitionem a marionettek is, mint művi módon megalkotott, emberalakú figurák, amelyeknek egyfelől a megteremtése, másfelől a mozgatása, az életre keltése (élete és halála) gazdájuk kezében van, tőle függ. Ez még akkor is igaz, ha nemcsak a „gólemesített” szereplők jelentek meg ekként, hanem a „gólemizálók” is: az interneten megmaradt fotók és az ehhez kapcsolódó egyéni visszaemlékezések arról tanúskodnak, hogy például a fotómodelles jelenetben nemcsak a nő, hanem férje is életnagyságú bábként jelent meg, a Tibike és képzeletbeli barátja sztoriját színre vivő jelenetben pedig a kisfiú egész családját – apa, anya, báty – ugyanaz a színésznő, Makra Viktória alakította oly módon, hogy miközben Tibikeként előben fent állt a színpadon bohócruhában, a kivetítőn három másik, hasonló, mégis némileg elmaszkírozott arca jelent meg, úgy játszotta el egyidejűleg a családtagokat is. Mindebből talán levonható az egyetemesnek tűnő konklúzió is: mindannyian gólemek vagyunk, s gólemmé teszünk másokat. Az egyes színekre sajátos színvilág volt jellemző (kék, piros, zöld, rózsaszín), és a minimalista díszletnél sokkal fontosabb volt a háttérvászon, ahová időről időre vetítettek, filmbejátszások, animált képek, különleges effektek jelentek meg rajta (egyszer Prága gettója is látható volt, ott bolyongtak a színészek).

Ez az ambivalencia, sokfelé kifuttathatóság, többértelműség és funkciókomplexitás, amely az egész darabot és az előadást jellemzi, pontosan azt a – vallási vagy etnikai hagyományon már messze túlmutató – társadalmi vagy akár egzisztenciális jellegű láttelepet hivatott biztosítani, amire kifut ez a színházi kísérlet: egyrészt, hogy szerepeinkben nagyon gyakran mindannyian gólemek vagyunk így vagy úgy, de ha olykor úgy hozza a sors, beléphetünk a gazda, az irányító vagy teremtő (esetleg: önmagát teremtőnek hívő) státuszba is. Ennél továbbmenve azt is megállapíthatjuk, az élet maga ugyancsak ilyen idomtalan képződmény, torz és groteszk – s minden gólem-történetnek csak rossz vége lehet.

IRODALOM

- BABITS Antal 2011. A Magyar Gólemek. Bibliográfiai kísérlet. In BABITS Antal: *Végtelen ösvények. Zsidó bölcselet és misztika*. Logos Műhely, Budapest, 183–195.
- BORBÉLY Szilárd 2006. Halotti pompa (2. kiadás). Kalligram, Pozsony
- BORGES, Luis 1940. Las Ruinas circulares. Eredeti megjelenés: *Sur*, december
- BORGULA András 2016. 10 év a Gólemmel. In DANCS István–BORGULA András–NÉMETH Virág: *Gólem 10: zsidók a színházban!* Gólem Színház, Budapest. IV–XV.
- DRAGOMÁN György 2014. *Máglya*. Magvető, Budapest
- FARKAS Péter 1997–2005. *Gólem. Hiperiodikus közéletések*. <https://interment.de/golem/>
- FARKAS Péter 2004. *Törlesztés. Kivezetés a Gólemből*. Magvető, Budapest
- GELBIN, Cathy S. 2010. *The Golem Returns. From German Romantic Literature to Global Jewish Culture, 1808–2008*. University of Michigan Press, Ann Arbor
- HAJAS Tibor 2005. Performance: A halál szekszeplije 1–2. In HAJAS Tibor: *Szövegek*. Sajtó alá rend. F. ALMÁSI Éva. Enciklopédia, Budapest, 329–330., 331–332.
- IDEL, Moshe 1990. *Golem. Jewish Magical and Mystical Traditions on the Artificial Anthropoid*. State University of New York Press, New York
- KACZÉR Illés 1922. *Gólem ember akar lenni*. Drámai Szimbólum. Kamida, Kolozsvár
- KOZMA György 1989. *Nijinsky, a gólem*. Holnap, Budapest
- KOZMA György 1998. *A kalandor lélek. Hová tűnt Nijinsky Casablancában*. Seneca, Budapest
- KOZMA György 2009. *Ben Dixi: Szerb Antalné esete a Kabbalával*. Fapadoskönyv, Budapest
- LADIK Katalin 2004. Földre hulló gyöngyök. Netnapló. *Litera*, szeptember 15. <https://litera.hu/irodalom/netnaplo/foldre-hullo-gyongyok.html>
- LADIK Katalin 2007. *Élhetek az arcodon?* Nyitott Könyvműhely, Budapest
- LADIK Katalin 2011. Gólem. *Kortárs*, 3., 47–49.
http://epa.oszk.hu/00300/00381/00157/EPA00381_kortars_2011_03_3003.htm
- LADIK Katalin 2012. Gólem. *Híd*, 10., 3–4.
http://epa.niif.hu/01000/01014/00096/pdf/EPA01014_hid_2012_10_003-006.pdf
- MEYRINK, Gustave 1915. *Der Golem*. Kurt Wolff, Leipzig
- My little Golem*. <https://golemszinhaz.hu/jegyek/11-repertoar/39-my-little-golem>
- SCHEIBER Sándor 1978. Kaczér Illés és a zsidó folklór. In SCHEIBER Sándor: *Folklór és tárgy-történet III.*, MIOK, Budapest, 295–390.
- SINGER, Isaac Bashevis 1969/1982. The Golem. *The Jewish Daily* (folytatásokban), angolul: FSG, New York
- SZABÓ Dezső 1916. A Gólem. *Nyugat*, 17., 341–343.
- SZÁZ Pál 2016. Ádám és a Gólem: A Haszid Szekvenciák teremtésmotívumai a zsidó hagyomány tükrében. *Studia Litteraria*, 1–2., 126–143.
- WEINER-SENNYÉY Tibor 2013. *Magyar Gólem*. Hochroth, Budapest

FARAGÓ KORNÉLIA

Aszimmetrikus relációk – fordított viszonylatok

Tandori Dezső levelei Ács Károlyhoz

„A parlagi tény: akkoriban a Vajdaságban avatódott a magyar költő.”

(Tandori Dezső)

Ács Károly levélhagyatéka számos horizontot nyithat a kisebbségi irodalom kapcsolati rendszerének fontos mozzanataira. A hozzá címzett levelek gyűjteménye számos olyan alkotó levelét tartalmazza, akik a vajdasági magyar folyóirat-kultúra történetében érzékelhető jelenlétükkel válhatnak ki érdeklődést. Az irodalmi élet mozgásban lévő összetevőit több irányból is vizsgálhatjuk, ezek közül az egyik a folyóiratok köré szerveződő kapcsolathálózat feltárása lehet: egy ilyen irány a *Híd* szerkesztőségi működését, kulturális szerepét illetően is új megközelítésmódokat tesz lehetővé. A *Híd* folyóirat történetének 1965 és 1975 közötti szakasza, amelyet Ács Károly főszerkesztői tevékenysége fémjelez, e levélhagyaték segítségével is megvilágíthatónak tűnik. A dokumentumok, mint a kapcsolati kultúra személyes jellegű forrásai, azt tárják elénk, hogyan lépnek be a jugoszláviai és a magyarországi szerzők Ács Károly szakmai életútjába, sőt akár szellemi magánszférájában is a *Híd*, majd pedig a Forum Könyvkiadó szerkesztőjének meglehetősen kiterjedt viszonyhálózába. Bányai János *Tandori a Hídban* című tanulmányában, utólagosan csak részben tartja rekonstruálhatónak azt az irodalmi közeget, amely vonzotta azokat, akik Magyarországon nem jutottak publikálási lehetőséghez, illetve azokat, akik különös érdeklődést tanúsítottak a vajdasági magyar

irodalmi kultúra iránt, és abbéli reményét fejezi ki, hogy „egyszer majd talán sor kerül a korszak levelező irodalmának begyűjtésére és publikálására is, akkor látszik majd meg, hogy milyen mély volt az a kapcsolatrendszer, amit a *Híd* teremtett meg maga körül, a maga vonzásterében” (BÁNYAI 2014: 126). Mert a levél, ez a különleges dokumentumtípus, olyan vonatkozásokat is képes megmutatni, amelyek más perspektívákból nem látszanak, éppen ezért érdemes a folyóirat-kultúra és a hozzá köthető kariertörténeti mintázatok értelmezési horizontjaként tekinteni a rendelkezésünkre álló korpuszra.

Valójában máig kevés a publikált anyag a kapcsolati háttértörténetek feltárásához, a vajdasági magyar irodalmi levelezéskultúra – a Szenteleky Kornélhoz, illetve a Bori Imréhez címzett, kötetbe foglalt levelek, valamint Sinkó Ervin levelezésének kivételével, és a szórványos közléseket leszámítva – ugyanis jórészt ismeretlen. Ezúttal Tandori Dezső és Ács Károly kapcsolatát szándékozom dokumentálni, amely Tandori stílusában bontakozik ki előttünk, a történetbe beúszó társadalmi és kultúrpolitikai mozzanatokot is felvillantva, bár az igazán érvényes megközelítés az lehetne, ha ezt a levelezést Ács Károly válaszeveleinek ismeretében helyeznénk el kapcsolatainak hálózatában. Ács nehézkes levélíró volt, Tandori Nagy Anti-Levélíró Társnak nevezi egyik megszólításában, másutt arra kéri, győzze le a levélundort, az anti-írhatnékot, s bár ő maga könnyedebbnak, termékenyebbnak tűnik ilyen tekintetben, mégis rögzít (1973. VI. 14.) olyan mondatokat, mint a következő: „Majd írok megint; ez rettentő »érvágás« egy ilyen levél; tudhatod.” A levélhagyaték ismeretében azt kell mondanunk, hogy Ácsot az is hátráltathatta a válaszok megírásában, hogy a *Híd* főszerkesztőjeként ezidőtájt viszonylag széleskörű levelezést folytatott. A „levéltörténelem”, személyes jellegű műfajként, publikációtörténeti tudásunkat is gazdagítja – még hozzá egy különleges nézőszögből. Az itt bemutatásra kerülő kapcsolatban reflexió tárgya (1971. XII. 21.), hogy a megnyilatkozások olykor veszíthetnek is a személyességükből, a szubjektivitás redukált jelenlétére, közömbösítésére is számítani kell: „Egy s más üdvözlöt a Dunára bizok (az jó személytelen, és én suta vagyok a személyes érzelmekben, kifejezésükben, tudvalevő?)”.

Tandori Dezső *Ködös iker* című kötetének „irgalmatlan történetei” közül az *Ósdi Utazásd*iban a következők állnak: „1967-ben Jugoszlávia jutányos és vonzó úticél volt a magyarnak. Bár hát trükközni kellett, értsd: vállalni a szegényes körülményeket, októbert választani, Belgrádot szeretni, konzervet cipelni. Némi kis irodalmi kapcsolatot ápolni, effélék áldásait élvezni. (Akkoriban a jugoszláviai magyarok tudtak segíteni rajtunk, nem fordítva volt az ügy; nagyobb volt bizonyos szellemi szabadságuk.) Vonatoltunk Belgrádba, meglaktunk szép kertvárosában (beázó mennyezetű diákszállóban), ettük a pírított máját (idehaza, vicc, akkoriban nem nagyon lehetett máját kapni; igaz, ami az én »monó« alkotomat illeti, Bécsben is képes vagyok barátaimmal vagy egymagam órákat mászkálni, ha netán nem akad már »májas-gombás hely«, kicsit még vásároltunk is. (Máig azokban az öltönyökben megyek – szerencsére ritkán – jobb helyekre. ...) Elszemtelenedtünk: 1967, 1969, 1970, 1971, 1972, 1974... Jártunk »Jugó«-ba. 1974 különös évszám volt” (TANDORI 2000: 177–178).

Egy emlékező-öndokumentáló szándékú szövegről van szó, amely főként arról ismert, hogy Tandori ebben nyilvánítja nevezetes évnek 1977-et, az első veréb érkezésének évét. Az emocionális hangnemű mondatok az egykori adriai utazásokról szólnak, a spliti kikötőről, a pálmák bővítoletesen szép élményéről, Hvar szigetéről, a nyaralás állandó helyéről, Jelsáról, majd a Belgrád városához való kötődés érzelmi tartalmáról: „Teljesítettük előtte a penzumunkat, elegyes sikerű »nyugat-európai« útra vállalkoztunk (feleségem meg én), s persze, Belgrádon át jöttünk haza. Mekkora szerelem volt ez a (az a) Belgrád. 1977-ben a hajdani szabályok szerint, nem utazhattunk volna »tőkés-féltőkés relációban«. Valami protekcióval (meghívólevél) sikerült megszerveznünk: Hvar, Jelsa!” (TANDORI 2000: 179).

A paradoxul kettős jelenségként megítélt Belgrád iránti rajongást egy 1971. július 13-án kelt levél értelmezi: „Tudod, mi nagyon szeretjük Belgrádot egyébként ama személyes emlék okán, hogy házasságkötésünk után az első idegen város, ahol hosszabban tartózkodtunk, 1967-ben, épp Belgrád volt, és szeretünk bóklászni nagy büdös balkániságában és világvárosiságában”. Ezen túl a hamisság hangja vonja magára a figyel-

met, ami egy kisebbségi olvasóban ma is megütközést kelthet: „Némi kis irodalmi kapcsolatot ápolni, effélék áldásait élvezni”. Feltűnik e vajdasági irodalmi kapcsolati történet pénzügyi háttérindoka, annak sejtetése, hogy a nyári utak az ápolásra kerülő kapcsolatok (ki)használásával valósultak meg. A kijelentés tágabb szövegkörnyezeteként is számon tartható levelek – mintegy hatvan küldeményről, levélről és levelezőlapról van szó – felől értelmezett kapcsolattörténet valamiképpen ennek az akár kiábrándítóan is nevezhető hamisság-érzetnek a fokozatos oldódását eredményezi.

Sokatmondó az *Ósdi Utazósdí* azon zárójeles kijelentése is, amely arra utal, hogy Tandori valamiféle fordított viszonylatú kapcsolati összefüggésként, a szerepek felcserélődéseként érzékelt a jugoszláviai magyar kisebbség irányából érkező segítő vonatkozásokat: „Akkoriban a jugoszláviai magyarok tudtak segíteni rajtunk, *nem fordítva volt az ügy*”. A levelekben tisztán artikulálódik, hogy az Ács Károllyal kialakított kapcsolatának aszimmetrikus mivolta is foglalkoztatja, és gesztusaiban rendre megjelennek valamiféle arányossági, egyensúlyba állítási törekvések. Ennek az aszimmetriának a mértéke levelenként eltérő, és a méréséklésére tett gesztusok is nagyon különbözőek. A következőkben egy Ács-kötetről (*Menetrend dicsérete*) szóló kritika a levélbeszéd tárgya, és a mondatsor az aszimmetrikus viszony belső feszültségeire való utalásként is értelmezhető: „Mármost szinte restellem, hogy csak ilyen szűkös körülmények voltak adva (terjedelem stb.) – Te viszont egészen nagy-szerű bemutatkozási lehetőséget biztosítottál verseimnek a HID-ban a *Kiegészítések* c. mellékletben (Remek címet adtál!). Köszönöm, nagyon köszönöm ezt a gesztust! És a tanulmánynak is nagyon örülök. Bányainak, kérlek, közvetítsd legőszintébb köszönetemet. Az egész írás: tiszta, tárgyyszerű, számos helyén: reveláció-szerű számomra.”

Tandoriék eleinte évente-kétévente terveznek adriai utakat Újvidék és Belgrád érintésével, és az is megesik, hogy távolabbi, nyugati utazásai-król is Belgrádon keresztül térnek haza. Amikor csak futja az idejükből, „adriázás” előtt meglátogatják Ács Károlyt és feleségét, Carment. Terveikről, látogatási szándékukról, az indulás és az érkezés pontos idejéről részletesen beszámolnak a levelek, szinte nincs is olyan levél, amelyben

valamilyen formában ne esne szó utazási tervekről vagy időpontokról. Ilyenkor Tandori magától értetődő fesztelenséggel fogalmazza meg a *Híd* főszerkesztőjéhez intézett kéréseit, amelyekben a kapcsolati mozzanatok anyagi kondicionáltsága is felszínre kerül. Vannak olyan évek, amikor elmarad az adriai utazás, mert adminisztratív intézkedések gátolják: „olyan magyar turista, aki tavaly-tavalyelőtt járt Jugoszláviában, az idén nem utazhat” – tudatja 1975 áprilisában.

A jelzett periódusban egyébként több olyan szerző is felbukkant a *Híd*-ban, akik valamiért kiszorultak a korabeli magyarországi nyilvánosságból. Írói legendák szólnak az olyan utazásokról, mint amilyenről Konrád György is említést tesz újvidéki díszdoktori beszédében: „Mészöly Miklós íróbarátommal az itt kapott honoráriumból 1970-ben szép tavaszi utazásra indulhattunk Újvidékről Belgrádon, Szarajevón és Mostaron át Dubrovnikba, Korcsulára és Splitbe. Akkor jártam először a Földközi-tenger partján” (KONRÁD 2003: 1293). Egyébként több más olyan levél is van a gyűjteményben, amelyben a *Híd*-ban publikáló szerzők nyaralási célzatú honoráriumkérő sorai olvashatók, illetőleg tengerparti utakra vonatkozó előkészületi közlendői, lakhatási kérései, beszámolói. Arról is szó esik, hogy Tandori a belgrádi jogvédő hivatalban történő ügyintézésben Eörsi Istvántól vett értesülései alapján jár el. Mindeközben az évek óta formálódó, kollegiális-baráti viszonyban megfogalmazódó reflexiók a kort idéző dokumentumokká avatják a leveleket. 1973-ban Tandorit beidézi a hivatal („Váratlanul »rámszóltak«: szeretnének beszélni velem.”), hogy ezentúl kizárólag a budapesti jogvédő közvetítésével juttasson szöveget külföldre. Az „érintkezési” ügyről szóló levél így zárja le a témát: „De az kész röhej, hogy a »fél magyar íróársadalom nincs figyelmeztetve, én meg vagyok«.”

A kapcsolatot mintha az egyedülállóság méltósága lengené be. Igen érdekes, hogy Tandoriék a barátság elmélyültével – amit a levelek hangneme, a megszólítások és levélzárlatok intimitása, a levelekben felbukkanó témák tartalmának jellege is tükröz (a korábbi szikár és tárgyias kifejezés átalakul, és a levelek vizualitása is egyre tandoriasabbá válik) – nem kívánják szélesíteni a kapcsolati kört, másokkal nem óhajtanak találkozni. Az egyik levél utóiratában a következők állnak: „Karcsikám, mondanom

sem kell, szokásos és »örök« inkognitónkban utazunk, ne szólj hát senkinek jöttünkről, mert Veletek akarjuk tölteni, »magunk között« az ottlétünk idejét, és sekit sem akarnék megbántani ismeretlen novi sadi irodalmi ismerősök közül." Visszatérő kitétel, hogy Tandori, személyes találkozást remélve, budapesti látogatásra invitálja Ács Károlyt, és az is kitetszik a levelekből, hogy olykor sikerrel jár. Emocionális telítettségű felkiáltó mondatok, köztük hiányosak is, fejezik ki a látogatáshoz fűződő érzelmi magatartását: „Nagyon jó volt a látogatásotok! Annyira örültünk! Az egésznek!" (1975. IX. 28.).

Tandori Dezső számára – a dokumentumok egykorú közlése szerint – az írói pályakezdés alakzatának formálásában, a költővé válás kezdeti periódusában Ács Károly főszerkesztői éveit sokat jelentettek, a *Híd* pedig, korai befogadói és erőteljes kanonizálási gesztusai alapján, láthatóan kiváltságos helyet foglalt el. Alaptörekvéseinek több mozzanata is valóra válhatott: megalkotni és formálni költői szerepét, helyzetbe hozni saját költői praxisát, túllépni a kevésbé elfogadó magyarországi irodalmi kontextuson, és pozíciókat szerezni külhoni terepeken – miközben meglehetősen sikertelenül, de kifejezett igényt tart a magyarországi érvényesülésre is. „Tőlem kötetet nem adnak ki. Nem tudom, miért. De hát nem és nem” – írja Ács Károlynak, igencsak elcsüggedve, 1967 júniusában.

A *Híd*-ban való első megjelenését (ekkor Tandori huszonnyolc éves, Ács tíz évvel idősebb) „alap-megjelenésként” aposztrofálja: „1966 augusztusában bementem a Gorkij-könyvtárba és ott, valami újsághalmazra várva, végigböngésztem a körpolcot s fölfedeztem a HID 1966/7–8 számát... és abban bizonyos Tandori Dezső verseit. Ez alapélményem volt, amiképpen az a folyóiratszám: alap-megjelenésem. Ennek lassan 10 éve lesz. Ezt a kis magán-évfordulót szeretném megünnepelni a magam »csak-én-tudom-módján«. (No most meg már Te is tudod...) Összeválogattam a múlt évben írt (vagyis: az ez évben írt! De hamar túl lennék már – a jövő évi utazások kedvéért – ezen az éven! Egészségtelen szokás!) szonettjeimből – s talán, ezen még gondolkodom, közbe-ékelgetnék, a szellősség kedvéért, pár egyéb formájú verset – egy kis sorozatot.

Olyan tíz-tizennyolc vers talán... Szóval senki ne tudja, mert kit érdekel! butaság! De én erre az 1976-os megjelenésemre fogok úgy gondolni,

mint első írói jubileumomra (bocsánat a másodikra, mert az elsőt onnét kell számítanom, hogy 15 évesen először adtam ki a kezemből írásművet az iskolai pályázatra. De több ilyen komoly, valóban határ-jellegű jubileumom nincs."E levél zárlatában a következő mondatot is ott találjuk: „Mint ha első megjelenésemet tervezném, olyan izgalommal zárom a levelet.” Az idézett levél tartalmazza a publikációs tervet is, amelyet a *Híd*, Tandori kérését teljesítve, 1976-os 7–8-as számában hiánytalanul megvalósít: a tizennégy szonett a szerző által kialakított sorrendben jelenik meg. Történik ez annak ellenére, hogy ekkor már nem Ács Károly, hanem Bányai János a folyóirat főszerkesztője. Ács nyilvánvalóan közvetítői szerepet tölt be. A hozzá intézett kérés így szólt: „kérek, az 1976 augusztusa körüli (akkor az a 7–8 szám volt!) számok valamelyikében emlékezzünk meg (félre ne érts: egyszerű közléssel! Nem örültem meg, hogy a versekben bármi efféle célzás lenne!!!) az én Nagy Emlémemről.”

Essen néhány szó a Nagy Emlék mibenlétéről is: 1966-ban *Az új magyar költészetből* cím alatt, szinte rejtett közlésként, Gömöri György, Eörsi István, Orbán Ottó, Horgas Béla, Tandori Dezső és Fehér József András versei sorakoznak, anélkül, hogy a folyóirat tartalommutatójában megjelenéne a szerzői nevek. Tandori már szeptember 4-én levélben köszöni meg a publikációt: „Örömmel fedeztem fel verseimet a HID 7–8. számában, nagyon jó érzés volt, s hogy ilyen hamar – az ilyesmi számomra bizony már meglepetésnek számít.” Ez a gyűjtemény első levele 1966. IX. 4-ei datálással (Ács a dátum alá, mintha tudatában lenne a dokumentum jövőbeni fontosságának, ceruzával odaírta a kézbesítés időpontját: Érk. 66. IX. 12.).

Tandori voltaképpen azzal a hírrel köszöni meg (1967. I. 3.) az első *Híd*-publikációt, miszerint a PEN főtitkára hivatalosan értesítette, hogy a harminc éven aluli írók számára Kelet- és Délkelet-Európára kiírt verspályázaton második helyezést ért el: „Sietve írom meg Nektek ezt az örömhírt, mely talán több mint pusztán személyes öröm. Még egyszer köszönetet szeretnék mondani Nektek azért, hogy 1966-ban, amikor sehol másutt nem igen közölték verseimet, Ti megjelentettetek”. Egy valamivel későbbi levél (1967. IX. 7.) szerint a „díjat nyert összeállítást” is elküldi a *Hídnak*: „Boldog lennék, ha közölhető lenne (valahogy, részei, stb.)”

Tandori Dezső 1967 elején, a februári–márciusi duplaszámban is jelen van. Ez a *Töredék Hamletnek* majdani anyagából készülő válogatás váltja ki a következő lendületes emóciójú sorokat: „Még újra sok-sok köszönet, Karcsi, azért a nagyszerű örömrért, ami engem a HÍD 2–3, számával ért. Nem formaság ez, hidd el, hogy örömömnek ilyen – szerény (egy-egy levélnyi), de mégis kitörő formájával »rontok« rátok; dehát ez az igazság, nagyon jó nekem a Ti közlésetek”. Bori Imre ez év végén jelenteti meg *A legújabb magyar líráról* című sorozatának IV. részét, amelyben Tandori Dezső költészetére figyel, mert, „az eredetiség revelációját tudta megszólaltatni” (BORI 1967: 1370), de szól Vasadi Péterről és Szentjóby Tamásról is – mindhármójuktól közöl verseket a szám. A levélgyűjtemény egy másik korai darabja (1968. II. 18) ezekre a *Híd*-akciókra reagál, szintén magas emotív értékű mondatokban: „... a HÍD olyan bőkezűen bánik velem, olyan elismerésben részesít, ami nagyon boldoggá tesz. Közlészek és Bori Imre rólam írt tanulmánya mintegy »névjegy« jelent számomra. Hát igen, és úgy látszik erkölcsi magaslat kérdése is, honnan mit kap az író.” A levél mellékleteként szerepel egy nyomtatott meghívó (kézírásos kiegészítéssel: „Ács Károlynak és Bori Imrének szeretettel Tandori Dezső”), a Magyar PEN Club 1968-as fiatal szerzők estjére, amelyen Tandori is bemutatkozott.

Évtizedekkel később – „ez a Bori által akkor végképp íróvá avatott, a *Híd* által sok nehéz időn egy darabig még segített Tandori Dezső” (TANDORI 1999: 12) – a hetvenéves Bori Imrét köszöntve, és korai kritikus gesztusát köszönve, így fogalmaz: „De evidensen: köszönöm, Bori Imre, én nem is tudom, professzor jóakaróm, esszéista értőnk (...) nem, író társunk. Itteni emberkollégánk.” Ebben a szövegben a kezdet, a beavatás emlékezete a következőképpen jelenik meg: „a következő döbbenetes hír hozta költővé avatásomat: „Bori írt rólad a *Híd*-ban ...!” – közölte valaki. Bori Imre a *Híd* hasábjain... s nem is akármilyen. És verseim, érdemleges költemények (a magam portáján érdemlegesek) jöttek az újvidéki folyóiratban... ó, Isten! Mondaná hamleti szó. Nem tudom, a zen-buddhista szó hogyan fejezné ki ugyanezt. A parlagi tény: akkoriban a Vajdaságban avatódott a magyar költő” (TANDORI 1999: 12).

1970 februárjában a *Híd* külön mellékletet jelentetett meg Tandori verseiből *Kiegészítések* címmel – mint egy itt idézett levélből már kiderült

(„Remek címet adtál!”), ezt a címet Ács kölcsönözte a publikációnak. Egy öt évvel későbbi közléstervet illetően Tandori már maga kéri címalkotásra Ácsot: „kérlek, ajándékozz meg Te a ciklus-címmel!” A mellékletben Bányai János (*A megtalált világ. Tandori Dezső világgépe*) a *Töredék Hamletnek* című kötetéről értekezik. Tandori 1969 novemberében már a melléklet pusztá tervére is izgatottan, aláhúzásos kiemelésekkel reagál, ahogyan fogalmaz, „zavartan örvendezek”. „Mintha »kis-kötetem« jelenne meg, talán /számomra is/ minden eddigi publikálásnál izgalmasabban.” Hozzáállásának jellemzését illetően lényeges, hogy mindeközben nem fogadja tétlenül a felé irányuló gesztusokat, a „kedves és gondos lapfőnök” mellett Ács Károlyt, a költőt is méltányolja, folyamatosan versírásra buzdítja, új szövegek iránt érdeklődik, budapesti látogatásra hívja („Várom látogatásodat!!!”). 1971 decemberében, a költőnek adva elsőbbséget, így teszi fel kérdéseit: „Hogy vagy költő úr, szerkesztő? (Párosítandó, ami aktuális. Aktuális a »költő«?)”. Egy tervezett versküldemény kapcsán 1973 januárjában a következőket írja: „...február legelején küldök egy bizonyos materiát; egy afféle vers-halmaz, de – ld. halmazelmélet – csak kerekedik belőle valami, a Te értő elrendezésedben. Témájukban nem lesznek idegenek Tőled (talán); realitás és bizonytalanság van bennük; valós emlékek keverednek a jelen »hát-most mi-legyen« pillanatával. Mért nem állítom össze őket »egésszé«, mert nekem úgy izgalmasabb, ha azt látom, mit »lát beléjük« a költőtárs”. A levél zárlatában ez áll: „Irsz? Vagy felülemelkedsz ily gyarlóságon?” Tandori ekkor már nem mindig ragaszkodik ahhoz, hogy a versek sorrendje a *Híd*-ban az ő személyes logikáját kövesse, az elrendezést, feltétlen bizalma jeléül, átengedi Ácsnak. Azt is rögzítik a levelek, hogy Tandori időről-időre újságokat küld, folyóiratokat, könyveket, amelyben fordításai jelentek meg, az Enzesberger-esszéket, az örmény Iszahakjan verseit, és az *Észt költők antológiáját* – mint írja, „ez utóbbiakat is csak a teljesség kedvéért, hátha lesz bennük egy-két szép vers”. Ebben a 75-ös levélben egy általa „bolondos”-nak ítélt kérése is van, minden bizonnyal a játékmedvés pályaszakasz lenyomataként, „hála és medve-áldás” ellenében arra kéri Ácsot, hogy egy Medin kolač-dobozt („Ezen egy fehér medve ül tarka kockás háttér előtt..”) küldjön neki postán: „Lennél olyan jó (hátha sikerül!) külj valamit (bármit!) dobozban, s

a doboz belső doboza lenne egy ilyen Medin; a novi sadi Medin V!!!!” Ács akár természetesnek is veheti a kérést, mert ismeri a problémát, hiszen a *Híd* 1974-es szeptemberi számában megjelent *A félbemaradásra váró katedrálisban* már verstárgyként szerepel egy korábbi begyűjtésű doboz: „Medin-Kolač (elmaradó személyleírás! csak egy dátum: / 1972. szeptember 22., lilával; ez a lila viszont nem tévesztendő össze / egy mellényszínnel, tehát – valami mással!)”.

Tandori verskérő levelei egyikében-másikában is felismerhetővé válik az aszimmetrikus kapcsolati relációk megélésének ténye. A következő idézetben az identitásképző értelem annak a feltevésnek a keretébe illeszkedik, hogy Ács azért nem küld verseket, mert nem számíthat szerkesztői gesztusainak viszonzására: „Irsz-e? Nem küldenél nekem mutatóba? / Azért mert én nem vagyok főszerkesztő, még olvasó vagyok valamelyest!!!.” Ezeknek a gondolatoknak némileg ironikus variációi bukkanak fel 1972 augusztusában: „Még egy szál verset se küld a költő úr, ugye. Ha én küldök, az rögtön olyan »kancsal« dolog, az a főszerkesztőnek is megy; dehát esküszöm, ha Ács-Költő-Úr küldene nekem egy verset néha, az csak egy Tandori nevű olvasóig jutna.” Az aszimmetria-érzet egyik mérséklési kísérleteként Tandori kritikát ír Ács *Menetrend dicsérete* című verseskötetéről, amely szinte a *Híd*-melléklettel egyidőben jelenik meg a kecskeméti *Forrásban*. Már a kötet kézhezvételekor igyekszik kifejezni lelkesedését, a költőtárs (a Kedves „Öreg” Költőtárs megszólítást alkalmazza) iránti megbecsülését: „Nagyon nagy örömet szerezteél a pompás kötetteddel, és kitüntetően baráti, azon túli, ajánlással. Hát igen küszködünk mind ezekkel a dolgokkal. És jó látni, olvasni, érezni a mások küzdelmét. Együtt örülök Veled, sok verset már-már emlék-élményként kezdek forgatni magamban tegnapelőtt jött kötetedből. (...) Szóval úgy is köszönhettelek volna új köteted alkalmából, hogy az én effajta HÍD-asságomat idézem fel örömmel. Mert a »Hamlet«-hez Ti nagyon kellettetek” (1969. V. 18.). Az említett ajánlás, amelyet Tandori „kedves és igaz”-ként aposztrofál, „a meglelt rokonság” tényét tematizálja, és több levélhelyen is szóba kerül.

A levelekben másutt is felszínre jut Tandorinak az a meggyőződése, hogy a *Híd*-ban való publikálás lehetősége, mint fontos karrierépítési tényező,

nagyon kell, mert segíti a magyarországi kötetmegjelenést: „És nekem nagyon sokat jelent a nyomtatásban való viszontlátás ezeknél az új verseknél. És segít is talán (biztosan!) a kiadásukban.” Hogy utóbbi meggyőződésében az új kötet vonatkozásában némileg azért csalódnia kell, egy 1970-es karácsonyi üdvözlőlapon küld információt, és egy „csakazértis” közlést kér: „Itt említem meg, kevésbé ünnepi tényként, hogy verseskötetemet Illés Endréék egyelőre visszautasították. Nem tudom, megkaptad-e a kéziratos anyagomat, de rettentő »jól jöhetne« épp most, ha a HÍD esetleg közölné.” Az *Egy talált tárgy megtisztítására* éveket kell várnia, a könyv csak 1973-ban látott napvilágot a Magvetőnél.

A perspektívák bizonytalansága láthatóan demoralizálja: 1973 májusában a következőket írja: „Kötetem. Alszik mélyen. Új »fekhelyén« immár 28. hónapja. Egyelőre még a kiadó igazgatójához sem tudok bejutni (beteg volt stb. 3 hónapon át; most Könyvnap jön... szóval majd, majd és majd. Tervezett (idén szept. 15-től tervezett) 1 hónapos nyugati utunk kútba esett. Hát ez van velem. (...) Ma nagyon szomorú vagyok (a kútbaesés híre alig pár órással!) – kérlek legalább a leveleimet billentsd fenéken *baráti*lag, *bátyi*lag, vagy...”. Tandori 1973-ban is „egyetlen igazi kiadómnak” nevezi Ácsot. Várja a kötetet a Magvetőtől, de még júliusban sem tud semmi biztatót, „inkább negatív a kép”. Az is a levelekből derül ki, hogy Tandori Ács Károly ösztönzésére fog bele egy önértelmezési projektbe az *Egy talált tárgy megtisztítását* illetően, amelyet majd Bányai János közöl két részben a *Híd*ben 1978 januárjában–februárjában *Mi mondható róla, mondható róla* címmel. „[V]éleményem szerint a verseimnek van – elképzelhető – egy olyan felfejtési módja, amely a leghasznosabb változata a velük való foglalkozásnak” – indokolja a vállalkozást. Tandori *Forrás*beli kritikájának finom gesztusa, hogy már a felütésben hangsúlyozza, kisebbségi költő verseskönyvéről ír ugyan, de ez a vonatkozás nem befolyásolja a mondanivalóját: „Hogy mit tesz magyarországi magyar költőnek lenni s mit – elképzelhető »külhonnak«: biztosan vannak ennek is csálhatatlan jelei; mégis, efféle szempontok most talán kívül kell, hogy szoruljanak a kritikán, vagy még inkább: az örvendezésen, amellyel az Újvidéken élő Ács Károly gyűjteményes kötetét fogadjuk” (TANDORI 1970: 90).

A kettőjük szellemi közelségét hangsúlyozza a következő levélrészlet, azt bizonyítandó, hogy szinte azonos diskurzustérben mozognak, hogy a műből rekonstruált személyiség szinte egybeesik a szerzői önértés mozzanataival: „...a Te leveledben önmagadról adott önvallomás-szerű sorok /»tragikus alkat« stb/ szinte szó szerint fordulnak elő a kritika-kísérletemben, melyet a *Menetrendről* írtam és – még ezen is túl: az egész interpretálás alapját képezi ez a gondolat, a forma-vonatkozást tekintve is! Most talán mindennél szebben igazolódott valami, amit Te köteted megtisztelő ajánlásában így fejeztél ki nekem: »a meglelt rokonság jegyében«... Nagy jókedvre derültem tehát” (1969 novembere). A szóban forgó kritika vonatkozó mondatai így szólnak: „A *Menetrend* dicséretének költője ily módon – tragikus alkat. (...) Ács még abba is beletörődött, hogy valamilyen módon míves legyen, a költészet pedig: hogy a »művesség« okán ezeket a fájdalmas törésvonalakat, csonka belső felületeket formálja ki belőle-általa valaki. Szonettkoszorútól rondó formáig, a legválogatottabb gúzsokba kötve történik mindez kettőjükkel: Áccsal és a költészet lehetőségével. És ebből kényszeríti ki a szintézist valami több” (TANDORI 1970: 90). A költő megbecsülését jelzi az is, hogy az *Ének füstje, füst éneke* című kötetéről szóló Tandori-írás megfogalmazásában a gyűjtemény „véggépp helyet kér szerzőjének a kortárs magyar költők egyik első vonalában. (...) A Vajdaság irodalmát felesleges volna említenem, hiszen ez a poézis ott született, abban (és mégsem abban) a közegben; és a mai magyar költészet egészét ugyanígy nem hozom itt gyűjtőfogalomul, mert abba Ács művének egyre tudottabban bele kell tartoznia. Helye – érdemben mármost, nem osztályozgatósdi szerint – ott lelhető, ahol az újítók mindig ellenőrizendő lendületével szemben szkeptikus, a konzervativizmustól szerencsésen (mert valóban! s nem önáltatólag) irtózó művészek pályája húzódik” (TANDORI 1977: 87–88).

Tandorihoz hasonlóan Ács Károly is széleskörű műfordítói tevékenységet fejtett ki, a többi között az ő munkája Danilo Kištól a *Kert, hamu* és a *Korai bánat*, de ekkoriban fordítja Crnjanski hontalanság-szövegét, a *London regénye* címűt is (erre kérdez rá Tandori: „Fordítasz? Crnjanski? Készen?”), és később elkészül az *Ithaka* híresen jó fordítása is. De már korábbról a nevéhez fűződik Miodrag Bulatović *Égre szállt a vörös kakas* (1963) és

Bora Ćosić *Családom szerepe a világforradalomban* (1970) című regénye is. Az előbbieken idézett, 1973 májusában kelt levél fedi fel a szellemi összetartozás e másik dimenzióját, a fordítói léthelyzetben tetten érhető közösséget: „Mármost sok együttérzésemet fogadd a fordítói remeteség okán. Ismerem ezt én is, egyre inkább (s mit mondjak: Bánom? Nem is.) – s biztos öröm az is, hogy túl vagy a dolgon.”

Szóljunk itt végül arról, hogy Tandori Dezső később is, amikor nagy presztízsű íróként verseit már a legváltozatosabb sajtótermékekben közölte, hajlott rá, hogy időről-időre gondolkodásának középpontjába tegye a *Híd* folyóiratot, hogy azt sugallja, ez a folyóirat a személyes identitása alakulástörténetének fontos része, hogy az itteni nehéz években is kéziratot küldjön, és hogy ezekben az időkben már „sohasem” fogadjon el honoráriumot. S mindeközben elkötelezettségéről, őszinte öröm-tapasztalatóról, az érzelmi kapcsolat időtálló mivoltáról igyekezzen meggyőzni a *Híd* aktuális főszerkesztőjét: „micsoda öröm! Igen nekem a HÍD... Akkor hát van, ami nem múlik. (...) Kérésem: ha egy parányi levelezőlap... Újvidékről... hogy megérkezett a munka.” (T. D. levele a *Híd* szerkesztőségéhez: 2009. 3. 10.).

A megfelelő olvasási mód kialakításához Tandori Dezső ezen kései leveleit érdemes együtt olvasni az Ács Károlyhoz szólókkal, egymást kiegészítő viszonyban állnak, s miközben ez utóbbiak teljesen megfordítják az anyagi kondicionáltság vonatkozásait, rátalálunk egy súlyosan szép közlésre is, miszerint az otthon metaforája jelöli a publikációs helyet, Újvidék városát: „Megjelenése nem sietős. Persze, öröm, amikor jön. Honort sohasem fogadok el a Hídtól. (Van épp elég hely, ahol még épp a sokkal több lenne a jó.) Ez egy otthon-kapcsolat, nekem, Újvidék” (T. D. levele a *Híd* szerkesztőségéhez: 2009. 3. 10.).

IRODALOM

BÁNYAI János 1969. A kubista képköltés Tandori Dezső költészetében. *Új Symposion*, 53., 28–29.

BÁNYAI János 1970. A megtalált világ. Tandori Dezső költői világképe. *Híd*, 2. (Melléklet), 17–30.

- BÁNYAI János 2014. *Tandori a Hídban*. In Faragó Kornélia (szerk.) *Mozgalom, kultúraformálás, irodalmi gondolkodás*. Forum Könyvkiadó–Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Újvidék–Zenta, 125–129.
- BORI Imre 1967. A legújabb magyar líráról IV. *Híd*, 12., 1370–1379.
- FINTA Gábor 2016. *Ács Károly és a Híd (1965–1975)*. In Uő: *Próbajárat. Válogatott tanulmányok, kritikák*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 248–256.
- KONRÁD György 2003. A város mint műemlék. *Híd*, 11., 1285–1295.
- TANDORI Dezső 1970. Menetrend dícsérete. *Forrás*, 1., 90.
- TANDORI Dezső 1977. „Az idő megállításának képletei”. Ács Károly: Ének füstje, füst éneke: versek és versfordítások: 1945–1975. *Tiszatáj*, (31) 87–89.
- TANDORI Dezső 1999. Töredék Bori Imrének. Régi jeligére. *Híd*, 12., 948–950.
- TANDORI Dezső 2000. *Ósdi Utazósdí*. „Pest” – „Lelle” – „Lipcse” – „London” – „Bécs”. In Uő: *Ködös Iker. Irgalmatlan történetek*. Ab Ovo Kiadó, Budapest, 172–197.

MARKO ČUDIĆ

Márton László kisebbségi konceptiója: *M. L., a gyilkos;* *A mi kis köztársaságunk*

Franz Kafkáról szóló kulcsfontosságú tanulmányukban Gilles Deleuze és Félix Guattari többek között arra is felhívják a figyelmet, hogy a kisebbségi irodalmakban a térszűke folytán minden helyzet rögtön a politikához kötődik (DELEUZE–GUATTARI 2009: 34). Jadranka Cergol kortárs szlovén–olasz teoretikus szerint azonban sohasem lenne szabad szem elől téveszteni azt, hogy „Deleuze és Guattari nem úgy definiálták a kisebbségi irodalmat, mint olyan irodalmat, amelyet egy kisebbség a saját nyelvén alkot, hanem arra az irodalmi termelésre gondoltak, amelyet a kisebbségek a többség nyelvén írnak” (CERGOL 2016: 62).¹ Tény azonban az, hogy bármelyik kisebbségi irodalomról szólunk e kétféle közül, a nyelvi hibridizáció különböző fokairól is beszélhetünk, a kulturális hibridizáció pedig szinte magától értetődő, hiszen mindkét esetben a perifériáról megszólaló szerzőkről van szó.

Mi történik viszont akkor, ha egy olyan szerzőről beszélünk, aki ennek az állandó centrum–periféria-konfliktusvonalnak a másik oldalán áll, vagyis egy látszólag kényelmes *centrális* pozícióból szólal meg, ám teszi ezt úgy, hogy közben érzékeny a kisebbségi lét legkülönbözőbb megnyilvánulásai iránt? Márton László, véleményem szerint, épp ebbe a kategóriába tartozik. Márton, úgy is fogalmazhatunk, többedmagával – itt elsősorban Darvasi Lászlóra lehetne még gondolni – megalapítója az újabb kori magyar irodalomban egy teljesen új műfajnak – az ironikus, tipikusan kelet-közép-európai groteszk, tragikomikummal átszótt psze-

udotörténelmi regénynek, amelyben az állandó félreértések sokszor az abszurdumig felnagyított etnikai és nyelvi kavarodásból származnak, olyan kavarodásból, melyben a többség–kisebbség egyértelműnek látszó relációi elveszítik szilárdnak hitt pozíciójukat.

Ebben a szövegben Márton László komplex kisebbségkonceptiójára két könyv elemzése során szeretnék rámutatni, ám ez persze nem jelenti azt, hogy ez a téma ne hatná át Márton más műveit is, sőt, azt a kijelentést is megkockáztathatnánk, hogy különböző intenzitással ugyan, de az egész eddigi életművét is. Gondoljunk itt a fiatalkori esszéire, az 1989-ben megjelent *Kiválasztottak és elvegyülők – Töprengés a sorsról, amely nem közösség* című írására, amely véleményem szerint eleddig a legintimebb Márton László-vallomás, hiszen saját identitás-traumájának a feldolgozásáról szól. Mártonnak, az akkori, Kádár-kori szokás szerint ugyanis szülei viszonylag későn, 26 éves korában fedték csak fel a legnagyobb családi titkot, azt a tényt, hogy asszimilált zsidó családba született (MÁRTON 1989). Ez természetesen nem volt meglepő szülői gesztus az akkori Magyarországon: sok holokauszt túlélő döntött úgy, egyfajta íratlan szabály szerint, hogy ezt a nagy, (poszt)traumatikus családi titkot csak akkor fedi fel gyermekei előtt, amikor már, meglátásuk szerint, képesek lesznek ezt az információt feldolgozni, szembesülni vele. Ilyetén a zsidó származású magyar baby-boomerek nemzedékének nagy többsége úgy nőtt fel, úgy szocializálódott, abban a (tév)hitben építette ki személyiségét, önzonosságát, hogy a többséghez, a – nevezzük itt úgy – „színmagyarsághoz” tartozik. Márton eme filozofikus esszéje megpróbál szembenézni ezzel a hirtelen megszerzett tudattal. Egy ilyen váratlan felismerésnek talán a legtraumatikusabb aspektusa a teljesen másmilyen perspektíva, amelyből az ember önmagát nézni kezdi: hirtelen rádöbben arra, hogy mindaz, amit addig önmagáról és a saját társadalmon belüli pozíciójáról gondolt, egyszerűen fogalmazva, nem így van, gorombábban fogalmazva pedig tévhit, sőt, egyenesen hazugság. Másképpen szólva, egy stabil többségi pozícióból hirtelen egy olyan rémisztő felismeréssel szembesül, hogy ez nem így van, hanem egy túlélő, majdhogynem titkos közösséghez tartozik. Az, hogy ez az információ ilyen diszkrét, szégyenlős, majdhogynem titkolódzó módon lett előtte feltárva, mint már fiatal fel-

nőttek, csak megerősítheti ezt a váratlanul bekövetkezett személyes, lélektani és társadalmi destabilizációt, ezt a szimbolikus talajvesztést.

Lehetséges, hogy éppen ebből a mély, személyes felismerésből, ebből a privát traumából, ebből a mindaddig kényelmesnek és biztonságosnak tetsző pozíciónak a destabilizációjából fakad az a „kopernikuszi fordulat”, amely arra készítette Mártont, hogy megkérdőjelezze és átértékelje mindazt, amit addig, nevelődési és tanulóéveiben elsajátított. És talán ez az egyik oka annak is, hogy Márton László a szó legtágabb értelmében, a saját ironikus módján empátiát kezdett el érezni a kisebbségi lét legkülönbözőbb megnyilvánulásai iránt. Mint azt már említettük, szinte az egész Márton-életmű adja magát ennek az értelmezésnek, de mielőtt még rátérünk a dolgozatunk címébe foglalt művekre, említsük itt meg csak például az ekfrázison, a (fény)képi emlékezetkultúrán alapuló poszttraumatikus kisregényt, sokak szerint Márton legsikerültebb művét, az *Árnyas főtucát* (MÁRTON 1999), vagy a 2006-ban megjelent *Minerva búvóhelye* című, Batsányi Jánosról szóló (ál)történelmi (esszé)regényt, amelyben nemcsak fordításelméleti kérdéseket vet fel, hanem Batsányi „választott hontalanságának”, illetve szándékolt emigrációba, egy sajátos kisebbségbe való vonulásának döntését is problematizálja (MÁRTON 2006).

A tanulmány címébe foglalt két művet pedig két okból választottam: egyrészt azért, mert érzésem szerint e két mű adja a Márton-féle minoritáskonceptió leggazdagabb palettáját, másfelől pedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy az elsőként tárgyalandót, az *M. L., a gyilkost* (MÁRTON 2012) jómagam fordítottam le szerbre (MARTON 2014).

Az *M. L., a gyilkos* című könyvet műfajilag voltaképpen három hosszabb novellából álló kötetként is tárgyalhatnánk, bár a szerző paratextuális, a cím után zárójelbe tett alcímszerű utalása explicite kimondja, hogy ezek voltaképpen *történetek egy regényből*. Az első, címadó történet feltehetően életrajzi vonatkozású, és a Magyar Néphadseregben való sorkatonai szolgálatot problematizálja egy isten háta mögötti alföldi kasszáryában, valamikor a hetvenes évek vége felé. És itt, rögtön az elején, az alapállásban kiderül egy, a témánk szempontjából rendkívül érdekes, társadalmi réteghez való tartozás által determinált kisebbségi lét, amelynek nézőpontjából az elbeszélő előadja a történetet, vagy írja a memo-

árját. A sorkatonák ugyanis két kategóriára oszlanak. Mindenkinek ugyan 18-19 éves korában be kellett vonulnia, ám az egyetemre előfelvételt nyert fiataloknak csak 11 hónapot, az egyszerű, műveletlen sorkatonáknak ellenben két teljes évet kellett leszolgálniuk. Ezt a röpke 11 hónapot azonban minél emlékezetesebbé kellett tenni, úgymond felejthetetlen, életre szóló élményt kellett belőle kovácsolni (ha a hatalom szemszögéből értelmezzük). A valamilyen élet- és társadalmi perspektívával rendelkező fiatalokat tehát időnként a legvadabb fantáziát is túlszárnyaló megaláztatásoknak kellett kitenni. A szocialista Magyarország haderejében az értelmiségi réteg, akiket egyszerűen csak nyulaknak hívtak/csúfoltak, természetesen egyfajta kisebbség volt, paradox módon nem kis számuktól függetlenül:

Ha megpróbálnám elmagyarázni, miért irigyelték és gyűlölték a kétéves, vagyis két esztendő folyamatosan leszolgáló sorkatonák a nyulakat, akkor azzal kezdeném, hogy a nyulak tizenegy hónap alatt leszereltek, és megkezdhették egyetemi tanulmányaikat, míg a kétéves katonák két évig rohadtak a laktanyában. A nyulakat fölvetették az egyetemre, ahelyett, hogy kőfejtőbe vitték volna őket csákányozni. A nyulak lusták voltak, gyávák voltak, el voltak kényeztetve. A nyulak ügyetlenek voltak, és büdös volt nekik a munka. A nyulak pofátlanok és nagypofájúak és nagyképűek voltak, és azzal dicsekedtek, hogy két érettségijük van, meg hogy háromszor álltak sorba, amikor osztották az értelmi képességeket. [...] A nyúl nappal napfényben mutatja be a laposkúszást az üres ég alatt, éjszaka zseblámpák fényében mutatja be a laposkúszást a vaságyak alatt. Két vaság között érve a nyúl bemondja az összes vasúti megállót Székesfehérvár és Nagykanizsa között. Ha eltéveszti, kezdheti előlről, mármint a kúszást, amely lapos. A nyúl bemutatja, hogy fogkefével tizenkét óra alatt ki lehet fehéríteni a negyedik század hálókörletli folyosóján a kőlapok közötti fugákat. Utána fogat mos ugyanezzel a fogkefével. (Nem önkéntes alapon.) (MÁRTON 2012: 11).

A leendő egyetemi hallgatók megaláztatása azonban nem a kaszárnyában, hanem az őszi mezőgazdasági munkálatok közben éri el tetőfokát, amikor a nyulak kisebb csoportját egy borkombinátba hurcolják ingyen munkaerő gyanánt. Itt a felettesük egy Molnár Lajos nevű (az M. L. iniciálék metatextuális kitételként is értelmezhetőek természetesen, Márton Lászlóra is ismerhetnénk bennük akár) börtönviselt, náluk 5-6 évvel idősebb illető, aki ráadásul azzal hanceg, hogy gyilkosság miatt ült börtönben. Itt, messze a kaszárnyától, messze a – nevezzük ezt úgy – nyilvánosságtól, Molnár addig még (a kaszárnyában) nem látott, személyre szabott megaláztatások sorával rukkol elő. S bár Molnár is bizonyos értelemben egy marginális kisebbség tagja – azért a gyilkosok szerencsére szintén kisebbségben vannak a társadalomban – ebben a történetben, legalábbis az elbeszélő perspektívájából, Molnár a Magyar Népköztársaság metaforájává növi ki magát, s az, ami a leendő egyetemistákkal itt történik, némileg „az életre való felkészülés” egy perverz változataként is felfogható. Itt egyértelművé válik, hogy a (totalitárius) állam célja a fiatal értelmiségiek önbizalmának programszerű aláásása, képletesen szólva az értelmiség, főleg a humán értelmiség gerincének a megroppantása. Márton narrátora finom eszközökkel mutat rá arra, hogy a szocialista társadalomban igazából sohasem történt meg a (háborús) múlttal való szembenézés. Ez a Károly bácsival, egy idős raktárossal való beszélgetésből derül ki leginkább. Az olvasó ugyan megtudja, hogy Károly bácsi annak idején háborús bűnökért ült, de semmiféle megbánást nem érez emiatt, sőt. Egyáltalán nem véletlen, hogy a Bruno Schulz szülőhelyére utaló Drohobicsnál civilek ellen elkövetett atrocitás áldozataira Károly bácsi csak mint *azokra* utal. A narrátor által fanyar humorral előadott Károly bácsi-féle történet mégis vérfagyasztó, és mintha Hannah Arendt hírhedt tézisére, a gonosz banalitására, hétköznapiságára, mindennapi köztünklevőségére (is) utalna. Egy fiatal sorkatona kitaró faggatására ugyanis Károly bácsi mégiscsak kiad valami választ magából:

Bűne – ha ugyan bűnnek tekinthető az ilyesmi – mindössze anynyi volt, hogy a háború alatt, ukrán területen, részt vett három szénapajta felgújtásában. Először is, nem egyedül tette ezt, ha-

nem többedmagával. Másodszor pedig, előljáróinak parancsára tette. Na most tegyük kezünket a szívünkre: a második világháborúban ugyebár több is pusztult, mint ez a három szénapajta. Meg az a széna, ami ott volt bennük. Meg az a hulladék, ami ott feküdt a szénán. Igen, hulladék. Emberi hulladék. Emberi söpredék. Emberi szemét. Csupa szemét ember. Ha ugyan ember. Ekkor megkérdeztem Károly bácsitól: konkrétan kikre gondol? Károly bácsi elégedetten nevetgélt. Hát igen, mi még nagyon fiatalok vagyunk. Mi nem tudhatjuk ezeket a dolgokat. Szóval, akik a három szénapajtában voltak, azok *azok* voltak, és addigra már meghaltak tífuszban. Vagy ha még nem haltak meg, akkor is úgy le voltak gyengülve, hogy két-három napon belül biztosan meghaltak volna. Ez már a tífusz velejárója. Csúnya betegség. Bár az igaz, hogy nem mindegyik volt beteg, mert az egészségeseket is odazárták a tífuszosok mellé. Ezért is kellett deszkákkal beszőgelni mindhárom szénapajta kapuját. Aztán: „Adj neki tüzeckét, ne sajnáld!” Aki meg az ablakon próbált meg kimászni, azt lelőtte a keret. Ilyesmik fordultak elő akkoriban. Kemény egy világ volt (uo. 25).

Az elítélt háborús bűnös, aki leszolgálta büntetését, nyilvánosan hengec a szocialista Magyarország kellős közepén a fiatal magyar sorkatonák előtt saját fasiszta gonosztettével. A még nagyobb morális probléma azonban akkor jelentkezik, amikor Pásztor, egy zsidó származású sorkatona Károly bácsi történetéből ráeszmél arra, hogy a nagyapja nem halt hősi halált Drohobicsnál a fronton, hanem voltaképpen a saját honfitársai, a magyar honvédek gyilkolták meg. Mikor ez után a hirtelen felismerés után Pásztor elpanaszolja ezt Molnárnak, Molnár arra inti, hogy jobb, ha hallgat, és nem törődik az egésszel, hiszen „[a]zóta már úgysis meghalt volna” (uo. 28). Az olvasó Molnár cinikus bűnrelativizációja mögött nyilvánvalóan az akkori állami politikára, az elhallgatáson, a traumák ki nem beszélésén alapuló mindennapokra való utalást fedezheti fel.

De még az efféle felismerések sem vezetnek a sorkatonák lázadásához, nemcsak azért, mert a lázadás csírájában lenne elfojtva a volt ökölvívó,

Molnár Lajos által, hanem annak is köszönhetően, hogy a katonák ma-zochista módon csodálják az elnyomójukat, azonosulnak vele, vagyis az állammal:

Nem voltunk sem ostobák, sem eltompultak. Értelmes emberek voltunk, mihelyt egy-egy pillanatra el tudtunk vonatkoztatni at-tól, hogy nyulak vagyunk. De hát éppen erről van szó: hogy szinte soha nem tudtunk elvonatkoztatni tőle. Tudtuk és tapasztaltuk, hogy az elnyomás rossz dolog, ugyanakkor le voltunk nyűgöz-ve az elnyomótól, hazánktól. Meg voltunk babonázva a Magyar Népköztársaságtól, és attól külön el voltunk büvölve, hogy nem egyszerűen csak „köztársaság”, hanem „nép” is. Sohasem láttam a népet, igazából nem is tudtam, hogy az mi fán terem, de minél kevésbé láttam és tudtam, annál inkább hittem benne (uo. 29).

A kötet második történetében, amely az *Izgalmas romok* címet vise-li, ugyancsak egy specifikusan kisebbségi helyzettel találkozunk: egy négytagú, átlagos magyar (kis)polgári család viszonylag rizikós lépésre szánja rá magát, arra ugyanis, hogy a jugoszláviai polgárháború kellős közepén, 1993-ban autóval (egy fehér Ladával) elindul nyaralni a horvát tengerpartra. A probléma csak az, hogy a gyerekek meg szeretnék nézni a Velebit-hegyen található gyönyörű Királyné útját, amely, ahogy a narrá-tor mondja, a megszállt területeken van. A szerb olvasó ebben könnyen felfedezi a néhai, el nem ismert Szerb Krajina Köztársaság (Република Српска Крајина) területét. A történet közepén az elbeszélő kissé cini-kusan meg is nyugtatja az olvasót, előrebocsátja, hogy a családdal sem-mi rossz nem fog történni. Maga a tény, hogy bizonyára ők az egyetlen magyar (de lehet, hogy az egyetlen külföldi) család is, akik Dalmáciában nyaralnak 1993-ban, méghozzá úgy, hogy „kiruccannak” egy egyolda-lúan kikiáltott, háborús köztársaság területére, ezt a családot nemcsak egyedivé és különccé teszi, hanem, a tömegturizmus koncepciójával ellentétben, kisebbségivé is, valamiképpen az utóbbi időben egyre nép-szerűbb „katasztrófaturizmus” felé sodorva a szereplőket. Az elbeszélő a következőképpen sűríti össze a szereplők kalandvágját, izgalomigényét:

„Megszállt területek! Ennek a kifejezésnek amolyan közel-keleti hangulata van. Egyikük sem járt még a Közel-Keleten, így tehát nem tudhatták, milyen a közel-keleti hangulat, ám ebben a pillanatban úgy érezték: valami ehhez hasonló” (uo. 72). Mindenesetre, egy nem sztenderd turista-típusról és egy szokatlan nyaralásról van itt szó, még akkor is, ha a többi elem – család, gyerekek, tenger – tökéletes klisének tűnhet.

A legkomplexebb kisebbségi koncepciót a kötet harmadik novellája, a *Közepes fogorvos* nyújtja, méghozzá két látszólagos mellékszereplő egymáshoz való viszonyának taglalásában. Egy Magyarországon tanuló vietnámi diák, Bao Dang Cang és jóbarátja, Varjú Dezső komplex viszonyáról van itt szó.

Cang és a többi vietnámi egyetemi hallgató a hetvenes–nyolcvanas évek Magyarországon egy viszonylag tekintélyes számú kisebbséghez, a – nevezzük ezt úgy – „magyarországi vietnámi akadémiai emigrációhoz” tartozik. Ami viszont Cangot megkülönbözteti nemcsak Magyarországon tanuló honfitársaitól, hanem magyar barátai, kollégái többségétől is, az a szinte mesébe illő tehetsége, méghozzá több téren. Ezek közül is irodalmi ismeretei a legkiemelkedőbbek: Cang fejből szavalja kedvenc magyar költője, Ady Endre verseit, eredetiben és hibátlanul, rengeteg magyar lányt elcsábít, kiválóan focizik stb. Valódi sikertörténet, legalábbis Márton ironikus, időnként szarkasztikus narrátorának ábrázolásában.

Ugyanakkor Cang barátja, Varjú Dezső szinte már karikatúrába illően ügyetlen, szerencsétlenkedő, introvertált figura. Van azonban valami, amit ez a fiatalember, úgy látszik, titkol, és ami végül ugyancsak karikatúrisztikus halálát (vagy öngyilkosságát) okozza majd – Varjú ugyanis később visszatér szülőfalujába, ahol részegen belefullad a disznótető vályúba. Ez a titok, amelyet a szövegben sehol explicite nem fejt ki a narrátor, valójában a viszonzatlan – méghozzá homoerotikus – szerelemből fakad, amelyet Varjú a heteroszexuális Cang iránt egyetemi diákévei alatt érez, ám képtelen azt artikulálni, elsősorban saját ügyetlensége, gyámoltalansága folytán. A szövegből azonban implicite az is kiolvasható, hogy ez a szerencsétlenkedés valójában a homoszexualitás stigmatizációjából is fakad az akkori Magyarországon. Mindkét szereplő kisebbségi tehát a

maga módján – Cang egy emigráns etnikai közösség része (nem hagyományos etnikai kisebbség, úgymond), míg Dezső a többségi nemzethez tartozik ugyan etnikailag, ám kisebbségi egy rendkívül fontos személyes vonatkozásban, a szexuális irányultsága folytán.

Hogy a meleg fiatalokkal hogy bántak/bánhattak a hetvenes évek rurális Magyarországon, abba betekintést nyerhetünk a történetnek abban a mellékszálában, amelyben Varjú Dezső egy Isten háta mögötti faluban, Bergezden töltött gyerekkorát ecseteli néhány hatásos vonással a narrátor. Varjú Dezső földműves szülei ugyanis Dezsőnek mint legfiatalabb gyermeküknek a paraszti sorsot szánták, előre eltervezett és fellebbezést nem tűrő módon – a tervük az volt, hogy a gyengécske Dezső nyakába sózzák a nehéz fizikai munkát, abban reménykedve, hogy öregkorukra majd ő gondoskodik róluk. A csendes, félénk és érzékeny, álmodozásra hajlamos fiú azonban a parasztok által különcnek tekintett – lévén nőtlen – falusi tanító hatása alá kerül. A tanító felfedezte Dezsőben a tehetséget, az irodalom, a művészetek iránti fogékonyságot, és szellemi munkára, tehetsége felfedezésére és fejlesztésére ösztönözte:

A tanító felfigyelt a többiekénél érzékenyebb, zárkózott kisfiúra, és foglalkozni kezdett vele. Könyveket adott a kezébe, és elmagyarázta neki, hogy az ember azért jár két lábon, mert igaz ugyan, hogy a föld porában áll, de az ég felé tör. Az embert az tette emberré, hogy kiemelkedett a sárból, amelyből gyúrta őt az Isten. Mindennap elmondta Varjúnak, hogy ki kell emelkedni az adott körülmények közül. Ez volt a jelszava: *légy kiemelkedő!* Kívülről tudta és gyakran idézte Jevgenyij Jevtusenko szovjet költőnek azt a versét, mely szerint kiválónak lenni kötelesség, és közép-szerűnek maradni gyalázat, sőt bűn.² Biztatta Varjút: ne süllyedjen bele a falusi élet nyomorúságába, a tunyaságba és a tudatlanságba. Ne akarjon úgy élni, és főleg *ne akarjon olyan lenni*, mint a szülei (uo. 166–167).

A szülők azonban sejteni kezdik, hogy fiuk, annak ellenére, hogy szorgalmasan teljesíti a rábízott mezőgazdasági munkákat, szellemileg eltávolol-

dott, elrugaskodott tőlük, és továbbtanulási terveket szövöget, a faluból való elköltözést fontolgatja. Ezért Dezső apja bemagyarazza magának, hogy a tanító *egy olyan*, és hogy a fiából is megpróbál *egy olyat* csinálni. Egy kisfiú korábbi tragikus történetén okulva Dezső apja mintha ütlegekkel próbálná megvédeni fiát a társadalmi stigmatizációtól, megtörve saját társadalmi közege kemény, kíméletlenül heteronormatív nyomása alatt:

Márpedig őrá, Varjú Lászlóra nem fognak ujjal mutogatni az emberek! Őrá nem fogják azt mondani, hogy az ő fia *egy olyan!* Akkor inkább legyen döngyűző! Inkább legyen tolvaj! Inkább legyen halott! Igen, legyen halott! Ő, Varjú László ezzel a két kezével fogja megfojtani, még mielőtt *egy olyan* lenne belőle! Szerencsére házon kívül nem beszélt erről a gyanújáról [...] Rágtá, emésztette magát. Emiatt majdnem úgy viselkedett, mintha körültekintő és tapintatos lett volna. Mintha meg akarta volna kímélni a fiát attól, hogy kiközösítsék. Évekkel korábban egy Mézes Gyuszi nevű fiúval történt, hogy a farsangi jelmezbálon virágáros lánynak öltözött, és miközben árulta a rózsát, hagyta magát a fiúktól megcsókolni. Ezek után ráfogták, hogy *buzi köcsög*, és az ilyenkor szokásos kíméletlenséggel lépten-nyomon megszegényítették. Egyszer hátrakötötték a kezét, és belökték egy meszesgödörbe, egyszer pedig bekenték az arcát szarral. Nem sokáig bírta: még a cseresznyefák sem virágzottak el, amikor leugrott a vasúti felüljáróról egy arra haladó mozdony elé (uo. 169).

S bár Dezsőnek, az említett tragikus sorsú kisfiúval ellentétben, sikerül elmennie a faluból, sőt mint az egyik legjobb érettségiző sikeresen beiratkozik a budapesti bölcsészkarra, neki sem sikerül elkerülni az LMBTQ+ személyek szabályszerűen tragikus sorsát (az akkori) Magyarországon. Mondhatni, Márton itt olyan empátiát mutat a szexuális kisebbségek iránt, amelyet heteroszexuális szerzők között ritkán találni, különösen itt, Kelet-Közép-Európában és a Balkánon.

Márton 2015-ben megjelent, *A mi kis köztársaságunk* című regénye fekete humorral átítatott, burleszk krónikáját nyújtja a csupán néhány intenzív hónapig létező Hömpölyzugi Köztársaságnak, amely egy fiktív, Délkelet-Magyarországon kikiáltott (szocialista) mikroköztársaság (volt). „Fővárosa” a szimbolikus nevű Állóvíz, a körzeti főtitkár pedig egy Mátrai nevű elvtárs és klikkje, amely a valaha kisémmizett társadalmi osztályok képviselőiből tevődik össze. S bár a történet teljes mértékben fiktív, Márton László saját történeteit szinte mindig vagy saját tapasztalatra, vagy komoly archívumkutatásra alapozza, és ez itt sincs másképp – a szöveg történelmi alapját a valóban néhány hónapig létező, önmeghatározása szerint, „nyakig szegények köztársasága”, az úgynevezett Vésztői Köztársaság 1944 októberi kikiáltása és 1945 februári bukása közé ékelt története adja. Mátrai alakját Márton a Vésztői Köztársaság vezetője, a kommunista Rábai Imre személye alapján modellírozta.³

Ha kisebbségi kulcsban próbáljuk értelmezni a regényt – bár a kisebbségi szituációk nem annyira meghatározóak és gyakoriak, mint az előzőleg elemzett kötetben – szimbolikus értelemben a regény nyitójelenete szembeötlő. Némileg bizarr módon tudatja velünk ugyanis az elbeszélő, hogy református faluról van szó. A katolikus kisebbség a rombolás által kerül, úgymond, vezető pozícióba, még ha csak néhány napig is: „Városunkban és környékén a katolikusok emberemlékezet óta kisebbségben vannak, és most, miután a magasból a földre bukott, egyszerre csak ijesztően nagynak látszik a katolikusok keresztje” (MÁRTON 2014: 10).

Az etnikai kisebbségeket tekintve a Hömpölyzugi Köztársaság „fővárosában” a szlovák állomásfőnök, Rovarik vesztét szlovák anyanyelvének használata okozza, némi „belső segítségnek” (lásd: besúgásnak) köszönhetően. Rovarik sógora ugyanis szlovákul (az anyanyelvén) értesíti Rovarikot, hogy neki, mármint Rovarik sógorának, kisfia született. A német katonák viszont a szlovák nyelvet (besúgói szuggeszióra) orosz nyelvnek tekintik, és azt hiszik, hogy Rovarik az előrenyomuló Vörös Hadseregnek fed fel (német) hadtitkokat. Ezt a tragikus epizódot – egyébként ezt az egész Márton-regényt lehetne mellékszálak sorozataként is olvasni – a narrátor a rá jellemző szarkasztikus módon értelmezi. A szerencsétlen Rovariknak ugyanis nem volt ideje az irodájába betoppanó Wehrma-

cht-katonáknak elmagyarázni saját, tipikusan közép-európai identitásának komplex (alakulás)történetét. A katonáknak nyilván nincs sok türelmük a nemzeti-nyelvi finomságokra, a kisebbségi diskurzusokra és narratívákra, ezért Rovarik helyett, mintegy mementóként, az elbeszélő szólal meg:

Rovariknak egyrészt a nyelvek közti különbség, másrészt a nyelvrokonság miatt kellett meghalnia. Nem tudott németül, ezért képtelen volt elmagyarázni, hogy nem oroszul, hanem egy másik szláv nyelven, szlovákul beszélt a telefonba, amikor rányitották az ajtót. Azt is el kellett volna magyaráznia, hogy a megye túlsó szélén, ahol ő, Rovarik született és nevelkedett, nagyobb részben szlovákok élnek, akiknek őseit gróf Oppenheim Frigyes telepítette közénk Liptó megyéből a tizennyolcadik század közepén, és hogy ő, Rovarik ezen a nyelven érintkezik a sógorával, tudniillik mindkettejüknek ez az anyanyelvük, és hogy nálunk ez gyakori, megszokott jelenség, hogy tudniillik a mi kis szlovákjaink szlovákul beszélnek egymással, noha magyarul vagy akár németül is érintkezhetnének (uo. 16–17).

A szlovákok persze nem az egyetlen nemzeti kisebbség ebben a miniköztársaságban, amely a regény logikáján belül egyfajta „Magyarország kicsiben”. A romák például a Párizs nevű városrészben élnek: „A mi kis hőmpölyzugi Párizsunkban nincs Eiffel-torony, van viszont egy toronynak is beillő, szokatlanul magas karó, tetején kocsikerékkel, amelyen időnként varjú üldögél (...) A mi Párizsunkra nem jellemző a bohémélet, noha csupa bohém lakik benne, amennyiben a cigányokat bohémnek nevezzük” (uo. 42, 43). Arról azonban, hogy a romák iránti bánásmódban semmi sem fog változni még ebben a deklaratíve egalitáriánus és utópisztikus „nyakig szegények köztársaságában” sem, vagyis, hogy folytatódni fog teljes gőzzel a „strukturális diszkrimináció” (LONČAR 2017: 13), leginkább Mátrainak az elbeszélő által közvetített szavai tanúskodnak. Egy színházi előadás próbája után ugyanis Mátrai megnyugtatta a lakosságot, hogy az előadás után, „helyre fog állni a régi szegregáció” (MÁRTON 2014: 113).

Kiemelt helyet kap a regényben további két magyarországi kisebbség, a német és a zsidó is. A helyi németek a már rég asszimilálódott zsidókkal ellentétben a tömeges névmagyarosítást csak a Wehrmacht-csapatok kivonulása után kérelmezik, ám, mint ahogy a zsidóságnak sem segített a névmagyarosítás és az asszimiláció, úgy a németeken sem fog segíteni a magyar nemzeti korpuszba való hasonló beolvadási kísérlet. Ezt egyértelműen sejteti a narrátor: „Aki azt hiszi, hogy egy fiatal demokráciában fölösleges vagy értelmetlen dolog a névmagyarosítás, az téved. A demokrácia összefér a névmagyarosítással, és nem zárja ki a származáson alapuló diszkriminációt sem. (...) Eddig a zsidókat üldözte a fasizmus, bizonyára helytelenül, most a svábokat üldözi a demokrácia, nyilván helyesen (...) ugyanakkor a magyarországi némettség az egyetlen olyan faji vagy etnikai alapon üldözhető csoport, amely még nincs teljesen ki-fosztva” (uo. 129).

Egy másik részben, az egyik ritka helyen a regényben, amikor a narrátor elfordítja tekintetét a lokális kontextusról, és figyelmét a „magas politika” felé irányítja, arról esik szó, hogy állítólag személyesen Sztálin elvtárs fenyegette meg, zsarolta meg Mátraít azzal, hogy nemcsak felfedi zsidó származását, hanem adott esetben cionistát is csinálhat belőle, hiszen a szovjet vezetőségnek nem lesz nehéz ráfogni jó néhány kommunista magyarra, hogy cionista, amennyiben nem szolgáltatnak nekik be elég büntetni való lokális németet. Ráadásul itt egy nem is annyira finom utalást találhatunk magának Rákosinak a származására, illetve egykori vezetéknevére (ami egyesek szerint Rosenfeld, mások szerint pedig Róth volt) (uo. 183).

S mint ahogy, mint láthattuk, a cigányellenes hangulat sem tűnt, tűnhetett el egyik napról a másikra, ugyanilyen módon az antiszemitizmus sem vesztetett ki még az új, deklaratív kommunista, baloldali, internacionalista hatalom (fél)hivatalos diskurzusából sem. Ez legjobban a regény zárójelenetében látszik, a Hömpölyzugi Köztársaság végső bukása után. Ez az antiszemitizmus természetesen arra a már-már viccbe illő sztereotípiára épül, hogy a zsidók természetüknél fogva kapitalisták és antiproletárok: „Alma nem esik messze a fájától, vér nem válik vízzé. Zsidók már nincsenek, zsidó tulajdonságok még mindig vannak. Gyö-

kerestől tépi ki a zsidó tulajdonságokat a Magyar Kommunista Párt!” (uo. 390). Itt is az az érzése támad(hat) az olvasónak, hogy Márton László, a regény narrátora mögé álcázva magát, a mindenkori magyar hatalom kisebbségek iránti viszonyulását mutatja be, leleplezve azt a diszkriminációt, amellyel a magyarországi kisebbségek sokszor ma is szembesülnek (ha a Hömpölyzugi Köztársaságot, ismétlem, mint egész Magyarország egyfajta parodisztikus allegóriájaként értelmezzük).

Már az így felvázolt novella- és regényfabulák minoritásokra vonatkozó részletei alapján is kitűnhet, hogy Márton László, szembesülve saját eredetének traumájával, kiépített egyfajta speciális empátiát a kisebbségi léthelyzetben élők, a margóra szorultak, az elnyomottak iránt. Idővel viszont rájöhettek arra, hogy ezt az empátiát egy ironikus távolságtartással, sőt, nemegyszer nyílt paródia és satíra formájában a legcélszerűbb bemutatni. Talán úgy is lehetne fogalmazni, hogy a híres adorniái kérdésre Márton prózája úgy ad pozitív választ, hogy – legalábbis eddigi életművének egy jelentős szeletében – ezt a burleszk, humorisztikus-parodisztikus-szatirikus hangnemet üti meg. És talán éppen ebben a minőségében rejlik ennek a prózának a tragikussága, alapvető, egzisztenciális komolysága is. A tétjei pedig, mint a felvázoltak alapján talán látható volt, nem is olyan kicsik.

KIADÁSOK

MÁRTON László 1989. *Kiválasztottak és elvegyülők. Töprengés a sorsról, amely nem közösség.*

Magvető Kiadó, Budapest

MÁRTON László 1999. *Árnyas főutca.* Jelenkor Kiadó, Pécs

MÁRTON László 2006. *Minerva búvóhelye.* Jelenkor Kiadó, Pécs

MÁRTON László 2012. *M. L., a gyilkos (Történetek egy regényből).* Kalligram, Pozsony

MÁRTON László 2014. *A mi kis köztársaságunk.* Kalligram, Budapest

MARTON, Laslo 2014. *Ubica L. M. (pripovesti iz jednog romana).* S mađarskog preveo Marko Čudić. Levo krilo, Beograd

IRODALOM

CERGOL, Jadranka 2016. Some Typological Features of 'Minority' Literature: The Case of the Slovenian and Italian Minorities. *L'Analisi Linguistica e Letteraria*, anno XXIV, nr. 1. Università Cattolica del Sacro Cuore, Facoltà di Scienze Linguistiche e Letterature Straniere, Milano, pp. 61–76.

DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix 2009. *Kafka. A kisebbségi irodalomért*. Fordította Karácsonyi Judit. Qadmon Kiadó, Budapest

HUTVÁGNER Éva 2015. *Az utópia után*. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2015/XXIV.-evf.-2015.-januar/Az-utopia-utan-Marton-Laszlo-A-mi-kis-koeztarsasagunk-cimu-regenyrol> (2021. május 28.)

LONČAR, Jelena 2017. *Constructing Minority Representation: Empirical-Theoretical Study*. PhD Thesis. University of York, York

JEGYZETEK

¹ Az angol nyelvű idézetek magyar fordításai az enyéme (a szerző – M. Č.).

² Ennek az elbeszélésnek a címe – *Közepes fogorvos* – konkrétan arra vonatkozik, hogy az egyik szereplő apja azzal a magyarázattal beszéli le fiát költői ábrándjairól, miszerint jobb közepes fogorvosnak lenni, mint (jó) költőnek, hiszen egyetlenegy igazán jó költő létezett csak, méghozzá, az említett apa szerint, Horatius. Ebből a szempontból ez a kitétel egyfajta finoman adagolt ellenpontozása is az említett (kispolgári) világértelmezésnek.

³ Azokról a reális történelmi tényekről, amelyek Márton regénye alapjául szolgáltak, illetve a regényszereplők és történelmi személyek közötti párhuzamokról, ld. bővebben Hutvágner Éva kritikájában: <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2015/XXIV.-evf.-2015.-januar/Az-utopia-utan-Marton-Laszlo-A-mi-kis-koeztarsasagunk-cimu-regenyrol>

KAPPANYOS ANDRÁS

Rémusz bácsi, avagy a mások rasszizmusa

A rasszizmusról azért különösen nehéz beszélni, mert a szó mást és mást jelent a különféle kontextusokban. Civilizált ember józan állapotban gyakorlatilag sohasem vallja magát rasszistának, de a felfokozott érzelmi állapotú tömeget (például a futball-lelátókon) gyakran éppen a közösen kinyilvánított rasszizmus (a kollektív transzgresszió) kovácsolja egységes identitástömbbé, és az európai kultúrkör magukat a felvilágosodás örököseinek valló politikusai is fenntartás nélkül mozgósítják ezt a rejtett erőforrást, ha érdekük úgy kívánja. A rasszizmus voltaképpen az antropológiai barát–idegen felismerőrendszer maradéka, amelynek az írott történelem kezdetén még komoly evolúciós hozadéka lehetett, később azonban, a soklépcsős társadalmi hierarchiák kiépülésével lényegében beépült a státuszfaktorok közé. Mai viszonyaink között a helyzetet tovább bonyolítja, hogy egyes rasszrelációként kezelt konfliktusokban az elválasztó tényező valójában teljes egészében kulturális és habituális: a szembenálló csoportok közötti semmiféle szignifikáns fiziológiai különbség nem fedezhető fel. Más relációkban, ahol a fiziológiai különbségek szembeötlők, a konfliktus tétjévé éppen az válhat, hogy a többség ismerje el és tartsa tiszteletben a fiziológiai különbözőséghez kapcsolódó sajátos kulturális-habituális formációkat.

A rasszizmus látszólag kevésbé ártalmas formáival – például a rasszista sztereotípiákra épülő viccekkel – hétköznapjainkban gyakran éppen a bizalomépítés sajátos eszközeként találkozhatunk: a személyiség e mélyebb rétegének performatív feltárása olyasféle gesztus, mint emberszabású rokonainknál a kurkászás felajánlása, és visszautasítása is éppolyan

nehéz. A közösen vállalt enyhe rasszizmus (s hasonlóképpen: homofóbia, mizogünia) afféle mentális vérszerződés, amely Kelet-Európában, a szocialista hiánygazdaság e kései romjain adott esetben azt biztosíthatja, hogy ne kapjunk mócsingos húst, ne csapjon be a taxis, vagy ne eresszen le a gumiabroncsunk.

A rasszizmus általános abjekt-jellege és emellett a személyes érintettség kiküszöbölhetetlensége oda vezet, hogy a rasszizmusról jószerevével csak mások vonatkozásában tudunk beszélni: olyan rasszizmus-relációkról tudunk ítéletet mondani, amelyekhez nincs közvetlen közünk. Ez különösen kapóra jött a fiatal Szovjetunió, majd a későbbi szatellitállamok számára, hiszen a fő riválisnak, az Egyesült Államoknak még napjainkra sem sikerült megszabadulnia a faji szegregáció és elnyomás bizonyos (egyértelműen a rabszolgaság intézményéből eredeztethető) formáitól, amelyek az európai kultúrkör más részein már évszázadokkal korábban kiestek a kulturális emlékezetből. A keleti blokk fennállása során voltaképpen bármilyen felmerülő morális kritikával szemben bevethető volt az a végső érv, hogy „Amerikában meg verik a négereket” – és számos hasonló retorikai fordulattól eltérően ezt nem lehetett egy egyszerű cáfolattal félresöpörni. Az alábbiakban a harmincas évek Szovjetuniójából és a hatvanas évek Magyarországról mutatok be egy-egy példát.

1.

Az első példa a szovjet filmgyártás első évtizedeinek legnagyobb sikere, Grigorij Alekszandrov 1936-os *Cirkusz* című munkája. Alekszandrov Eisenstein tanítványaként és egykori asszisztenseként már nagyon sokat tudott a filmezésről, de ennél a zenés komédiánál Chaplin volt a legfőbb mintája, aki 1928-as, szintén *Cirkusz* című filmjében, majd az 1931-es *Nagyvárosi fényekben* sikeresen ötvözte a bohózatot és a melodramát. A szovjet rendező egy néma Chaplin-hasonmás szerepeltetésével és az utóbbi film nyitójelenetének (szoboravatás: a lepel alatt a szobor ölében alszik a csavargó) újrajátszásával is lerója tiszteletét. (Chaplin Szovjetunió-beli fogadtatásáról lásd: HATHERLEY 2016) A történet Ilf és Petrov színpadi komédiáján alapul, a forgatókönyv írásába Petrov bátyját, Kata-

jevet is bevonták, de végül összevesztek a rendezővel, aki Iszaak Babelt kérte fel a munka befejezésére. (A filmmel kapcsolatos információk fő forrása: SALYS 2009) A történet főszereplője Marion Dixon amerikai énekes-táncos-artista, akit Alekszandrov felesége és a korszak legnagyobb orosz filmcsillaga, Ljubov Popova alakít. Marionnak azért kellett elhagynia hazáját, mert egy fekete férfival folytatott kapcsolatból született gyermeke (a nyitójelenetben láthatjuk, amint a lincselésre kész tömeg üldözi). A kisfiú létezését a Szovjetunióba érkezve is titokban tartja, attól félve, hogy itt is kitaszítás várná rájuk. Impresszáriója, a gonosz Franz von Kneishitz (aki a korszak külpolitikai viszonyait tükrözve német nemzeti-ségű) ezzel a titokkal zsarolja, így tartja hatalmában, és minden eszközzel igyekszik megzavarni a tiszta szívű szovjet emberekkel szövődő barátságait, melyek közül az egyik szerelemmé alakul. A film csúcspontján Kneishitz leleplezi Marion titkát a cirkusz művészei és közönsége előtt, mire a nő összeomlik, ám mindketten döbbenet tapasztalják, hogy a „fajgyalázást” (az intrikus a „расовое преступление” kifejezést használja) a tömeg nem ítéli el, hanem védelmébe veszi a gyermeket. Kneishitz megszegyenülten távozik, a hősnő pedig a záróképben megvilágosulttan masírozik Dunajevszkij híres indulójának dallamára a május 1-jei felvonuláson.

Hogy a film ma is élvezhető, abban komoly szerepet játszik, hogy Marion gyermekét egy valódi hároméves félvér kisfiú játssza, teljes személyiséggel, sőt, mondhatni, karizmával. Az akkori sztenderdek szerint megoldhatták volna ezt egy bábuval, vagy (ami ma még kínosabb lenne) egy befestett arcú gyermekkel. Alekszandrov szerencsére rátalált James Lloydvics Pattersonra, azaz Jimmyre (a filmben is a saját keresztnévét viseli). A film egy bohózati jelenetben fel is hívja a figyelmet a kisfiú valódi feketeségére: egy szöktetési szcénában az egyik segítőnek nincs előzetes tudomása Jimmy bőrszínéről, és megpróbálja megtisztogatni, abban a hiszemben, hogy útközben piszkolódott össze. Hogy a valódi Jimmy valóban a rendező rendelkezésére állt, az áttételesen a film állítását bizonyítja: a harmincas évek Szovjetuniója ebben a tekintetben befogadóbb hely volt, mint a korabeli Egyesült Államok. Valódi édesapja, Lloyd Patterson – fekete amerikai filmes és színházi szakemberek egy csoportjá-

val – a húszas évek elején érkezett Oroszországba, és rövidesen Meyerhold társulatánál tervezhetett díszleteket, amihez hasonló lehetőséghez Amerikában valóban nem juthatott volna. Egy ukrán kolléganőjét, Vera Aralovát vette feleségül, s 1933-ban megszületett a fiuk, Jimmy. Lloyd Patterson a háború alatt angol nyelvű rádióbemondóként dolgozott; 1942-ben, Moszkva ostroma során vesztette életét.

A film nagyjelenetében a cirkusz közönsége, amely a Szovjetunió népeit reprezentálja, kézzől kézre adja Jimmyt, miközben altatódalt énekelnek neki, mindenki a saját nyelvén. A dalt egy orosz munkásasszony kezdi el, majd a kislfiút és a dallamot átadja egy hímmzett inges ukrán férfinak. Ezután egy közép-ázsiaiak tűnő tengerész következik (minden bizonynyal üzbégül énekel, de ezt a kortárs szovjet nézők többsége sem tudhatta biztosan), tőle egy jellegzetes bajszú és arcélú grúz férfi veszi át a feladatot. Az ötödik énekes megjelenését ma *cameónak* neveznénk: ő Solomon Mikhoels, a Moszkvai Zsidó Nemzeti Színház igazgatója, országosan ismert drámai színész, aki jiddis nyelven folytatja az altatódalt. Ezután egy fehér pilótaegyenruhát viselő fekete férfi következik tökéletes oroszszággal, majd Ludvig, a cirkuszigazgató zárja a sort.

Képet kaphatunk tehát a Szovjetunió népeinek boldog együttműködéséről. A sort természetesen az orosz nép leánya kezdi, s mellette mintegy *pars pro toto* jelennek meg a kelet-európai, a közép-ázsiai, valamint a kaukázusi népek (a balti országok ekkor még nem részei a Szovjetuniónak), végül kiemelten a zsidók és a befogadott üldözöttek. Az utóbbi kettő nyilvánvaló fricska a náci Németországnak és a mind prominensebb antiszemitizmusnak. A népek és régiók reprezentációja azonban nem egyforma szerkezetű. A közép-ázsiaiak tűnő férfit Lev Naumovics Szverdlin, a korábban Mejerhold és Vahtangov keze alatt dolgozó, évekig a moszkvai Üzbég Intézetben oktató, majd később három Sztálin-díjjal jutalmazott színész alakítja, aki Asztrahányban, zsidó családban született. Alekszandrov tehát súlyt helyez rá, hogy akit feketének akar láttatni, az valóban fekete legyen (a pilótát Robert Ross alakítja), de az üzbégység reprezentációjához nem tartja szükségesnek a valódi üzbég származást. A Szovjetunió zsidó polgárának megjelenítésére pedig nem egyszerűen egy zsidó személyt választ, hanem a zsidó közösség egy

közismert reprezentánsát, talán az egész ország leghíresebb, vállaltan és hangsúlyozottan zsidó polgárát, olyan valakit, akit a közönsége éppen zsidóként ismer.

Nem kétséges, hogy Alekszandrov minden népcsoportot a legteljesebb respektussal igyekezett ábrázolni, de az eltérő konstellációk miatt ez eltérő módszereket kívánt. A közép-ázsiaiakat lehetséges volt pusztán a nyelv és a kontextus révén reprezentálni, mintegy színészileg eljátszani. Ugyanez a feketékkel már nem lett volna kivitelezhető: egyrészt a saját kultúrára utaló reprezentatív nyelv az amerikai angol lett volna, ami gyengítette volna a film befogadó (de egyoldalú) üzenetét; másrészt a *blackface* használata a harmincas években már Amerikában is kezdett kikopni a használatból (erre rövidesen visszatérünk); harmadrészt értelmetlen is lett volna ezt imitálni, hiszen a fekete férfi szerepeltetése a befogadást valós tényként demonstrálja: a pilótaegyenruhát viselő Robert Ross ugyan a valóságban nem pilóta volt, hanem színész és edző, de tényleg ő volt a Szovjetunió első fekete bőrű állampolgára. Az általa megjelenített pilóta személyében olyan kiteljesedett szovjet embert láthatunk, aki minden tekintetben asszimilálódott, egyedül a bőrszíne maradt a régi, ezt azonban elnézi neki a nagyszerű közösség. A zsidó énekesnél a külön kultúrára utaló nyelv adott volt, de a külső jegyek (illetve a rájuk vonatkozó sztereotípiák) hangsúlyozása antiszemita felhangot adhatott volna a jelenetnek, a viseleti szokások kiemelése pedig óhatatlanul vallási képzeteket hozott volna játékba. Ezért dönthetett úgy a rendező, hogy olyan embert kér fel a szerepre, aki *személyében* vívta ki azt a respektust, amelyet a film a népekre (etnikumokra) vonatkozóan kívánt közvetíteni.

A bemutatott idillt jó néhány tény árnyalja (vö. TAYLOR 1996). A legnyilvánvalóbb az, hogy a következő évben, 1937-ben sor került az első teljes etnikai csoport, a koreaiak erőszakos áttelepítésére a Szovjetunióon belül, s ezt számos hasonló akció követte, legismertebb a krími tatárok története. A film alkotói közül két szereplő további sorsa mutatkozik különösen tanulságosnak. Solomon Mikhoels a háború éveiben a Zsidó Antifasiszta Bizottság elnöke lett, ebben a minőségében sokfelé utazott, és a szórvány zsidóság adományaiból jelentős anyagi támogatást szerzett a

Nagy Honvédő Háborúhoz. A háborút követő években a Bizottság nemzetközi kapcsolatai révén a holokauszt dokumentálásán kezdett dolgozni, ami szembement a sztálini elképzelésekkel. Mikhoels túl ismert volt ahhoz, hogy elítéljék vagy internálják, ezért 1948-ban meggyilkolták, halálát balesetnek álcázták, és állami temetést adtak neki. Később a Bizottság tagjait letartóztatták, és 1952. augusztus 12-én túlnyomó többségüket kivégezték („a meggyilkolt költők éjszakája”), rehabilitációjukra csak 1988-ban került sor. Ennek az állítólagos összeesküvésnek a folytatása lett volna a zsidó orvosok pere, amelyben Mikhoels unokatestvére (Sztálin egyik orvosa) is célszemély volt, s amelynek lefolytatását csak a diktátor halála akadályozta meg. Sztálin legkedvesebb filmjeként tartotta számon a *Cirkuszt*, de Mikhoels jelenetét az antiszemita kampány idején kivágatta, és a teljes kópiákat csak a halála után lehetett újra vetíteni. A kis Jimmy olyasféle pályát kezdett, mint a filmben neki éneklő fekete pilóta: a haditengerészet tisztje lett, tengeralattjárón szolgált (gyaníthatjuk, hogy karrierdöntéseit nem egyedül hozta). A hatvanas években verseket kezdett írni, majd leszerelt és teljesen az irodalomnak szentelte magát. Gyakran olvasott fel vendégként filmbeli anyja, Ljubov Popova koncertjein. A kilencvenes évek elején azonban úgy érezhette, hogy a Szovjetunió felbomlásával az addigi biztonságérzete is elvész, ezért – valódi anyja, Vera Aralova társaságában – az Egyesült Államokba költözött. Jelenleg 88 éves, Washingtonban él.

2.

Jimmy Patterson 1936-ban megóvta Alekszandrovot attól, hogy a fekete arcfestés, azaz a *blackface* kínos gyakorlatához folyamodjék (vö. HOLMGREN 2007). A *blackface* egy 19. századi amerikai népszórakoztató műfaj, a *minstrel show* öröksége, amelyben többnyire feketére maszkírozott fehér előadók mulattatták a közönséget dalokkal, táncokkal, jelenetekkel és mutatványokkal, rendszerint a feketék állítólagos (sztereotipizált) negatív tulajdonságaira építve. A *blackface* mai szemmel azért látszik egyértelműen rasszista mozzanatnak, mert egyetlen, megváltoztathatatlan, ugyanakkor szembeötlő fiziológiai tulajdonságot ragad meg (azt

is karikatúrisztikusan), és erre fűzi fel az előítéletek egész sorát, miközben a reprezentációból kiiktatja a reprezentált csoport minden valós történelmi és szociális meghatározottságát, azaz lényegében dehumanizálja őket.

Amikor 1967-ben a Magyar Televízió elkészítette a *Rémusz bácsi meséi* című sorozatot, a legjobb szándék mellett sem sikerült kikerülniük ezt a csapdát. Remus bácsi alakját Joel Chandler Harris találta ki az amerikai polgárháború utáni megbékélés éveiben (a figura születése 1880-ra tehető, vö. HARRIS 1880). Harris munkássága etnográfiai szempontból jelentős, hiszen a déli ültetvények fekete folklórkincsét gyűjti össze. Maguk az állatmesék autentikusak és politikai korrektség szempontjából feddhetetlenek. A kerettörténet, Rémusz bácsi figurája és egyes megnyilvánulásai azonban meglehetősen ellentmondásosak. Az idős férfi volt rabszolga, aki a régi rend iránt nosztalgiát, egykori gazdái iránt pedig elkötelezett odaadást érez. Egy alkalommal még a polgárháborúban is fegyvert fogott, mégpedig (természetesen) a déli oldalon. Az egyik – a magyar feldolgozásból kihagyott – történetben (*XXXIII. Why the Negro is Black*) a kislány meglepve veszi észre, hogy Rémusz bácsi tenyere fehér, mire az öreg ismerteti az erről szóló legendát: egykor mindenki fekete volt, de aztán találtak egy tavat, amely lemosta a feketeséget; ám a későn érkezőknek már nem jutott elég víz, így nekik csak a talpuk és a tenyerük fehéredett ki. A történet nemcsak azt implikálja, hogy a feketék lassúak, lusták és ügyetlenek, hanem azt is, hogy fehérnek lenni objektíve, esszenciálisan jobb, mint feketének: hogy a feketék is fehérek szeretnének lenni. Harris a főszereplője megszólalásait kiejtéskövető módon jegyzi le („I seed Brer B’ar yistdiddy, „sez Brer Fox, sezee.”) Ez a módszer eredményezhet fontos nyelvtörténeti és dialektológiai adatokat, mégis inkább atyáskodó pedantéria érződik belőle. (Élőbeszédben magyarul többé-kevésbé mindenki azt mondja, hogy „aszongya”, de ha ezt így is írjuk le, azzal célzatosan jellemezzük is a beszélőt.) Az előszóban Harris tisztelettel nyilatkozik Harriet Beecher Stowe-ról, művét meglehetősen részrehajló értelmezéssel „a Délen egykor létezett rabszolgaság csodás védőbeszédének” nevezve („wonderful defense of slavery as it existed in the South” – *Introduction*).

A válogatott mesék magyar verzióját Vázsonyi Endre, a Móra Kiadó akkori vezetője 1963-ban tette közzé Reich Károly rajzaival (HARRIS–VÁZSONYI 1963). A későbbi – részben ma is kapható – kiadások többnyire a fordító-átdolgozó szerzői neve alatt jelentek meg, Harris mesegyűjteményét csak forrásként említve. Vázsonyi természetesen nem tér ki a rabszolgaság és a polgárháború témáira, az állatmeséket statikus vidéki idillbe ágyazza, ahol a kislíú otthona közelében él a joviális, mesemondó „öreg néger”. Annyit azonban az olvasó tudtára ad, hogy „Apa, Anya és a Kislíú Amerikában élt – délen, ahol hosszú és meleg a nyár” (*Rémusz bácsi és a kislíú*).

A négy évvel később, Nagy György rendezésében készített tévés mesesorozat nyilvánvalóan Vázsonyi könyvére épül, de nem tünteti fel a nevét – minden bizonnyal azért, mert a szerző-fordító időközben Amerikába távozott (Bloomingtonban, az Indiana Egyetemen tanított), és ilyenformán disszidensnek számított. A sorozat részeiben tehát az eredeti szerző nevét írják ki, azt azonban elmulasztják közölni, hogy mindez Amerikában történik. A nyitó jelenetben egy magyar kislíút látunk, Scheuring Zsoltot, aki egy furcsán archaizáló díszletkonyhában magyar anyukáját, Örkény Évát kéri, hogy meséljen neki. Az anyuka átküldi a szomszédba, Rémusz bácsihoz. Az ismerős alföldi tájban, melyet később meg is mutatnak a készítő, az egyszerű, de takaros és makulátlanul tiszta házikóban ott várja őt az érthetetlen módon matt feketére festett Horváth Jenő.

Az azonosulás felszínességét sok egyéb mellett az is mutatja, hogy a színész tenyerét is befestették. Az 1967-es Magyarországon nemcsak a potenciális nézők, hanem vélhetőleg a műsor készítői sem láttak közelről valódi fekete embert, de ezt nem is tekintették lényegesnek, az eredeti szöveg kulturális telítettségét felmérni sem próbálták. Azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy előállítsanak egy darab „öreg négert”, és ezt éppen így vélték megoldani. Szimbolikus és szó szerinti értelemben is kizárólag a felszín érdekelte őket. Azt a tanulságot akarták talán felmutatni, hogy a feketék éppen olyanok, mint mi – ami egy sokkal absztraktabb, antropológiai és metafizikai szinten nyilván igaz, de ezen a szinten nem. A makulátlan házban frissen vasalt ingjében és kantáros munkásnadrágjában olyan Rémusz bácsi áll elénk, aki elszakadt a szerzőjétől, majd a fordítójától is, elszakadt amerikaiásától, déliségétől, afrikai és rabszolgamúlt-

jától, a polgárháborújától, összetett és alakulóban lévő identitásától, a hibás angolsággként beállított sajátos dialektusától, sőt a normatívként elképzelt angoljától is. Akár Lajos bácsinak is hívhatnák, tökéletesen aszszimilálódott, éppen mint a fekete szovjet pilóta a filmben. A feketesége maradt az egyetlen attribútuma, amit idegennek látunk, ami felé esetleg *nekünk* kéne tenni egy tétova lépést. De az ő esetében – szemben a pilótával – még ez is lemosható. A pilótát játszó színész történeti háttérében legalább egy tengeri utazás és egy megtanult nyelv kalandja felsejlik, Rémusz bácsi háttérében csupán egy tégely matt fekete festék.

A tanulság kedvéért ez esetben is érdemes áttekinteni a személyes történetek folytatását. Horváth Jenő (1910–1968) kevéssel a sorozat bemutatása után elhunyt, de életműve látszólag folytatódik, mivel az utókor számára már-már kibogozhatatlanul összekeveredett egy másik, fiatalabb Horváth Jenőével (1921–1994), aki a Szegedi Nemzeti Színház színész–rendezőjeként 1956-ban a városi Forradalmi Bizottság titkára lett, ezért három és fél évet börtönben töltött, majd 1970-től sikerült fokozatosan visszaverelkednie magát a szakmába és a nyilvánosság elé. A névhez kapcsolódó filmszerepek így viszonylag egyenletesen követik egymást 1948-tól egészen 1991-ig, de ez valójában két életmű véletlen összekopírozása. A Wikipédia a fiatalabb Horváth Jenőnek tulajdonítja például az 1959-es *Szegény gazdagok* egyik szerepét, amelyet más irányú elfoglaltsága miatt semmiképpen sem tudott volna elvállalni. (A kérdés tisztázásáért itt mondok köszönetet Horváth Péter írónak, a fiatalabb Horváth Jenő fiának. A kézirat leadásakor a Wikipédián továbbra is összekevert adatok szerepelnek, a Port.hu egy harmadik, 1881-től 1931-ig élt, azonos nevű színésszel visszamenőleg is kiterjeszti a kontinuitást, és még az OSZMI adattárában is mutatkozik némi bizonytalanság.)

Ne gondoljuk azonban, hogy minden identitástörténet rosszul végződik. Az egykori kisleány, Scheuring Zsolt például nem lett színész, de nem ment el az igazi Amerikába sem, hanem sikeres fogorvosi praxist folytatott Pestlőrincen, míg egy csuklósérülés miatt ezt fel kellett adnia. Jelenleg is az egészségügyben dolgozik, két unokája van (PÁHY 2020). Aki nem hiszi, járjon utána.

Ez a két példa olyasféle tanulságot tár elénk, hogy identitástörténetekkel nem érdemes felszínesen foglalkozni: az egyetlen attribútumra épített („skin-deep”) identitás szükségszerűen hazugság, vagy legalábbis félreértés. Az ilyen mintázatokra épülő kulturális transferek legfeljebb az idegenség eltűrésére idomíthatnak, ami jobb esetben a reflexszerű megszokás, rosszabb esetben a kiprovokált xenofób reakciók felé billentheti a közfelfogást, de minden tekintetben távol áll a megértéstől, a másik igazságának elfogadásától. Sajnos még egy olyan rezignált közhellyel sem nyugtathatjuk magunkat, hogy „van még mit tanulnunk”. A fenti példák azt mutatják, hogy adott esetben a kérdést a harmincas évek Szovjetuniójában jobban kezelték, mint harminc évvel később és néhány ezer kilométerrel nyugatabbra: egyenletes fejlődésről, következetesen előre haladó megértésről aligha beszélhetünk. Bár a modernség lényegét alkotó emancipációs folyamatok a megfogalmazott igények tekintetében folyamatos előrehaladást mutatnak, ezek széleskörű elfogadtatásáról ugyanezt nemigen lehet elmondani. Amíg a rasszizmus (továbbá homofóbia, mizogünia, szegényellenesség stb.) antropológiai receptorai fennmaradnak, addig újra és újra szembe kell néznünk azokkal az ideológémmákkal, amelyek ezeket a kirekesztő indulatokat próbálják különféle kódnevek alatt szalonképessé tenni, a közgondolkodásba visszavezetni, és saját céljaikra fordítani. Ha a képmutatás múltbeli mechanizmusainak feltárásával megértjük ezeket a műveleteket, abból a jelenkori képmutatás ellen is érveket építhetünk.

IRODALOM

- HARRIS, Joel Chandler 1881. *Uncle Remus: His Songs and His Sayings*. D. Appleton, New York. (A tanulmányhoz a *Gutenberg Project* online verzióját használtam.)
- HARRIS, Joel Chandler–VÁZSONYI Endre 1963. *Rémusz bácsi meséi*. Móra, Budapest
- HATHERLEY, Owen 2016. *The Chaplin Machine: Slapstick, Fordism and the International Communist Avant-Garde*. Pluto Press, London
- HOLMGREN, Beth 2007. "The Blue Angel" and Blackface: Redeeming Entertainment in Aleksandrov's "Circus". *The Russian Review*, Vol. 66, No. 1 (Jan., 2007), 5–22.
- PÁHY Anna 2020. „Próbáltam alkudozni a sorssal, de nem ment." *Meglepetés*, július 9., 16–17.
- SALYS, Rimgaila 2009. *The Musical Comedy Films of Grigorii Aleksandrov: Laughing Matters*. The University of Chicago Press, Chicago

TAYLOR, Richard 1996. The Illusion of Happiness and the Happiness of Illusion: Grigorii Aleksandrov's "The Circus". *The Slavonic and East European Review*, Vol. 74, No. 4 (Oct., 1996), 601–620.

BARÁTH TIBOR

Szerepjátzás felsőfokon

Kiss Judit Ágnes: *Szlamom*. Kalligram, Budapest, 2021

Számomra már a 2014-ben megjelent *Négyszög* líra és dráma határán egyensúlyozó alkotásait olvasva világossá vált, hogy Kiss Judit Ágnes szívesen és professzionális módon ölt magára különböző maszkokat. A *Szlamom* szövegeinek többségéről szintén elmondható, hogy bennük a szerző hitelesen, pontosan és nagy emberismerettel (!) rajzolja meg az eltérő személyiségtípusok képviselőit. Hasonlóan a korábbi kötetek témáihoz, elsősorban a nőiség, a női vágyak és traumák, a kétszínű vagy éppen színtelenné vált, kiüresedett kapcsolatok kerülnek előtérbe, és mindezekről a rá jellemző, évekig csiszolt modalitásban ad számot. Nem köntörfalaz, nem idealizál, hanem gúnyosan és gyanakvóan tekint a happy end lehetőségére. Lírai magatartásának összefoglalását jeleníti meg (emellett a szerzői énnel való azonosítást figurázza ki) az első, *Születésnapom* című vers, mellyel összeolvasva a keretet adó *Zárszót*, összegzést kapunk, milyen kulcsszavak mentén és milyen hangoltságban olvashatók a versek. Mulandóság, eltűnő szerelem, a haza torzója, közöny, tűrés és Istenben való bizalom: önmagáért áll ki a kötet, és nem adja alább a közel tökéletesnél. Sőt, József Attila-i daccal áll szembe minden előítéllettel: „Leírta, hogy fasz? Mi van itt? / Mi lesz, ha még ez is tanít? / Az is- / tenit!« // Ki vágyna bár, azér' se kúr, / nem védett meg az érsek úr, / azér' / se kár”.

A szerepvershagyomány felélesztésének kitűnő példája a második ciklus, a *Bujdosó kuruc nótáiból*, amely jócskán merít Ady költészettechnikai eljárásaiból és abból a jelentésmezőből, melyet a nyugatos költő számára a „kuruc” szó lefedett. A Kiss Judit Ágnes által alkalmazott lírai én egy jel-

legzetes alak nevében és hangján szólal meg, majd tovább jut: beleélve magát a szerepbe, egyre inkább saját sorskérdései (pontosabban a magyar közösség aktuális problémái) kerülnek előtérbe. A „kuruco” elvéte sem kapnak valódi szerepet, a szabadság jelképeiként kell tekintenünk rájuk, akik a politikai élet és közbeszéd perifériájára taszítva is lázadoznak és őrzik a függetlenségüket, ezzel párhuzamosan pedig magyarságukat. Valóban Ady „kurucai” élednek fel a versekben, mert ők a mai (mindenkori) magyar társadalommal azonosítódnak: ők még mi vagyunk. Kiss Judit Ágnes egy pillanatra sem engedi át a szövegek feletti uralmat az ideológiáknak, erős társadalomkritikával él, de mindvégig érezni, hogy a költő aggodalmainak adott hangot – sőt, Adyval ellentétben néhol még arra is képes, hogy rövid, keserű nevetésre késztesen. Mert például lovas nemzet vagyunk, mégis mindenhová gyalog megyünk: a vonat meg sem jön, vagy pénzünk nincs rá. Gúny és metsző ironia hatja át a tüéles kordépeket, hogy átérzhessük közép-keleti identitásunk mélypontjait. Sőt, hogy ráébredhessünk: „Példa leszel, vagy nevetség? / Közösség, vagy birkanyáj? / Milyen jelre van még szükség, / hogy az útra rátalálj”. A politikai semlegességen azt értem, hogy a lírai én nem bűnbakokat és ellenfeleket keres, egyszerűen felméri, mi történik itthon, min kellene javítani, hogyan alakul ki a fiatalabb generációban a haza képe. Mindezeket az elvándorlás problémája felől dolgozza fel, precízen megrajzolva azt a kettősséget, hogy nincs hősiesség, csak áldozat, mert kicsúszik a talaj, amin megvetnénk a lábunk. Ám van miért maradni, mert az elesett emberek, az anyanyelvű kultúra fenntartói vagyunk. Pedig *Szózat* helyett már csak *Szó* van, próbálja jelezni, lassan fogy az esély és idő, ami a jövő záloga lenne. Kiss Judit Ágnes „kurucai” ugyanúgy a szabadságért küzdenek, ahol nem kell úgy érezniük, hogy „ha megversz is, csak hallgatók, / Míg kettőnk közt halkán rohad / Egy bántalmazó kapcsolatot”.

Egy gondosan szerkesztett kötet esetében (amilyen a *Szlam*) kevésbé elnézhető, ha egy ciklus kapcsolódik ugyan más ciklusokhoz, de a téma további árnyalása helyett összegzést ad, és csupán a lényegét aláhúzó ismétlésekből áll. A *Giacomo da Lentini elveszett szonettjeiből* című hatodik szakasszal éppen ez a helyzet. Bizonyítja ugyan, hogy a szerző a szonettforma mestere – nem csak azé, olyannyira tiszta metrumokat alkalmaz,

hogy némely vers énekelhető is, persze mint zenésznek erre különösen jó hallása van –, de kilóg az első, harmadik, hetedik füzér alkotta „történetből”. Ezek szereplői ugyanis olyan nők (Beatriz de Día, Tatjana és Anna Arkagyevna *Oblonszkaja*), akik átélték a szerelmet, és még inkább annak elmúlását, tudják milyen olyasvalakivel élni, akihez nem fűz többé érzelm. Elsősorban azt az utat járhatjuk be, amit a függetlenség és függés állandó játéka szabott ki számukra, hiába találkozunk történelmi nevekkal, a példák valójában a jelenről szólnak, a szerző a fikciós típusokat sikeresen ülteti át korunk világába.

Beatriz az eldobott szeretők kálváriáját ismeri meg. Nem a szerelemben csalódott, hanem a valóságban, a szerelmet felváltó-felemésztő üresség teszi kiábrándulttá, ez önvallomása alapja is. A szerelemből számára „csak unalom maradt, csak megszokás”, mérgező állapotá válik: „megízetlenül, megkeseredik, / s csak néznek a hajdani galamb-párna, / ahogyan egymás húsát tépdesik”. A szerelmet átkozó és elutasító mondatokat egy etikai krízis hívja elő. Bár érzelme tiszta, mégis elítélhető: hűség törősen alapszik („bűnöm volt a lényegem”). Ezt súlyosbítja, hogy a kapcsolat csonka, nem teljesezhet ki, megmarad pusztá testiségként („bűnomben volt a büntetésem”). Ez a kettősség indokolja, hogy a főszövegbe kurzivált és számozott strófák épülhessenek be, így a ciklus több szinten válik olvashatóvá: a vágy tárgyaként kiállított és kezelt női testtel szembeni cinizmus szintjén, az elmúlástudat és a „van, de nem lesz” hangulata felől, végül a vallomás és gyónás műfajából kiindulva. Összetett alak születik meg Beatrizban, nem véletlen, hogy (az *Anyegin* eszünkbe juttató) Tatjana a legtöbb vonásában hasonlít rá. Egy különbséggel: ő a szerelmet ugyan a saját pokollal azonosítja, mégis szüksége van egy társra („Mindig kerestem valakit, ki megtart. / Mindig off-balance, mindig kell a támasz”). Alakja akkor érthető meg, ha engedjük a ciklus címének, hogy működésbe léptesse Puskin művének Tatjana-alteregőit, mert Kiss Judit Ágnes lírai énje abból a pozícióból szólal meg, amikor a szerelem „puha megszokássá válik” vagy „Úgy lobban ki a szerelem, / mint a szikra, / akárhogy akarod, nem / gyullad vissza”. Puskin műve felől olvashatnánk a ciklust Tatjana ráeszméléseként, annak az időszaknak a történeteként, amikor Anyegin elutazik, és ő egyedül marad. Ezt az olvasatot erősíti a

Szájber-özvegy című vers, amelyben a férfi dolgozik, vagy a számítógépén függ, ezért az elhanyagolt nő búcsút vesz tőle; másként felfogva Tatjana elszakad az őt elhagyó, hátrahagyó Anyegintől. Ám ráeszmélésének fő tanulsága a szerelem börtönszerűsége, ami nemcsak korlátozza az egyént, de ha másvalakihez kötjük szabadságunk és boldogságunk, az vele együtt illanhat el. A *Szalom* csalódott Tatjánája méltósággal viseli az örökös szakításokat, már nem hisz a szerelemben, mindig érzi: „Az öröm villáma mögött megint / az elmúlás dörög”. Nem véletlenül szedtem dőlttel az imént Anna vezetéknévét, mert már ez elárulja, hogy nem Karenyiné, nem Vronszkijé, hanem önmagáé. Az előző ciklussal ellentétben itt jelen van a révbe érés pillanata, bár a boldogságot ismét az elmúlás és üresség érzése követi, ám ez nem sötét és embert tépő. Anna erős és független marad, arra is képessé válik, hogy otthonra leljen a száműzetésben és ne sírja vissza, „a kapcsolatnak hívott szürke börtönt”. Anna hasonló sorsot él át, mint Beatriz és Tatjana: de benne nem a harag és kétség munkálkodik, hanem a megnyugvás.

A két közbeékelődő ciklus (negyedik és ötödik) ideiglenesen kiléptet minket a szerepvers hagyományából, helyesebben fogalmazva olyan szerepekben találja magát a lírai én, amiket a sors osztott rá: ilyen az anyaság és vallásosság. A *fájdalmas anya énekeiből* négy témát érint, a saját anya elvesztését, az élet kapujának tekintett női testet, a születés és szülés eseményét, illetve a saját gyermek által keltett érzelmeket. A kiinduló szituáció, az emberre kövülő gyász, mindvégig érvényben tartja azt az olvasási módot, amely minden vers háttérében feltételezi az elmúlást. A záró gondolatban ugyanígy megfogalmazódik, hogy „Már nem tudok kiszállni, / Már van, ki folytat engem”, sőt a legelemibb tapasztalatként éppen az jelenik meg, hogy a gyermeket minden egyes nap elveszíti (hiszen felnő) és megkapja (hiszen együtt maradnak). Az elmúlás tapasztalata az istenes versekbe is beleszövődik, az ötödik ciklus Felícia nővére blaszfémikus kijelentései ellenére a bensőséges hittel válaszol a haláltól való szorongásra. A szerző, bár számtalan vallásos eseményt, formulát és műfajt megidéz (zsoltárokat, a gyónást, Jézus tanításait, hiszekegyet vagy a virrasztást például), mégis új tapasztalattal képes bővíteni az Istenről való gondolkodást. Olyasfajta megtépzott hit jellemző Felícia

nővérré, amelyre József Attilánál láttunk szép példákat a modernségben, személyes vívódás zajlik a kétségek között, hogy a hit csupán falnak beszélés, tévedés. A félelem beszél Felícia nővérből, mégsem tud elszakadni Istentől, reméli és bízik benne: „Csak várd Istent. Ül le a küszöbére. / Előbb-utóbb haza fog jönni végre”. Az olykor blaszfémiát súroló beszédmód sem kezelhető bűnként ebben a kontextusban, mert ez az önfelvállalás eszköze és kifejezése, sőt Isten az őszinteséget ismeri fel (és el) benne: „Akkor Isten megragadott engem, / fölemelt és így szólt hozzám: »na, végre!« / Mert neki nem kell a hazug imádság, / csak te. Pont így, ahogy vagy, káromolva.” A törékeny életre, az otthon elvesztésére és széthullására, a szerelem okozta csalódásokra nincs gyógyír látszólag. A *Szlamom* azt sugallja, hogy hiába próbálunk lavírozni, az összeomlások és tragédiák elkerülhetetlenek. Azonban a *Zárszó* utolsó strófájára tekintve, úgy tűnik, nem is állandóak, ha mást nem, „a törmelékéből, téglaporból / akkor ujjával Isten / engem újrarájzol.”

Számunk szerzői

BARÁTH Tibor (1997) kritikus

BERÉNYI Emőke (1986) szerkesztő

BEZZEG Gyula (1983) fotográfus

BÍRÓ Tímea (1989) költő, újságíró

ČUDIĆ, Marko (1978) irodalomtörténész

FARAGÓ Kornélia (1956) irodalomtörténész

FEHÉR Renátó (1989) költő, író

FÖLDES Györgyi (1970) irodalomtörténész

HORVÁTH Florencia (2002) költő, egyetemi hallgató

KAPPANYOS András (1962) irodalomtörténész

KOVÁCS Rita (1976) kulturális újságíró, író, tanár

OLÁH Péter (1999) író, egyetemi hallgató

SOMOGYI Tibor (1984) magyartanár, író, rendező

SZÉCHENYI Ágnes (1957) irodalomtörténész

SZÉNÁSI Zoltán (1975) irodalomtörténész

SZIRONY Brigitta (1988) költő

TILLMANN Ármin (1995) filozófus

VIKOR Györgyi (1956) nyugdíjas magyartanár

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Град Нови Сад

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2022. február–március. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 960 dinár. Egyes szám ára 200 dinár, a duplaszám ára 300 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 50 EUR – Készült a Magyar Szó Lapkiadó Kft. nyomdájában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940); 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114